

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO
ODDELEK ZA ZGODOVINO

PRIMOŽ ŽVOKELJ

**Ženske v oboroženih silah na slovenskem ozemlju med
drugo svetovno vojno**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2021

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO
ODDELEK ZA ZGODOVINO

PRIMOŽ ŽVOKELJ

**Ženske v oboroženih silah na slovenskem ozemlju med
drugo svetovno vojno**

Magistrsko delo

Mentorici:

doc. dr. Irena Selišnik

red. prof. dr. Milica Antić Gaber

Študijski program:

Zgodovina – dvopredmetni pedagoški

Sociologija – dvopredmetni pedagoški

Ljubljana, 2021

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentoricama doc. dr. Ireni Selišnik in red. prof. dr. Milici Antić Gaber za strokovno podporo in nasvete pri nastajanju magistrskega dela.

Hvala zaposlenim v Arhivu Republike Slovenije, Goriški knjižnici Franceta Bevka Nova Gorica in Lavričevi knjižnici Ajdovščina za njihovo pomoč pri zbiranju literature in virov.

Posebej sem hvaležen Alessandri Crasnich, Aneji Črnigoj, Anji Črnigoj, Nastji Črnigoj in Sašu Leskovcu za tehnično pomoč ter pomoč pri prevajanju, pridobivanju in proučevanju virov.

Hvala vsem družinskim članom, ki so mi stali ob strani in me na različne načine podpirali, ne le med pisanjem magistrskega dela, ampak tudi med študijem.

Izvleček

Ženske v oboroženih silah na slovenskem ozemlju med drugo svetovno vojno

Magistrsko delo prek obravnave zgodovinskih primarnih in sekundarnih virov oziroma predvsem spominskih pripovedi nekdanjih udeleženk oboroženih sil, ki so bile aktivne med drugo svetovno vojno, poskuša orisati vlogo žensk v oboroženih silah na Slovenskem med letoma 1941 in 1945. Posveča se tistim ženskam, ki so bile med vojno vključene v razne podporne posredne ali/in bolj neposredne dejavnosti, organizirane s strani okupatorja ter dveh slovenskih političnih in ideoloških taborov. Prikazuje različne ideološke poglede na ženske, načine nagovora, obravnave, izkušnje in novačenja žensk za uresničevanje ciljev, ki so si jih večinoma zamislili moški. Podaja vpogled v vzgibe in pobude žensk za vključevanje v vojno dogajanje ter v medsebojne odnose v oboroženih enotah, dejavnosti in povezovanje žensk. Ne izpušča niti različnih posledic za ženske, vplivov na spolne vloge in spolni red.

Ključne besede: druga svetovna vojna, ženske, oborožene sile, narodnoosvobodilno gibanje, komunisti in protikomunisti

Abstract

Women in Armed Forces in Slovenian Territory during the Second World War

This master's thesis studies primary and secondary historical sources, mostly accounts of former armed forces soldiers who were active during the Second World War, and tries to portray the role of women in armed forces in the Slovenian territory between the years 1941 and 1945. It focuses on the women who were involved in different indirect and/or direct support activities organised by the occupying forces and two Slovene political and ideological camps. The paper depicts different ideological views of women, ways of addressing and treating them, different experience, and women recruitment to fulfil goals normally set by men. It also offers insight into the motivation and motives of women to participate in the war, as well as interpersonal relationships in the armed forces, activities, and women cooperation. Last but not least, it addresses different consequences of war for women, influences on gender roles, and gender order.

Key words: Second World War, women, armed forces, National Liberation Movement, communists and anti-communists

KAZALO

1 UVOD	1
2 DRUGA SVETOVNA VOJNA	4
2.1 KOMUNISTIČNI TABOR	8
2.1.1 KOMUNISTIČNA PARTIJA SLOVENIJE IN ŽENSKE ORGANIZACIJE KOMUNISTIČNEGA TABORA	9
2.1.2 RAZLOGI, VZGIBI IN POBUDE ZA VKLJUČEVANJE IN POGLABLJANJE SODELOVANJA V KOMUNISTIČNEM TABORU	17
2.1.3 DEJAVNIKI OMEJEVANJA SODELOVANJA IN VKLJUČEVANJA	28
2.1.4 DELO NA TERENU	32
2.1.5 ŽENSKE V OBOROŽENIH ENOTAH KOMUNISTIČNEGA TABORA	45
2.1.6 DELO V OBOROŽENIH ENOTAH	52
2.1.7 BORKE IN BOLNIČARKE	65
2.1.8 REKVIZICIJE IN USMRTITVE	73
2.1.9 OBOROŽITEV, OBLEKA IN OBUTEV	77
2.1.10 ODNOSI MED UDELEŽENCI NOG	87
2.1.11 DEMOBILIZACIJA	97
2.1.12 POSLEDICE ZA ŽENSKE	98
2.2 OKUPATOR	104
2.3 PROTIKOMUNISTIČNI TABOR	111
2.3.1 NAGOVOR IN IDEOLOŠKI POGLED NA ŽENSKO V MEŠČANSKEM TABORU TER ŽENSKE KOMUNISTIČNEGA TABORA V OČEH PROTIKOMUNISTIČNEGA TABORA	112
2.3.2 DEJAVNOSTI ŽENSK V MEŠČANSKEM TABORU	122
2.3.3 ŽENSKE IN ORGANIZACIJE MEŠČANSKEGA TABORA	125
2.3.4 ŽENSKE V ILEGALNIH IN LEGALNIH OBOROŽENIH SKUPINAH MEŠČANSKEGA TABORA DO KAPITULACIJE ITALIJE	132
2.3.5 DOMOBRANCI IN ZAKLJUČEK VOJNE	139
2.3.6 ODNOS DO ŽENSK NASPROTNEGA TABORA	142
2.3.7 POSLEDICE ZA ŽENSKE	143
3 SKLEP	152
4 VIRI IN LITERATURA	157
4.1 VIRI	157
4.2 LITERATURA	162
5 SEZNAM PRILOG	170

1 UVOD

Navzoče magistrsko delo zadeva vlogo žensk v oboroženih silah na Slovenskem v času druge svetovne vojne oziroma med letoma 1941 in 1945. Pri tem se ne omejuje zgolj na narodnoosvobodilno gibanje, saj zajema še temo, vezano na delovanje okupatorja in protikomunističnega meščanskega tabora.¹ Temeljni okvir magistrskega dela predstavljajo naslednja raziskovalna vprašanja: Kakšen je bil pogled na žensko v komunističnem in protikomunističnem taboru? Kako so bile ženske nagovorjene v komunističnem in protikomunističnem taboru? Kako so v komunističnem in protikomunističnem taboru obravnavali ženske nasprotnega tabora? Kako so ženske novačili v tabora? Zakaj so ženske sodelovale v enem ali drugem taboru? Kakšno je bilo socialno in politično ozadje žensk, ki so sodelovale v enem ali drugem taboru? Kakšne dejavnosti so ženske opravljale v obeh taborih? Kako so se ženske povezovale znotraj komunističnega in protikomunističnega tabora? Kakšen je bil odnos med ženskami in moškimi udeleženci taborov? Kakšne so bile posledice njihovega sodelovanja v enem ali drugem taboru? Kako je sodelovanje v komunističnem in protikomunističnem taboru zaznamovalo udeleženke? Kako sta vojna in sodelovanje v oboroženih silah vplivala na spolne vloge in spolni red?

Da bi odgovorili na zastavljena vprašanja, je potrebna obravnava zgodovinskih primarnih in sekundarnih virov oziroma v tem primeru predvsem spominske pripovedi nekdanjih udeleženk obeh taborov, ki so bili pridobljeni v raznih zbornikih in zbirkah virov, kot sta *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*² in *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov*,³ ter Arhivu Republike Slovenije, kjer na primer hranijo dnevnik Rozalije Uhan.⁴ V veliko pomoč so bila tudi posamezna dela oziroma dokumentarna literatura, na primer *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*,⁵ *Zaupanje*⁶ in *Partizanka*,⁷ ter članki v glasilih, kot je Revija Zaveza. Do podatkov, vezanih na spomine in literaturo, je mogoče priti tudi prek časopisnih

¹ Repe, Božo. *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015, 236.

² *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

³ *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1 in 2 – 1 ter 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija. Ljubljana: Borec, 1970.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, fond 1877, Slovensko domobranstvo (dalje ARS 1877), škatla 62, p.e. 525, »Uhan Roza.«

⁵ Čibej-Lipušek, Olga. *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*. Portorož: samozaložba, 1997.

⁶ Ribičič, Danica. *Zaupanje*. Ljubljana: Borec, 1985.

⁷ Vipotnik, Olga. *Partizanka*. Logatec: Vojni muzej, 2010.

člankov in različnih spletnih strani, kot sta Zgodovina Slovenije – Sistory⁸ in Slovenska biografija.⁹ Seveda se moramo pri analizi spominov vselej zavedati, da je spominjanje »kompleksen miselni proces, ki vsebuje mnogo različnih komponent, zgodovinske dogodke, mite, osebne ocene in verovanja, stereotipe in govorice«.¹⁰ Spomini so »rezultat večkratne predelave doživetega, podvrženi so vplivu poznejših doživetij in izkušenj, ki predhodno doživetega ne pustijo nedotaknjene, pač pa ga na novo restrukturirajo«.¹¹ Ne smemo pozabiti niti tega, da kdor podaja svoje spomine, vselej dogodke in zgodbe organizira tako, da posreduje svojo identiteto, kar pa je pogosto izvedeno na način uporabljanja paradigem in interpretacij, ki pripadajo njegovi skupnosti in socialni skupini.¹² Prek pripovedovanja spominov pripovedovalec oz. pripovedovalka velikokrat želi vplivati na sedanost, povečuje svoj delež, namerno ali nenamerno izpušča, potlači, pozablja, prikriva in olepšuje dejstva ter jih dopolnjuje s pripovedmi drugih prič, trditvami brez jasnega izvora in govoricami. Hkrati pa lahko tisti, ki zbira in ureja spominsko gradivo, na primer v zbirki virov, sam posega v njihovo vsebino, jih dopolnjuje, kronološko spreminja in podobno.¹³ Vse naštetu ni le pomanjkljivost spominskega gradiva, ampak je lahko tudi vir samo po sebi.

Nepogrešljivo dopolnilo virov in pomoč pri njihovi obravnavi predstavlja strokovna literatura s področja zgodovinopisja in sociologije ter drugih družboslovnih ved. Pri raziskovanju podpornic in udeleženk protikomunističnega tabora ne moremo mimo dela *Belogardizem*¹⁴ izpod peresa Frančka Saje in dela *Slovensko domobranstvo: 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*¹⁵ ter članka *Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno*,¹⁶ ki ju je napisal Boris Mlakar. Medtem so pri pripadnicah komunističnega tabora osnovo za raziskovanje predstavljali delo Jelene Batinić z naslovom *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II*

⁸ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/> (Dostop: marec 2020).

⁹ Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/> (Dostop: marec 2020).

¹⁰ Bernik, Valerija. »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta, 2001, 16.

¹¹ Verginella, Marta, Sandi Volk, Katja Colja. *Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995, 9–10.

¹² Verginella, Volk, Colja, *Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*, 9–10.

¹³ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 11–12.

¹⁴ Saje, Franček. *Belogardizem*. 3. izdaja. Mengeš: Ciceron, 2008.

¹⁵ Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo: 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

¹⁶ Mlakar, Boris. »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 44, številka 1 (2004).

*resistance*¹⁷ ter prispevek z naslovom *Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945)*¹⁸ in magistrsko delo *Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem*,¹⁹ ki ju je napisala Valerija Bernik. Seveda so bila v magistrsko delo zajeta tudi druga strokovna dela, ki zajemajo problematiko druge svetovne vojne in podatke, povezane z delovanjem žensk med drugo svetovno vojno.

¹⁷ Batinić, Jelena. *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*. New York: Cambridge University Press, 2015.

¹⁸ Bernik, Valerija. »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945).« V: *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Ljubica Jelušič in Mojca Pešec, 106–126. Ljubljana: FDV, 2002.

¹⁹ Bernik, »*Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem*.«

2 DRUGA SVETOVNA VOJNA

Druga svetovna vojna, ki predstavlja bistven dejavnik pri vključevanju žensk v oborožene sile na Slovenskem, je na današnje slovensko ozemlje prišla z napadom Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo 6. 4. 1941.²⁰ Gre za vojno, ki je bila zaradi večje geografske razsežnosti njenih spopadov, uvedbe novih oblik bojevanja, tehnične izpopolnjenosti, brutalnosti, zaznamovanosti z ideološkimi, genocidnimi in rasističnimi prvini ter predvsem dejstva, da je bila vseobsegajoča, drugačna od predhodnih vojn.²¹ V takšno totalno vojno je bilo posredno in neposredno ter prisilno in prostovoljno vključeno civilno prebivalstvo, kar je bila sicer značilnost že prve svetovne vojne in pomeni zabrisano mejo med zaledjem in bojiščem ter večje število civilnih žrtev.²² Sama narava takšne vojne, ki ni prva, v kateri je umiralo civilno prebivalstvo in v kateri so neposredno ali posredno sodelovale ženske,²³ je torej pomenila usmeritev in podrejanje različnih segmentov družbenega življenja, izredno različnih praks in dejavnosti posameznikov ter posameznic, družbenih skupin in delovanja institucij k enemu bistvenemu cilju oziroma k zmagi v vojni. Četudi ženske niso v vseh primerih neposredno sodelovanjem v bojih prispevale k doseganju zmage v vojni, so to nadomestile z opravljanjem mnogih drugih podpornih nalog, ki niso bile nič manj bistvene za doseganje navedenega cilja. V teh primerih je šlo za dokaj jasno spolno delitev dela v vojni, ki pa je postajala vedno bolj nejasna, z brisanjem meje med zaledjem in bojiščem, kar je bila še posebno na Slovenskem značilnost druge svetovne vojne. A ne glede na to, ali so ženske v vojni sodelovale neposredno ali posredno, pri tem niso bile enake moškimi oziroma enakopravne z njimi.²⁴ Ker dejanska narava družbenih dejavnosti ni bila tako pomembna kot kulturno zaznavanje njihove relativne vrednosti v s spolom zaznamovani strukturi podrejanja, so bile aktivnosti, ki so jih opravljali moški, razumljene kot bolj pomembne od tistih, ki so jih opravljalje ženske. Bojevanje, ki so ga večinoma izvajali moški, je na primer prinašalo večji prestiž kot pa pogosto ženskam prepuščena oskrba ranjencev.²⁵ Medtem so bile glede na določeno literaturo ženske, ki so izvajale iste dejavnosti kot moški oziroma maskuline vloge, na splošno razumljene kot Drugi

²⁰ Repe, *S puško in knjigo*, 10.

²¹ Godeša, Bojan. »V vrtincu bratomorne vojne.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 5–8. Ljubljana: Nova revija, 1995–1996, 5.

²² Godeša, »V vrtincu bratomorne vojne,« 7–8.

²³ Jogan, Maca. »Seksizem in oborožene sile (zgodovinski in sociološki kontekst).« V: *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Ljubica Jelušič in Mojca Pešec, 17–25. Ljubljana: FDV, 2002, 20.

²⁴ Yuval-Davis, Nira. *Spol in nacija*. Ljubljana: Sophia, 2009, 145–148.

²⁵ Higonnet, Margaret R. in Patrice L.-R. Higonnet. »The Double Helix.« V: *Behind the lines: gender and the two world wars*. Margaret Randolph Higonnet, 31–47. New Haven; London: Yale University Press, 1987, 34.

ter posledično še vedno v podrejenem odnosu do moških.²⁶ Gre za kategorijo Drugega oziroma dvojnost, »ki je dvojnost med Istim in Drugim« ter »je temeljna kategorija človeškega mišljenja«. ²⁷ To delitev lahko v znamenju spolne delitve razložimo na naslednji način: »Človeštvo je moškega spola in moški ženske ne definira same po sebi, ampak glede nase; ne pojmuje je kot avtonomno bitje. [...] Moškega je mogoče misliti brez ženske. Nje brez moškega ni mogoče misliti. [...] Določena je glede na moškega in se razlikuje glede nanj, ne pa on glede nanjo; ona je nebitveno nasproti bistvenega. On je Subjekt, on je Absolutno: ona je Drugi [...] subjekt se vzpostavlja samo skozi nasprotnost: uveljaviti se hoče kot bistveno in drugega postaviti kot nebitveno, kot objekt.«²⁸ Opravka imamo z družbeno konstrukcijo in zgodovinsko spreminjajočimi se pričakovanji, vezanimi na pripisani spol, oziroma gre za družbeni spol, ki je kulturno konstruiran in ni vzročna posledica biološkega spola, ne izvira iz narave in teles, niti ni navidezno nespremenljiv kot biološki spol, katerega nespremenljiva narava in naravnost sta v resnici prav tako sporni. Kot tak je družbeni spol »prosto drseč izum: zato [...] lahko moški in moškost [...]« označujeta »[...] žensko telo kot moško, ženska in ženskost pa moško telo kot žensko«. ²⁹ Primere spremenljivosti družbenega spola lahko zaznamo v virih, ki nam razkrivajo spreminjaje družbenega spola pri nekaterih udeleženkah oboroženih sil med drugo svetovno vojno, čemur se bomo bolj natančno posvetili v podpoglavju Borke in bolničarke.

Za slovenski kontekst je bistveno to, da je bila že nekaj dni po napadu Nemčije na Kraljevino Jugoslavijo oziroma natančneje 17. 4. 1941 podpisana brezpogojna kapitulacija Kraljevine Jugoslavije,³⁰ ki ji je sledila razdelitev današnjega slovenskega ozemlja med Nemčijo, Italijo, Madžarsko in ustaško Neodvisno državo Hrvaško.³¹ Gre torej za prisotnost okupatorjev, ki so na določen način v svoje delovanje vključevali ženske, in za vpliv okupacijskih sistemov, v senci katerih se je vsaj od jeseni 1941 naprej najmanj v italijanskem okupacijskem območju odvijala in zaostrovala delitev oziroma oblikovanje dveh slovenskih antagonističnih, političnih in ideoloških taborov,³² ki sta zajemala in delila tudi ženske. Nastala sta komunistični ali partizanski tabor in protirevolucionarni oziroma protipartizanski³³ ali

²⁶ Higonnet in Higonnet, »The Double Helix,« 38.

²⁷ Beauvoir, Simone de. *Drugi spol*. Zvezek 1. Ljubljana: Krtina, 2013, 14.

²⁸ Beauvoir, *Drugi spol*, 13–15.

²⁹ Butler, Judith. *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC, 2001, 18–19

³⁰ Repe, *S puško in knjigo*, 12.

³¹ Prav tam, 19–20.

³² Mlakar, Boris. »Vaške straže ter prostovoljna protikomunistična milica.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočevar, 8–10. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999, 8.

³³ Nose, Aleš. *Domobranci, zdravo – Bog daj: protikomunistične enote na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2008, 9.

meščanski oziroma protikomunistični tabor.³⁴ Takšno polarizacijo, ki se je med vojno zaostrovala, lahko razumemo kot oblikovanje različnih strategij preživetja slovenskega naroda oziroma prilagajanje nastalim razmeram.³⁵ In čeprav so obstajali poskusi obeh strani, da bi dosegli narodno enotnost, v resnici ni bilo pravega interesa za oblikovanje kompromisa.³⁶ Gre za stanje in proces, povezan z dogajanjem po uradnem koncu druge svetovne vojne, ki je v razni literaturi po slovenski osamosvojitvi od komunistične Jugoslavije pogosto imenovan komunistična revolucija in državljanska vojna,³⁷ a je takšno imenovanje glede na drugo literaturo problematično, čeprav na primer državljansko vojno opredeljuje kot »obračun dveh nasprotujočih si sil znotraj posamezne države, ki imata za cilj doseči razredne, nacionalne, ekonomske, politične ali kake druge družbene cilje«. ³⁸ Hkrati je v povezavi z revolucijo mogoča še ena razlaga spopada med taboroma, ki je med drugim spopad med starimi in novimi moškimi elitami, na katerega lahko gledamo kot na boj različnih moškosti za hegemonijo ali boj med taboroma lahko obravnavamo v povezavi s konceptom hegemonie moškosti, ki ga literatura opredeli kot »konfiguracijo spolnih praks, ki pooseblja trenutno sprejet odgovor na vprašanje legitimnosti patriarhata, kar zagotavlja [...] prevladujoč položaj moških in podrejenost žensk«. ³⁹ Zavedati se moramo, da v družbi ne prevladuje vedno enaka oblika hegemonie moškosti, ampak se ta spreminja pod vplivom spremenjenih okoliščin. ⁴⁰

Za nas je pomembno predvsem to, da sta oba tabora poskušala nagovoriti ženske, seveda vsak na svoj način. Način nagovora je bil vezan na organizacijo žensk v taboru in na ideološki pogled na žensko. Oba tabora sta jih poskušala vključiti v svoje dejavnosti in jih nagovarjala k sodelovanju, a je bilo sodelovanje različno razumljeno. Tako kot vojna sta imela tudi tabora določene cilje, se pravi prevlado nad nasprotnim taborom in, kar je pomembno, oblikovanje nove povojne družbe glede na lastne predstave. Te predstave so bile predstave v glavnem tistih, ki so vojno začeli, torej moških, in čeprav je bilo nekaj posameznic, kot je bila na primer Angela Vode, ⁴¹ ki so bile vključene v »visoko politiko« vsakega tabora, so bile v glavnem ženske

³⁴ Kokalj Kočevar, Monika. »Slovenke v drugi svetovni vojni.« V: *Slovenke v dobi moderne*, ur. Mateja Tominšek Perovšek, Božidar Jezernik in Jože Hudales, 136–143. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2012, 136.

³⁵ Godeša, »V vrtincu bratomorne vojne.« 5.

³⁶ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 42.

³⁷ Dežman, Jože. »Tranzicijska pravičnost.« V: *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005 – 2008*. ur. Jože Dežman, 251–428. Ljubljana: Družina, 2010.

³⁸ Repe, *S puško in knjigo*, 283.

³⁹ Connell, Raewyn. *Moškosti*. Ljubljana: Krtina, 2012, 119–120.

⁴⁰ Antić Gaber, Milica. »Onkraj binarnosti in dihotomij.« V: *Moškosti*, Raewyn Connell, 349–370. Ljubljana: Krtina, 2012, 363–364.

⁴¹ Vode, Angela (1892–1985) – Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi795438/> (Dostop: avgust 2020).

zavestno ali nezavestno podrejene cilju, ki so si ga zamislili moški.⁴² Seveda ne moremo privoliti v poenostavljene teorije, da je bila za vojno in medtaborno nasilje kriva moškemu pripisanemu spolu prirojena nasilnost ali kateri koli nagon ter da ženske zaradi bioloških ali kulturnih razlogov niso bile sposobne oziroma da so bile manj sposobne nasilja in kolektivnega nasilja ter niso spodbujale nasilja.⁴³ Takšne teorije, ki vključujejo predstavo moškega kot agresivnega in nasilnega ter so vezane na mit zaščitnikov in varovancev oziroma boja moških za zaščito žensk in otrok,⁴⁴ nas hitro zavedejo v poenostavljene predstave delitve dela v vojni, povezovanje žensk z mirom in moških z vojno, prikazovanje moških le kot storilcev in žensk le kot žrtev raznolikega nasilja ter zanemarjanje ženske vloge v vojni.⁴⁵ Zavedati se moramo, da ženske niso bile nič bolj od moških odporne proti delovanju ideoloških pritiskov taborov, katerih vsebina, produkcija in reprodukcija je bila močno vezana na vodilne položaje, saj so vzajemno legitimirali drug drugega. So pa imeli prav moški pred vojno in med vojno več družbene moči in zasedali več bistvenejših elitnih vodstvenih položajev znotraj obeh taborov, ki so jim omogočali večji vpliv na določanje ciljev.

Hkrati se moramo zavedati še nečesa, in sicer čeprav so nekatere ženske sodelovale v drugi svetovni vojni in oboroženih silah na obeh straneh, je pomembno poudariti, da jih večina ni zavzemala vidnejših vlog in neposredno sodelovala v oboroženih silah katere koli strani. Večina je poskušala ohraniti nevtralnost in preživeti vojno.⁴⁶ V literaturi lahko v povezavi s tem zasledimo omembo tako imenovane sredine, ki naj bi marsikje prevladovala med prebivalstvom in naj bi jo oba tabora imenovala »OR«. Ali je bila to kratica in kaj je pomenila, v literaturi ni pojasnjeno.⁴⁷

⁴² Jancer–Webster, Barbara. »Women in the Yugoslav national liberation movement.« V: *Gender politics in the Western Balkans: women and society in Yugoslavia and the Yugoslav successor states*, ur. Sabrina P. Ramet, 67–87. Pennsylvania: University Park: The Pennsylvania State University Press, 1999, 68.

⁴³ Ehrenreich, Barbara. »Men hate war too.« *Foreign affairs*, letnik 78, številka 1. (januar/februar 1999), 118–122. <http://users.metu.edu.tr/utuba/Ehrenreich%20etal.pdf> (Dostop: marec 2020).

⁴⁴ Yuval–Davis, *Spol in nacija*, 173.

⁴⁵ Moser, Caroline O.N., Fiona C. Clark. *Victims, perpetrators or actors?: gender, armed conflict and political violence*. London; New York: Zed Books, 2001, 3–4.

⁴⁶ Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement.« 71.

⁴⁷ Mlakar, Boris. »Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočevar, 11–18. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999, 14.

2.1 KOMUNISTIČNI TABOR

Na eni strani se je torej vzpostavil komunistični tabor oziroma pripadniki različnih društev, političnih strank in razni posamezniki so se organizirali v narodnoosvobodilno gibanje ali NOG. Do 26. 4. 1941 so udeleženci gibanja ustanovili Osvobodilno fronto oziroma OF,⁴⁸ ki je z namenom, da bi pritegnila čim več ljudi, pozvala k oboroženemu odporu proti okupatorju na patriotski podlagi⁴⁹ in katere del je bila le ena izmed predvojnih političnih strank. Ta stranka je bila maloštevilna in dobro organizirana Komunistična partija Slovenije oziroma KPS,⁵⁰ ki je postala glavna organizatorica in začetnica odpora.⁵¹ Bila je del širšega jugoslovanskega odpora in Komunistične partije Jugoslavije oziroma KPJ, a se moramo zavedati, da je bilo kljub temu slovensko odporiško gibanje zelo avtonomno in posebno.⁵² V okviru partije so se med vojno vzpostavile mnogokrat pomanjkljivo izobražene nove elite, pretežno izhajajoče iz nižjih družbenih slojev,⁵³ katerih cilj je bil prevzem oblasti in posledično odstranitev nasprotnega tabora⁵⁴ oziroma uničenje domačega nasprotnika,⁵⁵ z namenom oblikovanja oblastnega monopola in odstranitve kapitalistične družbe.⁵⁶ V drugi starejši strokovni literaturi, napisani po osamosvojitvi Slovenije, so cilji komunističnega tabora opredeljeni kot nacionalna osvoboditev, združitve in samoodločba Slovencev.⁵⁷

⁴⁸ Repe, *S puško in knjig*, 57–58.

⁴⁹ Perovšek, Jurij, Mojca Šorn ur. *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, 9.

⁵⁰ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 14.

⁵¹ Repe *S puško in knjig*, 57.

⁵² Godeša, Bojan »Raznolikost idejnopolitičnih in socialnogospodarskih pogledov v Osvobodilni fronti.« V: *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. ur. Jurij Perovšek in Mojca Šorn, 123–160. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, 134–135.

⁵³ Repe, Božo. »Represija v socialistični Sloveniji (Jugoslaviji).« *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 44, številka 1 (2004), 84.

⁵⁴ Mlakar, »Vaške straže ter prostovoljna protikomunistična milica,« 8.

⁵⁵ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 433.

⁵⁶ Deželak–Barič, Vida. »Oris idejnopolitičnih in socialnogospodarskih usmeritev marksističnega tabora v letih 1896–1941.« V: *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. ur. Jurij Perovšek in Mojca Šorn, 73–100. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, 99.

⁵⁷ Deželak–Barič, Vida. »Odkrito vnašanje revolucionarnih prvin v osvobodilni boj.« V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. ur. Jasna Fischer, 633–635. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, 633.

2.1.1 KOMUNISTIČNA PARTIJA SLOVENIJE IN ŽENSKÉ ORGANIZACIJE KOMUNISTIČNEGA TABORA

Slovenski komunisti in v medvojnem obdobju prepovedana Komunistična partija oziroma KP⁵⁸ so predvsem v desetletju pred drugo svetovno vojno zgradili idejno povsem enoten in discipliniran strankarski organizem, pripravljen dosledno uresničevati njihove politične in socialne usmeritve.⁵⁹ Med drugim so uspešno pomladili svoje vodstvo, vzpostavili organizacijsko mrežo partijskih organizacij in se na novo opredelili do nacionalnega vprašanja oziroma zavrnili stališče, da jih nacionalistično vprašanje ne zadeva, s čimer so poskušali v svoje vrste pridobiti kmečko prebivalstvo.⁶⁰ Zavzeli so pogled, po katerem je slovenski narod svoboden in združen ter ima pravico do samoodločbe in položaja samostojne federalne enote v federativno urejeni Jugoslaviji. Prevezli so patriotizem, ki je bil bistvenega pomena v njihovem medvojnem prevzemu oblasti.⁶¹ Zaradi predvojnega pakta med Adolfom Hitlerjem in Josipom Stalinom so sicer najprej opustili »protifašistično ljudskofrontno usmeritev«, čemur je sledil še notranji obračun in spor z nekaterimi izobraženci, na primer z Angelo Vode, ki je obsojala obračunavanje z vidnejšimi komunisti in vpliv Sovjetske zveze, a so med vojno postopoma ponovno spremenili svojo usmeritev. Obnovili so protifašistična zavezištva, kar jim je omogočalo sodelovanje v OF⁶² oziroma protifašistični množični organizaciji, ki je zajela vse plasti slovenskega prebivalstva in se od ostalih jugoslovanskih delov razlikovala v tem, da je zajela veliko izobražencev in predvsem sloj prebivalstva, ki so ga komunisti označevali kot malomeščanskega.⁶³

Sprva je število komunistov v partiji zaradi začetnih velikih izgub in hkratnih velikih prilivov novih članov po napadu na Jugoslavijo ostalo nespremenjeno, a se je močno spremenila socialna sestava. Medtem ko je v stranko vstopalo vedno več kmečkega prebivalstva, se je hkrati povečalo število članic, ki so ponekod predstavljale polovico članstva.⁶⁴ Že pred okupacijo so ženske zasedale pomembne vodilne položaje v Centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije oziroma leta 1940, ko je bil delež žensk med člani partije 10

⁵⁸ Deželak-Barič, »Oris idejnopolitičnih in socialnogospodarskih usmeritev marksističnega tabora v letih 1896–1941,« 89.

⁵⁹ Perovšek, *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*, 7–8.

⁶⁰ Deželak-Barič, »Oris idejnopolitičnih in socialnogospodarskih usmeritev marksističnega tabora v letih 1896–1941,« 94–95.

⁶¹ Godeša, »Raznolikost idejnopolitičnih in socialnogospodarskih pogledov v Osvobodilni fronti,« 131–134.

⁶² Deželak-Barič, »Oris idejnopolitičnih in socialnogospodarskih usmeritev marksističnega tabora v letih 1896–1941,« 97–98.

⁶³ Godeša, »Raznolikost idejnopolitičnih in socialnogospodarskih pogledov v Osvobodilni fronti,« 125.

⁶⁴ Prav tam, 132–133.

odstotkov, je bil ta delež v Centralnem komiteju 12,5 odstotka. V jugoslovanskem Centralnem komiteju je bil ta čas 4,5 odstotka. Po vojni je bilo v Komunistično partijo Slovenije včlanjenih 3037 članic ali 25,4 odstotka žensk, kar je bil najvišji odstotek v Jugoslaviji. V Centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije jih je bilo medtem 5 od 22 ali 21 oseb, kar je predstavljalo 22,7 ali 23,8 odstotka. Omeniti velja vidnejše posameznice na vodilnih položajih, ki so bile med vojno Vida Tomšič, Pepca Kardelj, Angela Ocepek, Lidija Šentjunc in Mira Svetina. Vida Tomšič in Lidija Šentjunc sta bili od teh edini višje izobraženi. Vse ženske, ki so se uveljavile v vodstvu KP, so bile mlajše od kolegov oziroma rojene med letoma 1911 in 1915 ter bile večinoma skladno z zahtevami partije popolnoma predane stranki.⁶⁵ Tako kot večina preostalih predvojnih komunistk so že pred vojno na različne načine aktivno podpirale strankine cilje, kot je to na primer počela Anica Gruden, ki je bila leta 1936 sprejeta v SKOJ oziroma Savez komunistične omladine Jugoslavije ali Zvezo komunistične mladine Jugoslavije: »Leta 1936 sem bila sprejeta v SKOJ. [...] Spominjam se iskrenega tovarštva, ki nas je vezalo. Ker nisem imela denarja za članarino, so jo namesto mene poravnali izmenoma moji tovariši. [...] Rada se spominjam akcij z lepaki proti krivičnemu režimu. Izvedli smo jih često kar pri belem dnevu, včasih pa tudi pozno ponoči. Tudi deževno vreme nam je prišlo prav. Kot dva zaljubljenca sva šla s tovarišem pod skupnim dežnikom, in kdo bi mogel sumiti, da sva obložena z lepaki, ki so se malo nato zableščali na vratih občine in celo žandarmerije v Velenju in na rudniku.«⁶⁶ Gre za skupino, ki je bila pred vojno dejavna v feminističnem gibanju oziroma z njim sodelovala in je med vojno tvorila jedro organizatork, odgovornih za razvoj ženskih organizacij v okviru OF, kot je bila na primer Antifašistična fronta žensk Jugoslavije oziroma AFŽ.⁶⁷

Poleg njih so se med vojno s političnim delom začele ukvarjati tudi ženske iz kmečkega okolja, ki so bile brez ustreznih izkušenj in izobrazbe. Pogosto so imele napačne predstave o Komunistični partiji in bile manj vdane komunističnim idejam oziroma jih niso niti razumele,⁶⁸ kar je pri nadrejenih komunistih povzročalo zaskrbljenost in celo odpor do njihovega vključevanja.⁶⁹ Tu lahko kot primer omenimo Danico Ribičič – Vero, ki je zapisala naslednje: »Tiste dni sta se nam terencem pridružila tudi Mica Šlander in Bogdan Horvat–Miha. Vzela

⁶⁵ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 52–55.

⁶⁶ Gruden, Anica. »Sinek je živel le tri dni.« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 274–276. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982, 274.

⁶⁷ Batinič, Jelena. *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*. New York: Cambridge University Press, 2015, 77.

⁶⁸ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 34–36.

⁶⁹ Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement,« 74.

sta me v šolo. Predvsem Miha je meni, edini poslušalki, predaval o politični teoriji, a bore malo sem ga razumela. Ker je preveč učeno govoril, sem se kar prestrašila dolžnosti, ki so mi jo nalagali. Po nekaj dneh so mi rekli: "Tako, od danes naprej si skojevka, sedaj pa pojdi na moravški teren in organiziraj mladino!"⁷⁰ Očitno je bilo, da so se morale nove članice komunističnega tabora šele izuriti v veščinah, potrebnih za delo v javnosti, ter pridobiti samozavest za nastopanje in zaupanje nadrejenih, kar naj bi glede na ugotovitve članov OF najbolj učinkovito dosegle v okviru posebne ciljem tabora ustrezne ženske organizacije. Takšna organizacija leta 1941 še ni obstajala, a so se kmalu na okupiranem ozemlju v okviru OF vzpostavile različno imenovane samoiniciativne ženske protifašistične organizacije.⁷¹ Takšno delovanje in povezovanje žensk, ki so bile že takoj po okupaciji na Slovenskem bolj aktivne kot v drugih delih Jugoslavije, ni ugajalo komunističnemu vodstvu, ki je želelo bolj sistematično in lastnim ciljem podrejeno žensko organizacijo.⁷² Komunisti so bili pripravljene pristati le na takšno vključevanje, povezovanje in delovanje žensk, ki ni podpiralo feminizma in je uresničevalo njihovo razumevanje izvedbe enakosti spolov. Izhajali so iz predstave, da so ženske dovolj različne, da lahko tvorijo posebno družbeno skupino, ki so jo želeli vključiti v NOG, vendar na način, da se ne bi razvila v feministično gibanje. Ta način so sicer našli v ustanovitvi posebne ženske organizacije, vendar že sam obstoj le-te je pomenil delitve znotraj NOG, kar pa je pomenilo morebitno nevarnost vzpostavitve feminizma.⁷³

Posledično je bila decembra 1942 ustanovljena AFŽ Jugoslavije,⁷⁴ kot začasna⁷⁵ pomožna organizacija, za katero je bila značilna kombinacija feminističnih organizacijskih izkušenj, kmečkih običajev in komunistične ideologije.⁷⁶ Del AFŽ je bila organizacija slovenskih žena oziroma Slovenska protifašistična ženska zveza ali SPŽZ, ki je bila ustanovljena v okviru OF⁷⁷ po jugoslovanskem zgledu z okrožnico, izdano 21. 1. 1943.⁷⁸ Vodilne položaje so v njej zasedle Anica Ocepek, Zima Vrščaj – Holy, Helena Puhar, Mica Draksler, Francka Šober in Mara Rupena,⁷⁹ ki je v nekem pismu leta 1943 napisala naslednje: »SPŽZ je sicer samostojna organizacija, vendar v okviru OF in kot taka nima nobenih posebnih namenov, temveč stremi

⁷⁰ Ribičič, *Zaupanje*, 78.

⁷¹ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 139–140.

⁷² Jeraj, Mateja. »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953).« *Arhivi*, letnik 26, št. 1 (2003), 163.

⁷³ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 119–120.

⁷⁴ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953),« 163.

⁷⁵ Prav tam, 169.

⁷⁶ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 77.

⁷⁷ Kokalj Kočevar, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 137.

⁷⁸ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 141.

⁷⁹ Kokalj Kočevar, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 137.

za temi, da pritegne v svoje vrste vse narodno zavedne žene in dekleta ter postane masovna organizacija.«⁸⁰ To je mogoče razumeti kot potrditev, da je organizacija podrejena OF in KP ter kot taka nima feminističnih teženj.⁸¹ Kljub omenjenim feminističnim organizacijskim izkušnjam se moramo namreč zavedati, da so predvojne meščanske feministke zavračale v SPŽZ prevladujočo komunistično ideologijo, hkrati je SPŽZ imela zelo negativne odzive na predloge feministk, kar je seveda onemogočalo plodno sodelovanje.⁸² Predstava, da bo feminizem prevladal v ženskih organizacijah, še posebno v mestih, kjer so imela v medvojnem času velik vpliv meščanska ženska društva, je močno strašila komuniste.⁸³ Na tej podlagi ni presenetljivo zelo odkrito poudarjanje, da SPŽZ ni feministična organizacija in obsojanje feminizma, ki je bil pogosto razumljen kot boj meščank proti moškemu spolu.⁸⁴

Namen organizacij AFŽ in SPŽZ je bil izobraževanje in usposabljanje žensk za politično delo, dviganje njihove politične zavesti in spreminjanje samih žensk v enakopravne članice prihodnje družbe. Komunistični voditelji so namreč v povezavi z že omenjenim povečevanjem kmečkega prebivalstva in problematičnim vključevanjem kmečkih žena oziroma povečevanjem števila članic stranke, ki so prihajale iz kmečkega okolja, ženske dojemali kot zaostale, pasivne, ozkogledne, zatirane,⁸⁵ izrazito konservativne in dovzetne za vplive »tradicionalnih političnih smeri zlasti katoliške cerkve« oziroma nasprotnega tabora.⁸⁶ Prek SPŽZ so poskušali doseči, da bi se ženske politično udejevali, si pridobile izkušnje v javnem življenju ter dosegle nadzorovano in omejeno politično usmerjenost.⁸⁷ Skladno z lastnim programom, v katerem so za uspeh komunistične revolucije predpostavljali množično udeležbo »delovnih« žensk, ki naj bi dosegle enakopravnost in enakovrednost prek uresničitve ciljev Komunistične partije oziroma odprave kapitalističnih družbenih odnosov,⁸⁸ so načrtovali oblikovanje nove ženske. Ta naj bi bila tako skrbna mati, žena in gospodinja kot tudi socialno čuteča, zaposlena,

⁸⁰ Rupena, Mara. »Pismo glavnega iniciativnega odbora SPŽZ z dne 3. avgusta 1943 Pokrajinskemu poverjeništvu IO OF za Gorenjsko in Koroško o potrebi ustanovitve SPŽZ« V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 737. Ljubljana: Borec, 1970, 737.

⁸¹ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 144.

⁸² Prav tam, 165.

⁸³ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953),« 169.

⁸⁴ Troha, Nevenka. »Vstop Primork v politiko.« V: *Naše žene volijo*. ur. Milica Antić Gaber, 43–60. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, 49.

⁸⁵ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 97–101.

⁸⁶ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953),« 162.

⁸⁷ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 163.

⁸⁸ Deželak–Barič, Vida. »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945.« V: *Naše žene volijo*. ur. Milica Antić Gaber, 21–40. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, 23–24.

izobražena, politično dejavna in oblasti zvesta državljanka.⁸⁹ Obdržala naj bi ženske lastnosti, kot so materinski in negovalni čut, skrb za čistočo, ter vzbujala fizično privlačnost, kljub temu da naj bi hkrati opravljala naloge, ki niso vezane na njen pripisani spol.⁹⁰ Komunisti so verjeli, da lahko uresničijo množično udeležbo žensk v revoluciji, samo če jih najprej ustrezno politično in kulturno vzgojijo z ustreznimi kulturnimi in izobraževalnimi programi in propagando, organiziranimi v okviru ženskih organizacij. Vendar je bil ta cilj politične vzgoje in izobraževanja v senci drugega mobilizacijskega cilja oziroma mobilizacije žensk z namenom zagotavljanja zaledne podpore oboroženim silam komunističnega tabora. V virih lahko na primer zasledimo naslednjo izjavo Otilije Dobrinje: »Tudi z vaškimi odbori SPŽŽ sem se sestajala vsak teden. Nalog je bilo obilo. Najpomembnejša je bila in ostala: skrb za partizansko vojsko. Poleg rednega vsakodnevnega dela smo večkrat organizirale večje zbiralne akcije.«⁹¹ Podpora je potekala prek sistematičnega in organiziranega izkoriščanja ženskega tradicionalnega domačega in skrbstvenega dela,⁹² zbiranja sanitetnega materiala, obveščevalnega dela in podobno.⁹³

Gre za kratkoročni pragmatični cilj podpore oboroženih sil, ki naj bi mu sledil dolgoročni cilj ali sprememba družbenega položaja žensk in soudeležba pri preoblikovanju družbe.⁹⁴ Uresničevanje dolgoročnega cilja ženskih organizacij komunističnega tabora se je v primerjavi s kratkoročnim ciljem izkazalo kot zelo težavno.⁹⁵ Razloge je med drugim mogoče iskati v patriarhalni vzgoji prebivalstva, iz katere so izvirale različne težave ženskih organizacij in njihovih članic. Na primer nekateri moški sorodniki članic in nekateri člani OF ter nadrejeni so ovirali delovanje žensk.⁹⁶ Med njimi so bili razširjeni razni predsodki, ki so bili povezani z nepripravljenostjo nudenja pomoči ženskim organizacijam in usmerjanja s strani vodilnih v NOG. Članice ženskih organizacij so bile posledično večino časa prepuščene same sebi in vse ženske organizacije, ki so jih vzpostavile, so bile rezultat njihovega dela, spretnosti in iznajdljivosti.⁹⁷ V bistvu so pokazale veliko več samoiniciativnosti, kot so pričakovali voditelji

⁸⁹ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953),« 168.

⁹⁰ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 67–68.

⁹¹ »Delo v Okrajni skupščini Lopar.« Izjava Otilije Dobrinje, Škocjan pri Kopru, 1960. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 363–364. Ljubljana: Borec, 1970, 364.

⁹² Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 97–101.

⁹³ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953),« 163.

⁹⁴ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 145.

⁹⁵ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 107–108.

⁹⁶ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 144.

⁹⁷ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 111.

komunističnega tabora.⁹⁸ Predsodke so gojile tudi nekatere udeleženske OF, ki so lahko zavračale terensko delo v ženskih organizacijah, in z ženskami, ker so ga kot mnogi njihovi soudeleženci odpora razumele kot manj vrednega v primerjavi z bojevanjem. Spet druge se vsaj na začetku z novimi nalogami niso znale spoprijeti⁹⁹ in so se jih lahko ustrašile, kar pa jih glede na spomine ni ustavilo ne glede na njihov položaj v organizaciji ali kot si je zapomnila Milka Drole: »Zbala sem se, da ne bom kos dani nalogi. [...] Hodila sem od vasi do vasi, organizirala žene v Slovensko protifašistično žensko zvezo in kaj kmalu sem žela uspehe. Kmalu sem vedela za vse stezice, ki so vodile v vasi k mojim ženam. [...] Spočetka so bile nekoliko nezaupljive. Skrivale so druga pred drugo, kar so napravile za partizane. [...] Seveda ni šlo vse gladko. Kaj čudno se je zdelo ženi, ko je bila prvič na sestanku, morda celo izvoljena v odbor, da sme tudi ona nekaj povedati ali predlagati. A kmalu so postale samozavestnejše. [...] Učila sem jih, da je treba voditi o sestanku evidenco. Skrbno so mi potem pošiljale zapisnike o svojih sestankih na določeno mesto.«¹⁰⁰ Nezaupanje žensk, ki ga je omenila Milka Drole, ni bilo povezano le z nevarnostjo, ki jo je predstavljala možnost, da bodo pri svoji podpori NOG odkrite. Povezano je bilo z zavedanjem žensk, da na novo dodeljene naloge niso ustrezale tradicionalni spolni delitvi dela in družbenim pričakovanjem. V širšem jugoslovanskem kontekstu so problem predstavljale še etnične razlike med članicami in za slovensko ozemlje bolj značilne različne razlike med tistimi na vodstvenih položajih in preostalimi članicami. Nadrejene članice so bile velikokrat mlajše in bolj izobražene od podrejenih ter prihajale iz drugačnega okolja, kar je lahko pomenilo nepoznavanje položaja podrejenih članic.¹⁰¹ Olga Červan – Vipotnik je na primer zapisala naslednje: »Prvič v življenju sem peljala z lojtrnikom in konji po vaseh zbrani proviant na Frato. Vaščani so rekli: Poglej Ljubljankanko, česa vse se loti! Tudi s srpom sem žela pšenico, lahko je bil tudi ječmen, saj nisem razlikovala žita od pšenice. Prvič sem imela srp v rokah, vendar sem tekmovala z žanjicami in bila med prvimi na koncu njive. Imela sem ruto na glavi, saj sem morala biti kmetica, njihova, če sem »pridigala« o OF, našem boju in ciljih.«¹⁰² Iz takšnih razlik, ki so se jih posameznice že vnaprej zavedale, so vsaj v primeru Milke Drole, ki je bila po kapitulaciji Italije določena za »delo po liniji SPŽZ v novo osnovanem okrožju Slovenska Istra«,¹⁰³ izviral hromeči dvomi v lastne sposobnosti in izkušnje: »Zbala

⁹⁸ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953),« 165.

⁹⁹ Prav tam, 168.

¹⁰⁰ »Razvoj organizacije SPŽZ v Slovenski Istri.« Iz izjave Milke Drole, rojene Kristan, Rakulik pri Postojni, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 212–215. Ljubljana: Borec, 1970, 212–213.

¹⁰¹ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 102–104.

¹⁰² Vipotnik, *Partizanka*, 16.

¹⁰³ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Razvoj organizacije SPŽZ v Slovenski Istri,« 212.

*sem se, da ne bom kos dani nalogi. Mislila sem si: Kako bom jaz, 22-letno dekle, vodila žene na vasi, ki imajo gotovo več izkušenj? Vendar nisem dolgo pomišljevala. Predme je bila podstavljena naloga in treba jo je bilo izvršiti po najboljših močeh, saj je tako zahtevala partija.»*¹⁰⁴ Na doseganje ciljev so negativno delovali tudi spori med ženskimi organizacijami in ostalimi organizacijami komunističnega tabora, na primer med SPŽZ in mladinsko organizacijo, čemur je sledil poseg OF v notranjo samostojnost ženske organizacije.¹⁰⁵

Takšne spore je vodstvo komunističnega tabora razumelo kot morebitne za enotnost NOG nevarne znake feminizma¹⁰⁶ in naposled leta 1944 zahtevalo reorganizacijo AFŽ in SPŽZ na podlagi očitkov o preveliki centralizaciji in moči ženskih organizacij, ki naj bi slabili enotnost NOG.¹⁰⁷ Komunistkam je vodstvo očitalo ustanavljanje posebnih partijskih celic v okviru AFŽ in nižjim odborom AFŽ, da so bolj zvesti nadrejenim organom kot pa lokalnim narodnoosvobodilnim odborom in odborom OF, ter zahtevalo reorganizacijo, ki je pomenila, da so morale članice ženskih organizacij obvezno postati članice partijskih celic ali komitejev narodnoosvobodilnih odborov ali odborov OF.¹⁰⁸ Na ta način so preprečili razvoj močnih samostojnih ženskih organizacij.¹⁰⁹ Ker so bile vodilne članice zveste Komunistični partiji, zahtevi po reorganizaciji niso nasprotovale.¹¹⁰ A so vsaj v primeru SPŽZ potem, ko so v okviru Glavnega odbora SPŽZ priznale vse očitane napake, opozorile, da je bil velik uspeh organizacije rezultat prav samostojnosti in trdnosti organizacije.¹¹¹

Omeniti moramo še to, da je bil v spominih nekaterih pripadnic komunističnega tabora odsoten odpor žensk do vključevanja v Komunistično partijo in SKOJ, ki bi ga lahko pričakovali na podlagi večinskega kmečkega izvora udeleženk, feminističnih teženj nekaterih članic, nerazumevanja in zavračanja idej partije ter raznolike sestave OF.¹¹² Veliko posameznic pa se je ravno nasprotno z velikim občutkom ponosa in veselja spominjalo vključitve v partijo in SKOJ, ki je bila pogosto povezana z napredovanjem in oborožitvijo. Svoje veselje ob sprejemu v SKOJ in KPS sta opisali Pavla Srebre: »*Ta dan smo bile tri sestre, Štefka, Ivanka*

¹⁰⁴ Prav tam, 212.

¹⁰⁵ Bernik, »*Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem*,« 158.

¹⁰⁶ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 116.

¹⁰⁷ Bernik, »*Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem*,« 175–176.

¹⁰⁸ Jeraj, »*Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953)*,« 165–166.

¹⁰⁹ Bernik, »*Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem*,« 175–176.

¹¹⁰ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 120–122.

¹¹¹ Jeraj, »*Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953)*,« 166.

¹¹² Repe, *S puško in knjig*, 57–58.

in jaz sprejete v SKOJ. To je bil za nas tri praznik,«¹¹³ in Lojzka Podgornik: »Kmalu po prihodu v partizane sta mi tovariša Rudi in Saša povedala, da sem postala kandidatka za partijo. Meseca oktobra sem bila na sestanku četne celice sprejeta v KPS. Sprejel me je komisar France. [...] Zelo sem bila srečna, da se mi je želja izpolnila in sem postala članica te organizacije. Takoj sem dobila nalogo, da še druge tovarišice pripravim za sprejem v KP.«¹¹⁴ Medtem si je Marija Virant zapomnila naslednje: »V letu 1943 sem bila premeščena v II. Bataljon Šercerjeve brigade. Bila sem v 1. četi pomočnik mitraljezca. Dne 19. marca smo napadli belogardistično postojanko v vasi Korinj v Suhi krajini. [...] V tej bitki je padel mitraljezec in več tovarišev iz voda. Sama sem rešila mitraljez, za kar sem bila pohvaljena in sprejeta v SKOJ.«¹¹⁵ Seveda je bila tu na delu še povojna samocenzura in propagandno delovanje povojne oblasti, a je v veliko primerih mogoče na podlagi omenjenih napačnih predstav žensk o KP trditi, da pogosto niso niti razlikovale med KP in NOG. Pogosto o vključitvi v KP niti niso same aktivno odločale, ampak so bile vključene s strani moških, včasih celo nadrejenih kolegov, kot se je to zgodilo v primeru Ivanke Bevk – Mice: »Septembra 1942 me je poklical komisar. Nekaj mi je govoril o politični vlogi žene in mi povedal, da me je sklenila partijska organizacija sprejeti v svoje vrste. Rekel je, da bo sestanek, ki se naj ga udeležim. Na sestanku sem spoznala člane »komuniste«. Bila sem zelo ponosna, da mi toliko zaupajo, da so me vzele medse. [...] Bila sem sprejeta prva od tovarišic. Takrat je bilo v četi še precej tovarišev, ki niso bili člani KP. Nekaterim, ki so opazili, da hodim na sestanke, to ni bilo všeč.«¹¹⁶ Vključitev ni bila pri njih problematizirana, saj jim je odprla nove možnosti za napredovanje, omogočala večjo enakost z moškimi, dostop do izredno pomembnega zaupanja soborcev in s tem povezanimi materialnimi dobrinami ter višjega položaja. V njihovih očeh je bila včlanitev v KP in SKOJ napredovanje ter povsem normalen in logičen korak oziroma nadaljevanje vključitve v NOG, kar je mogoče razbrati tudi iz podanih hitrih pregledov dogodkov, na primer Vere Igričnik, ki je prišla v »6. UB Slavha Šlandra« oziroma udarno brigado Slavka Šlandra: »Moj prvi boj je bil napad na Zagorje, kjer sem doživela tudi svoj ognjeni krst. Po nekaj dneh sem bila postavljena za sekretarko SKOJ I.

¹¹³ »Obretanova domačija pod Uršljo goro – dom koroških partizanov in aktivistov.« Iz izjave Pavle Srebre, Razdrto pri Postojni, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 831–836. Ljubljana: Borec, 1970, 833.

¹¹⁴ »Med vipavskimi partizani.« Napisala Lojzka Podgornik, rojena Trošt, Maribor, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 669–678. Ljubljana: Borec, 1970, 669.

¹¹⁵ »Med partizani na Notranjskem.« Izjava Marije Virant, poročene Petrič, Begunje pri Cerknici, julij 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 623–626. Ljubljana: Borec, 1970, 625–626.

¹¹⁶ »Bila sem borka Kamniške čete.« Iz izjave Ivanke Bevk–Mice, Količevo pri Domžalah, 1957. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 635–641. Ljubljana: Borec, 1970, 638.

čete I. bataljona. Udeležila sem se napada na Zg. Savinjsko dolino – konkretno na Ljubno. V jeseni istega leta sem z brigado krenila na Dolenjsko, kjer sem bila postavljena za politdelegata iste čete. Udeležila sem se vseh bojev, katere je brigada vodila na Dolenjskem [...] Tu na Dolenjskem sem bila 30. oktobra 1944 tudi sprejeta v KP. Kasneje sem se z isto brigado vračala na Štajersko in sprejela delo SKOJ v bataljonu, kasneje v brigadi.«¹¹⁷ Seveda so obstajali primeri, v katerih so pripadnice NOG zavrnilo vključitev v KP, kot je to storila Ivanka Zaič: »Z Beletovo sva veliko delali skupaj in že leta 1943 naju je tov. Beton hotel sprejeti v KP, a sva rekli, da se bova laže krili, če ne bova organizirani.«¹¹⁸ Sklepati je mogoče, da je bil prikazani izgovor za odklonitev članstva v KP oblikovan po vojni.

2.1.2 RAZLOGI, VZGIBI IN POBUDE ZA VKLJUČEVANJE IN POGLABLJANJE SODELOVANJA V KOMUNISTIČNEM TABORU

Razlogi, vzgibi in pobude za vključevanje in poglobljanje sodelovanja žensk v NOG in OF so bili različni.¹¹⁹ Na začetku, ko so v enotah in izven njih sodelovale predvsem razgledane članice predvojne komunistične mladine, ki so kasneje v vojni zasedle vodilne položaje v ženskih organizacijah in politične funkcije v enotah,¹²⁰ je bilo značilno predvsem sodelovanje na podlagi komunistične ideologije in ciljev, političnih vzgibov ter iskanja dogodivščin.¹²¹ Nekatere izmed njih so že vnaprej pričakovale, da bodo udeležene v revoluciji ali vojnih spopadih in se nanje pripravljale, oziroma kot se je izrazila omenjena Anica Gruden: »*Leto 1941 nas ni našlo nepripravljene.*«¹²² Pri tem so se zgledovale po junakinjah in slavni ženskah, ki so sodelovale v prvi svetovni vojni ali drugih preteklih in sočasnih revolucionarnih in osvobodilnih gibanjih. V spominih dr. Božene Grosman je zapisano: »*Ni bila potrebna posebna bistroumnost, da sem spoznala, da se Nemci pripravljajo tudi na zasedbo Jugoslavije. Zato sem se kmalu po svoji vrnitvi iz Nemčije začela učiti šofirati. Spomnila sem se namreč na življenjepisa Marije Curie, ki je v prvi svetovni vojni po francoskem bojišču sama z avtom prevažala rentgenski aparat. Mislila sem, da bom mogoče tudi jaz kmalu potrebovala kaj podobnega: da*

¹¹⁷ »S Šlandrovo brigado po Dolenjskem in Štajerskem.« Iz izjave Vere Igričnik, poročene Vindiš, Maribor, april 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 962–963. Ljubljana: Borec, 1970, 962.

¹¹⁸ »Delali smo v neposredni bližini gestapa.« Iz izjave Ivanke Zaič, Bled, januar 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 900–901. Ljubljana: Borec, 1970, 900.

¹¹⁹ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 76.

¹²⁰ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 29.

¹²¹ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945)«, 110.

¹²² Gruden, »Sinek je živel le tri dni,« 275.

bi kot otroška zdravnica v vojski kaj koristila, pač ni bilo verjetno.«¹²³ Iz zapisanega je očitno, da je imela dr. Božena Grosman v mislih Marie Sklodowska Curie in da je nekatere posameznice k sodelovanju vodila želja po pomoči soljudem oziroma humanitarni motivi.¹²⁴ V istih spominih je napisano še naslednje: »Potem so 6. aprila 1941 Nemci brez vojne napovedi napadli Jugoslavijo. Komunistična partija Jugoslavije je pozivala prostovoljce. Tudi jaz sem se javila v Belgijski vojašnici pri polkovniku Andrejki. Prijavila sem se za navadnega zdravnika ali za šoferja: za nekaj me že bodo porabili, sem si mislila. Napotili so me v Zagreb. Naložila sem velik kovček raznih potrebnih in nepotrebnih stvari. Takrat so bile moje predstave o vojaškem življenju naivne. Ko sem pozneje odhajala v partizane, pa sem spoznala, da lahko greš tudi brez prtljage.«¹²⁵ Dr. Božena Grosman je v tem delu sama priznala obstoj predhodnih zmotnih predstav o »vojaškem življenju«, ki so jih gojile tudi mnoge druge članice komunističnega tabora, na primer Andreana Družina – Olga: »Iz Ljubljane sem prišla v partizane, v popolno drugo okolje. Po eni strani sem bila vesela, po drugi pa pravzaprav razočarana, ker sem še več pričakovala od partizanskega življenja. Vse se mi je zdelo majhno, drobnjakarsko. Mislila sem, da bomo neprenehoma napadali, pa smo bili preveč na straži, na dežuranju in v patroljah.«¹²⁶ Te predstave so se lahko nanašale na potrebščine in opremo, potrebne za bojevanje, ali pa na lastno vlogo, ki naj bi jo opravljale v prihajajočem spopadu s sovražnikom, ter na cilje OF in KP. Hkrati so bile predstave povezane z višjimi položaji, večjo svobodo in spoštovanjem ter dogodivščinami, ki so jih imeli moški borci. Mnoge članice NOG so tudi same želele postati borke in so poglobile sodelovanje v taboru prav zaradi teh prednosti, ki so jih uživali moški.¹²⁷ Tako kot Vera Dukič se niso vse zadovoljile z dodeljenim terenskim delom, ki so ga rade prepustile drugim ženskam: »Naša vas Lazec pri Cerknem se je vključila v osvobodilno gibanje v letu 1942. Sama sem postala tega leta mladinska aktivistka, saj sem imela takrat komaj 17 let. To delo se opravljala vse do kapitulacije Italije, zadnje mesece že v ilegali. Ob kapitulaciji Italije so ljudje, zlasti mladina, množično odhajali v narodnoosvobodilno vojsko. [...] Ilegale sem imela že dovolj, vedela sem pa tudi, da bom lahko svoje delo predala svoji sestri, ki je ostala doma. Tako sem se na hitro odločila, da grem v partizane.«¹²⁸ V viru je razvidna še na ena značilnost, pomembna predvsem pri vključevanju

¹²³ Grosman, Božena. *Partizanska zdravnica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985, 29.

¹²⁴ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 82–83.

¹²⁵ Grosman, *Partizanska zdravnica*, 29.

¹²⁶ Družina, Andreana. »Po naši zemlji.« V: *Spomini na partizanska leta*. ur. Ferdo Godina, 193–202. Ljubljana: Borec, 1974, 193.

¹²⁷ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 137.

¹²⁸ »Iz mojih partizanskih dni.« Izjava Vere Dukič, rojena Močnik, Ljubljana, marec 1970. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 1022–1028. Ljubljana: Borec, 1970, 1022.

žensk v bojne enote. Posebno po kapitulaciji Italije in proti koncu vojne, ko je bilo vedno bolj jasno, kdo bo zmagovalec in so se med prebivalstvom razširili navdušenje, idealizem ter želja po obračunu z okupatorjem, se je veliko žensk odločilo za sodelovanje v NOG in oborožen odpor na podlagi pričakovanega rezultata vojne.¹²⁹

Pri naštevanju razlogov za sodelovanje ne moremo izpustiti nasilja nad civilnim prebivalstvom oziroma dejstva, da so okupatorji pobijali, zapirali, raznarodovali, uničevali domove, izganjali in preseljevali prebivalstvo, kar je seveda vključevalo tudi ženske.¹³⁰ Okupatorji so s svojim ravnanjem bistveno spodbujali vstopanje žensk in deklet v komunistični tabor, kar je držalo tudi v primeru Minke Pirman in Marije Planinšek, ki sta si zapomnili naslednje: *»Ko so dekleta našega letnika klicali v Nemčijo na delo, smo nekatere raje odšle v partizane. Bilo je to pomladi 1943. leta. Najprej smo dobile poziv za zdravniški pregled v Kranju. S Cilko Soklič–Jelko nisva šli niti v Kranj, ampak naravnost v partizane [...],«¹³¹ in *»Prišel je najhujši udarec. Dne 30. dec. 1941 so mi moža ustrelili v Dragi pri Begunjah, potem ko so ga prejšnji dan pripeljali iz Celovca. [...] Vedela sem, kaj me čaka, namreč izgon v Nemčijo, toda zaradi otrok nisem smela tega dopustiti. Po možu imam sorodnike v okolici Gorice in k njim smo zbežali. Ostali smo potem v Prvačini, kjer smo se potem vključili v delo za NOB«* oziroma Narodnoosvobodilni boj, *»ko smo se vsaj nekoliko vživeli v razmere.«¹³² S požiganjem celih vasi in domačij ter aretacijami so okupatorji v oborožene sile in podporne organizacije komunističnega tabora potisnili veliko število žensk, ki jim je NOG nudilo edino zavetje.¹³³ Velikokrat so ženske prikrito in nenasilno delovale proti okupatorju v okviru NOG, nakar jih je stopnjevanje okupatorjevega nasilja prisililo v odkrito delovanje in v nekaterih primerih oborožen odpor. To je držalo v primeru Vere Igričnik Vindiš: *»Dne 23. junija 1944 sem odšla v partizane. Na ta dan so bile v Hrastniku velike aretacije in Nemci so iskali tudi mene. Na nevarnost, ki mi je pretila, sem bila že poprej obveščena, zaradi česar sem se lahko pravočasno umaknila [...],«¹³⁴ in Olge Čibej, hčerke malega kmeta, rojene 6. 2. 1922 v Gorenji Trebuši.¹³⁵ Slednja je namreč sodelovala v NOG, še preden se je dejansko pridružila***

¹²⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 138.

¹³⁰ Bernik. *»Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945)«* 107.

¹³¹ *»Bolničarka v ambulanti »E« na Pokljuki.«* Iz izjave Minke Pirman, Suha pri Škofji Loki, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 910–917. Ljubljana: Borec, 1970, 910.

¹³² *»Prva tajnica Krajevnega narodnoosvobodilnega odbora v Prvačini.«* Iz izjave Marije Planinšek, rojene Majce, Jesenice, 1957. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 361–362. Ljubljana: Borec, 1970, 361–362.

¹³³ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 136.

¹³⁴ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, *»S Šlandrovo brigado po Dolenjskem in Štajerskem,«* 962.

¹³⁵ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 5.

oboroženemu odporu,¹³⁶ in kot razlog za vstop v spomilih navedla nasprotovanje Italijanom, a hkrati poudarila, da je bil odločilen prav požig Čibejeve domačije.¹³⁷

Vzrok za sodelovanje je bilo lahko zaprtje v zapor ali taborišče, saj so nekatere taboriščnice delovale v mednarodnih taboriščnih odborih.¹³⁸ Druge so poglobile sodelovanje po aretaciji ali po izpustitvi iz taborišča, kot je to storila Štefka Brečko, ki je bila v »[...] mesecu juliju 1943 [...] skupaj še s šestimi drugimi Slovenkami odpuščena iz taborišča«. Po izpustitvi se ji je pripetilo naslednje: »V Mariboru so mi na gestapu, kamor sem se morala zglasiti, povedali, da sem odpuščena zato, da bi šla delat v Nemčijo. Pa nisem šla, [...] Upala sem, da bom poslej lahko nemoteno živela z otrokom, a kmalu sem bila opozorjena, da mi preti ponovna aretacija. Za nekaj časa sem se zatekla k sestri v Gradec, [...] a sem se kmalu vrnila v Hrastnik in odšla v partizane.«¹³⁹ Opis delovanja v zaporu je podala nekdanja zapornica Meta Bolha Pečar: »Naše množične akcije v sodnih zaporih so bile v tem, da smo poleg manifestacij ali demonstracij po sobah s petjem revolucionarnih pesmi in z vzklikanjem revolucionarnih parol organizirale komemoracije za padlimi na ta način, da smo se na dvorišču pri sprehodu strnile v krog, obstale in se na klic »Slava padlim« enoglasno odzvale s »Slava«. [...] Take akcije so mobilizacijsko vplivale zlasti na politično še neprebujene in prestrašene zapornice.«¹⁴⁰ Zaprte, ki so sodelovale z NOG, so poskušale k sodelovanju pritegniti ostale ujetnice, a v viru ni bilo jasno podano, ali so bile pri tem uspešne oziroma kako zelo so bile uspešne.

Glede na vire sta nasilje kot dejavnika vključevanja pogosto spremljala predvojna revščina in pomanjkanje, kot je to vidno tudi na primeru koroške Slovenke Helene Kuhar – Jelke, hčerke obubožanega prevoznika, ki se je kot dekla pri dvajsetih letih poročila s kmečkim sinom. Z možem Petrom sta se nato naselila v Železni Kapli, kjer sta živela revno, od moževe plače odvisno življenje.¹⁴¹ V spomin se ji je vtisnila predvojna socialna stiska, v kateri je bila njena družina, in pritisk na slovensko manjšino na Koroškem. Žena moževega delodajalca ji je na primer rekla: »Bolje bi bilo, če bi bili vzgojeni v nemškem jeziku in ne v vindišarskem.«¹⁴² Tudi mož ji je kasneje dejal: »Nemščine se boš morala naučiti, Leni. Hitler želi samo nemške ljudi,

¹³⁶ Prav tam, 22–27.

¹³⁷ Prav tam, 36.

¹³⁸ Kokalj Kočever, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 139.

¹³⁹ Brečko, Štefka. »Težki spomini.« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 297–301. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982, 301.

¹⁴⁰ »Spomini na ljubljanske zapore in konfinacijo v Abruzzih.« Meta Bolha, poročena Pečar, Ljubljana 22. 5. 1962. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravninar–Podbevšek Štefanija, 320–324. Ljubljana: Borec, 1970, 322.

¹⁴¹ Kuhar, Helena. *Jelka: pričevanje koroške partizanke*. Celovec: Drava; Trst: Založništvo tržaški tisk, 1984, 8–9.

¹⁴² Kuhar, *Jelka: pričevanje koroške partizanke*, 11.

vse druge narode bo zaslužnil.«¹⁴³ Vse to je spremljal še strah pred tem, da jih bo doletela ista usoda kot Jude, s čimer je Helena Kuhar – Jelka opravičevala svoje glasovanje leta 1938 glede priključitve Avstrije k Nemčiji.¹⁴⁴ O predvojnem pomanjkanju so poročale Pavla Mencej – Meta: »Prisiljena sem bila, da se zadolžim. Kot garancijo sem morala zastaviti stroje. [...] Ravno ponižanje, ki sem ga morala prestati po moževi smrti, pa je odločilno vplivalo, da sem se 1941. leta vključila v NOB [...],«¹⁴⁵ Katarina Gartner – Tinka: »Ob kapitulaciji stare Jugoslavije sem živela pri bratu, ki je bil mežnar v Železnikih. Moj zaslužek je bil skromen, živela sem v revščini in pomanjkanju [...],«¹⁴⁶ in Josipina Gabrenja: »Zame se je začelo težko življenje. Delodajalec Hmelak me je kmalu vrgel iz stanovanja, češ da ne mara komunistov v svoji bližini.«¹⁴⁷ Nezadovoljstvo s predvojnimi razmerami je izrazila tudi Linka Ksela, »proletarsko dekle, ki je poznalo doma le boj za obstanek, ki se je čutilo med vrstnicami dostikrat manjvredno in zapostavljeno, kajti tolikanj željena pot do izobrazbe« ji »je bila povsem zaprta.«¹⁴⁸ Za mnoge priključitev boju proti okupatorju ni pomenila velikega poslabšanja življenjskih razmer in je bila več kot le osvobajanje izpod okupatorja. Vključitev v NOG so lahko razumele kot boj za boljše življenje in izhod iz pomanjkanja.

Nekatere posameznice so se pridružile NOG iz želje po maščevanju, na primer potem, ko so bile izpostavljene spolnemu nasilju. V povezavi s posilstvom lahko v literaturi preberemo, da ženske, ki so se pridružile OF, v spominih sebe niso nikoli opredelile kot žrtev posilstva. Večinoma so poročale o posilstvu in spolnem nadlegovanju, ki je predstavljalo splošno nevarnost, s katero so se soočale ženske v ujetništvu in na okupiranem ozemlju. Pogosto so se spominjale znanke, ki ji je komajda uspelo ubežati posilstvu.¹⁴⁹ Helena Kuhar – Jelka, ki je bila januarja leta 1945 med opravljanjem terenskega dela ulovljena, večkrat zaslišana in mučena s strani okupatorja, se je na primer spominjala, da so ponoči »[...] gestapovci z žepno svetilko

¹⁴³ Prav tam, 16–18.

¹⁴⁴ Prav tam, 16–18.

¹⁴⁵ »Pirotehnika v Medvedovi ulici.« Iz izjave Pavle Mencej – Mete, Urške, Ljubljana, junij 1969. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 217–221. Ljubljana: Borec, 1970, 217.

¹⁴⁶ »Sodelovala sem pri likvidaciji nemške postojanke v Železnikih.« Izjava Katarine Gartner – Tinke, Škofja Loka, junij 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 903–906. Ljubljana: Borec, 1970, 903.

¹⁴⁷ »Sodelovanje z notranjskimi partizani.« Iz izjave Josipine Gabrenja, Prestranek pri Rakeku, november 1957. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 154–155. Ljubljana: Borec, 1970, 154.

¹⁴⁸ »Med borkami Prvega pohorskega bataljona.« Napisala Linka Ksela, Maribor, december 1958, izpopolnjeno s podatki iz Filipičeve knjige: *Pohorski bataljon. V: Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 641–647. Ljubljana: Borec, 1970, 642.

¹⁴⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 136–137.

iskali po celici žrtve za svoje potrebe. Ko je gestapovec prišel k meni, sem spačila obraz in grozno zakrakala. »Ah, to je stara ženska,« je dejal gestapovec in nadaljeval z iskanjem. Vsako noč so izbrali dve do tri dekleti in jih posiljevali, da so jih še naslednji dan mučili krči v trebuhu. Nikoli pa jih nisem slišala tožiti.«¹⁵⁰ Medtem je svoje mučenje opisala z naslednjimi besedami: »Ležala sem na tleh in s škornji me je brcal po telesu. Poslal je tolmača po stol. Velel mi je, naj slečem spodnje hlače in ležem preko stola. S krepelcem me je pretepel. Po vsakem udarcu je močneje žgalo. Ko je nehal, mi je rekel: »Za tokrat bo dovolj. Premisli, kaj nam boš naslednjič povedala. Če boš lagala, te premlatim do smrti.« Komaj sem se premikala in nemočno iskala hlače po tleh.«¹⁵¹ V drugih primerih so se želele maščevati zaradi ubitih družinskih članov oziroma kot je izjavila Angelica Dežman: »Dne 21. marca 1944 so Nemci našo celo družino in še nekaj sosedov izselili v Burghausen v Nemčiji. Tesno mi je bilo pri srcu, ko sem skozi tunel v Področčici zapuščala naša tla [...] V sebi sem nosila še neutešeno bol zaradi tragično preminule mater, ki je čisto nedolžna morala žrtvovati življenje. Ob misli nanjo se mi je v srcu rodil sklep, da se moram za vsako ceno čim prej vrniti, da jo bom lahko maščevala.«¹⁵² Podobno je trdila Malka Peternelj: »Ko sem prišla v ilegalno, sem zopet pričela delati na terenu. Postala sem članica okrajnega odbora SPŽZ Poljane–Žiri. V Poljanski dolini sem delala po liniji SPŽZ do konca vojne. [...] Hotela sem se maščevati za trpljenje in žrtve naše družine.«¹⁵³ Iz primera je razvidno, da maščevanja niso nujno razumele kot fizični obračun z nasprotniki, ampak je lahko zadoščalo že gmotno podpiranje komunističnega tabora.

Seveda ni bilo nujno, da so bile članice NOG same ali njihovi družinski člani žrtve katere izmed omenjenih oblik nasilja, da so na tej podlagi želele sodelovati v gibanju. Zadoščalo je že, da so bile posameznice, izpostavljene propagandi komunističnega tabora, seznanjene z delovanjem okupatorja in meščanskega tabora. Rozika Zorzut – Sonja si je na primer zapomnila naslednje: »Dne 10. marca 1942 je prišel k meni tovariš Jaka Štucin–Cvetko. [...] Takrat je organiziral v naših krajih Osvobodilno fronto. Bil je sekretar KPS za okraj Cerčno. Razložil mi je cilje in naloge OF in me vprašal, če bi bila pripravljena sodelovati. Takrat sem bila še zelo mlada – imela sem komaj devetnajst let – a takoj sem bila pripravljena zgrabiti za delo, saj sem

¹⁵⁰ Kuhar, *Jelka: pričevanje koroške partizanke*, 93.

¹⁵¹ Prav tam, 84.

¹⁵² »Iz izseljenskega taborišča na ilegalno delo.« Izjava Angelce Dežman, Lancovo, april 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 739–741. Ljubljana: Borec, 1970, 739.

¹⁵³ »Delala sem kot aktivistka SPŽZ v okvirju Poljane–Žiri.« Iz izjave Malke Peternelj, Vinharje pri Poljanah, december 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 735–737. Ljubljana: Borec, 1970, 736.

toliko slišala o nasilju fašističnih oblastnikov nad slovenskim prebivalstvom.«¹⁵⁴ Čeprav mnoge niso razumele ciljev OF in KP, so vseeno čutile potrebo po sodelovanju, ali kot je trdila Ivanka Škraba: »Seveda sem bila pripravljena delati in tudi tvegati, zakaj Italijane sem sovražila iz dna srca. Takrat spričo svoje mladosti in neizkušnosti ter nepoučenosti nisem veliko razumela o ciljeh, nalogah in vsej globini osvobodilnega gibanja. Pridružila sem se mu spontano, ker sem čutila, da je okupacija krivična ter da se ji je zato treba upreti in se osvoboditi.«¹⁵⁵ Gojile so željo po odporu, ki je izvirala iz ogorčenja nad okupatorjevim nasiljem in delovanjem meščanskega tabora oziroma tako kot Pio Vavpotič – Konjar so jih lahko motile politične odločitve starih elit: »Ko je aprila 1941 razpadla Jugoslavija in je okupator zasedel našo zemljo, sem bila do dna duše pretresena in ogorčena zaradi hlapčevskega obnašanja takratnih slovenskih meščanskih politikov do okupatorja. V meni je vse vrelo od upornosti in želje, da bi se borila.«¹⁵⁶ Seveda je mogoče sklepati, da gre v prikazanih primerih za čustva, želje in občutke, ki so bili produkt delovanja propagande. Gre za rezultate propagandnega delovanja aktivistov in aktivistk komunističnega tabora, ki so ženske in dekleta novačili v NOG prek ženskih podpornih sistemov oziroma lokalnih organizacij, SKOJ in SPŽZ, pri čemer je bila pomembna razlika v tem, ali je šlo za osvobojeno ali za okupirano ozemlje.¹⁵⁷ Ženske in dekleta so pozvali k uporju in boju proti okupatorju ter k odgovornosti do naroda, podpori OF, mobilizaciji, zbiranju sredstev, politični vzgoji in sodelovanju v raznih programih.¹⁵⁸

Na odločitev žensk in deklet za delovanje v korist OF so imeli bistven vpliv okolica, družinski člani in znanci. Njihove socialne mreže so jih lahko odvrčale ali spodbujale k vključevanju v NOG.¹⁵⁹ Velikokrat so se priključile komunističnemu taboru skupaj z drugimi člani družine ali pa so se naknadno pridružile sorodniku, ki je že bil vključen.¹⁶⁰ V spominih Olge Čibej v povezavi s tem zasledimo naslednje: »Vsi štirje otroci, ki smo bili do tedaj še doma, smo prišli v partizane, vendar vsak v drugo edinico.«¹⁶¹ Značilno je bilo, da so zaradi

¹⁵⁴ »Kurirska služba za Okrajni komite KPS Cerkljeva.« Izjava Rozike Zorzut – Sonje, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravninar–Podbevšek Štefanija, 543–545. Ljubljana: Borec, 1970, 543.

¹⁵⁵ »Zveza Ljubljane s Krimom.« Izjava Ivanke Škraba, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravninar–Podbevšek Štefanija, 496–497. Ljubljana: Borec, 1970, 496–497.

¹⁵⁶ »Delo pri Varnostno-obveščevalni službi, pri tehniki in pri Slovenski narodni pomoči.« Iz življenjepisa Pie Vavpotič – Konjar, ki je bil priložen vlogi za »Spomenico 1941.« V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravninar–Podbevšek Štefanija, 211–215. Ljubljana: Borec, 1970, 211.

¹⁵⁷ Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement,« 75.

¹⁵⁸ Kokalj Kočevar, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 136–137.

¹⁵⁹ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 76.

¹⁶⁰ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 109.

¹⁶¹ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 38.

spolno specifične socializacije v svojo odločitev za delovanje v korist OF vključevale otroke in starše, kar pogosto ni držalo za moške udeležence gibanja, saj so se ti odločali predvsem le zase.¹⁶² Veliko žensk je namreč moralo za razliko od mnogih moških tekom življenja ponotranjiti določena družbena pričakovanja, vezana na materinstvo, dom, družino, gospodinjstvo, in prevzeti skrb za starejše onemogle pripadnike družine, nadrejenega moškega in vzgojo otrok v zasebni sferi, kot je bilo to značilno za moderne podobe odnosov med spoloma.¹⁶³ Seveda ženske niso bile nikoli povsem omejene na zasebno sfero in gre tu za meščansko ideologijo ločenih sfer, določen ideal, ki ni vedno ustrezal resničnosti, a je bilo življenje žensk vsekakor drugačno od življenja moških¹⁶⁴ in pri odločanju so se soočale z drugačnimi na odnose med spoloma vezanimi notranjimi in zunanji pritiski. Njihove dotedanje izkušnje, načini reševanja problemov in odločanja so bili posledično prav tako drugačni ter so upoštevali njihov položaj in vlogo v zasebni sferi in ostale družinske člane. Hkrati moškim večinoma niso bile enake oziroma bile so v podrejenem položaju in od njih odvisne, kar je razvidno v tem, da so nekdanje članice NOG velikokrat poudarile politično pripadnost moških članov družine. Še posebej so omenjale pripadnost očeta, ki je neredko določal njihovo delovanje in odločanje. Na primer Mara Pograjc Letonja je zatrjevala, da je bila gostilna njenega očeta »zelo priljubljeno shajališče naprednih ljudi. [...] Moj oče je bil po politični pripadnosti socialist, brata Jože in Lado pa sta bila že predvojna komunista. [...] Naša družina je bila na splošno poznana kot nacionalno in socialno zavedna.«¹⁶⁵ Medtem si je Nada France – Primožič zapomnila, da je pred vojno »srečno živela s starši in sestro v lepem Slovenjem Gradcu. Oče je bil že takrat komunist in tako smo se po kapitulaciji Jugoslavije takoj vključili v osvobodilno gibanje.«¹⁶⁶ Če ni bil odločilen oče, je njegovo vlogo prevzel brat oziroma drugi, običajno starejši moški sorodnik ali znanec. To je držalo v primeru Danice Ribičič – Vere, ki je začela sodelovati, ko jo je »stric Viktor začel pošiljati v Litijo po razne potrebščine, ki očitno niso bile zanj«.¹⁶⁷ Še bolj je to vidno v primeru Milke Banovec: »Že leta 1938 mi je brat Jože Mihelčič (narodni heroj) večkrat razlagal, kako je prišlo v Rusiji do revolucije in kako si tam urejajo delo in življenje. Bil je že tedaj komunist in je poudarjal, da bo tudi pri nas napočil čas, ko bomo morali izvesti revolucijo. Takrat sem začela razmišljati in

¹⁶² Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945)«, 107.

¹⁶³ Bock, Gisela. *Ženske v evropski zgodovini: od srednjega veka do danes*. Ljubljana: Založba /*cf., 2004, 135–137.

¹⁶⁴ Bock, *Ženske v evropski zgodovini: od srednjega veka do danes*, 170.

¹⁶⁵ Pograjc Letonja, Mara. »Oh, kako je dolga, dolga pot ...« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 231–249. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982, 231.

¹⁶⁶ France – Primožič, Nada. »Smrt med milijoni smrti.« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 277–279. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982, 277.

¹⁶⁷ Ribičič, *Zaupanje*, 20.

prišla sem do spoznanja, da je tako prav, kot mi je pripovedoval brat.«¹⁶⁸ Pri poročenih je bil odločilen njihov mož, ki je določal in omejeval njihovo delovanje in odločitve.¹⁶⁹ Zato ne preseneča, da je Pia Vavpotič – Konjar v spominih omenila naslednje: »Nekega septembra 1941 me je vprašal naš sosed Drago Košak, če bi sprejela ilegalno na stanovanje komunista, ki se mora skrivati pred okupatorjem. Takoj sem bila za to in pregovorila sem tudi svojega moža, da mi je dovolil.«¹⁷⁰ Podobno izkušnjo je imela Cita Samec: »Moj tedanji mož se je že julija ali avgusta 1941 aktivno povezal z OF, zbiral je orožje in material, ki ga je nosil domov, medve z gospodinjsko pomočnico pa sva ga po njegovih navodilih dostavljali na določena mesta. Zaradi večje varnosti mi mož ni dovolil, da bi se tudi sama povezala, in sem smela delati samo po njegovih navodilih. [...] Kljub moževi prepovedi sem se nato že v začetku 1942 tudi sama povezala, najprej z Dano Javornik, in sem hodila k njej na dom na študijske sestanke.«¹⁷¹

Iz navedenih primerov je mogoče potegniti sklep, da so moški želeli predvsem ohraniti nadzor nad delom žensk in ga usmerjati v tabor, ki so ga sami izbrali. Vendar nas prav primer Cite Samec hkrati opozarja na to, da so se lahko ženske povezovale in sodelovale v NOG tudi takrat, ko niso imele podpore skupnosti, družinskih članov in drugih sorodnikov. Slednji so bili v nekaterih primerih celo vključeni v nasprotni tabor ali okupatorjeve sile, kot je to bilo v primeru Anice Gruden: »Po odhodu prvih ilegalcev smo jim z vsemi silami pomagali. Vse to zame ni bilo lahko, ker smo imeli v hiši izdajalca, ki je bil povezan z nemčurjem Detičkom,«¹⁷² Valentine Varh – Marjete oziroma njene mame: »Takoj za tem so Nemci zaprli mojo mamo za tri dni. Tako hitro so jo izpustili zato, ker je bil sin Ciril pri esesovcih. Ob tem je morala mati obljubiti, da bo vsak obisk partizanov takoj naznanila, vendar je prav tako kot prej delala za partizane [...],«¹⁷³ in že omenjene koroške Slovenke Helene Kuhar – Jelke. Njen mož je bil namreč vpoklican v nemške oborožene sile in nameščen na območju današnje Slovenije, medtem ko je sama leta 1942 postala dejavna v NOG.¹⁷⁴ Za sodelovanje v NOG se je odločila v času odsotnosti nadrejenega moškega sorodnika, kar je možen odgovor na vprašanje, zakaj

¹⁶⁸ »Spomini na napredno gibanje v Beli krajini.« Izjava Milke Banovec, rojene Mihelčič, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 51. Ljubljana: Borec, 1970, 51.

¹⁶⁹ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 79.

¹⁷⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Delo pri Varnostno–obveščevalni službi, pri tehniki in pri Slovenski narodni pomoči,« 211–212.

¹⁷¹ »Iz zaporov v Belgijski kasarni v Peruggio.« Izjava Cite Samec, rojene Smodiš. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 324–327. Ljubljana: Borec, 1970, 324–325.

¹⁷² Gruden, »Sinek je živel le tri dni,« 275.

¹⁷³ »Žene z Dobrave pri Borovljah so podpirale partizane.« Iz izjave Valentine Varh – Marjete, Loke pri Šmarjeti, december 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 970–971. Ljubljana: Borec, 1970, 970.

¹⁷⁴ Kuhar, *Jelka: pričevanje koroške partizanke*, 20–26.

so nekatere ženske delovale v nasprotju z željami moških in drugih družinskih članov. V izrednih vojnih razmerah, ki so lahko med drugim pomenile odsotnost nadrejenega moškega, uničenje ali načetost skupnosti ter družbenih institucij, so nekatere ženske dobile več moči in možnosti samostojnejšega odločanja ter se lažje vključevale v procese, ki so potekali izven zasebne sfere. Hkrati se moramo zavedati, da ženske niso bile podrejene vsem moškim in niso bile vse podrejene na enak način oziroma v isti meri.¹⁷⁵ Tudi kadar »odločilni« moški in sorodniki niso bili odsotni, so nekatere ženske delovale v nasprotju z njimi, kar je mogoče pojasniti z obnavljanjem moške prevlade nad ženskami oziroma konceptom hegemonie moškosti.¹⁷⁶ Gre za moškost, ki je na vrhu hierarhije različnih, sobivajočih, različno vrednotenih, sprejetih in zaželenih moškosti. Moškost, ki jo moramo razumeti v kontekstu razmerij moči med moškimi in ženskami ter med moškimi samimi, namreč ni ena sama in na njihovo oblikovanje vplivajo mesto moškega v družbeni strukturi, njegova zaznamovanost z raso, razredom, starostjo, spolno usmerjenostjo in podobno. Posledično se načini biti moški in kulturnega predstavljanja moškosti ne razlikujejo le med različnimi družbami, ampak tudi znotraj ene družbe¹⁷⁷ oziroma v našem primeru med taboroma. In kot smo že omenili, lahko na spopad med taboroma gledamo kot na boj različnih moškosti za hegemonijo, ki se pod vplivom okoliščin spreminja. Nismo pa še omenili tega, da se hegemonija ohranja s strinjanjem žensk¹⁷⁸ in da tega strinjanja v povezavi z meščanskim taborom ni bilo pri vseh ženskah, smo izvedeli iz primera Pie Vavpotič – Konjar, ki je bila »do dna duše pretresena in ogorčena zaradi hlapčevskega obnašanja takratnih slovenskih meščanskih politikov do okupatorja«. ¹⁷⁹ Težko si predstavljamo, da bi Pia Vavpotič – Konjar in njene somišljenice kaj podobnega trdile o »želenem« junaškem moškem predstavniku OF in komunističnih novih elit, ki na propagandnem gradivu komunističnega tabora prek boja proti okupatorju lastnoročno »preobraža« slovenski narod »iz naroda hlapcev v narod junakov«¹⁸⁰ ter ponazarja patriarhalno moškost. Seveda ne trdimo, da so vsi ali še bolje večina pripadnikov novih elit ali borcev komunističnega tabora ustrezali opisanemu liku hegemonie moškosti komunističnega tabora, a je ta vsekakor močno vplival na pričakovanja družbenih akterjev. V preteklosti nadrejeni

¹⁷⁵ Yuval-Davis, *Spol in nacija*, 15–16.

¹⁷⁶ Connell, *Moškosti*, 119–120.

¹⁷⁷ Antić Gaber, »Onkraj binarnosti in dihotomij,« 361–362.

¹⁷⁸ Prav tam, 363–364.

¹⁷⁹ »Delo pri Varnostno-obveščevalni službi, pri tehniki in pri Slovenski narodni pomoči.« Iz življenjepisa Pie Vavpotič – Konjar, ki je bil priložen vlogi za »Spomenico 1941.« V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar-Podbevšek Štefanija, 211–215. Ljubljana: Borec, 1970, 211.

¹⁸⁰ Jordan, Vlado (1944). OF je preobrazila slovenski narod iz naroda hlapcev v narod junakov. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-065NWFQU> (Dostop: avgust 2020).

družinski člani, znanci in sorodniki, ki so podprli meščanski tabor, se podrejali okupatorju ali/in omejevali ter preprečevali žensko sodelovanje v NOG, so tako v očeh določenih posameznic zaradi spodkopanih temeljev dominacije izgubili avtoriteto in postali »izdajalci« na dnu spolne hierarhije moških brez možnosti ter pravice usmerjanja in nadzorovanja ženskega dela, ki so si ga posledično podredili moški v komunističnem taboru.

V drugih spominih se pogosto srečamo z opisovanjem taborne pripadnosti vaške skupnosti, družinskih razmer in politične usmeritve ter narodne zavednosti družinskih članov pred vojno, na primer Irena Furlan si je zapomnila, da je zrasla v »slovenski delavski družini. Oče je bil vrtnar, mati pa perica. Oba sta bila zavedna Slovenca in tako sta vzgojila tudi nas otroke.«¹⁸¹ Podobno je Zora Saksida trdila, da jo je v »[...] vrsto borcev za svobodo [...] privedla predvsem družinska, narodnostno zavedna vzgoja«.¹⁸² Na podobni podlagi sta sodelovali Terezija Knaflič: »Tudi moj oče je bil zaveden Slovenec. [...] Vsa naša družina je bila tudi tako vzgojena. S svakinjo Marijo Knaflič sva se že mladi udejstvovali na kulturno-posvetnem področju. Peli sva v slovenskem zboru, igrali v dramskih prireditvah in slično [...],«¹⁸³ in Štefka Brečko: »Tudi sama sem kot zavedna Slovenka pričela sodelovati s svojim možem vred v osvobodilni fronti.«¹⁸⁴ Zapisani primeri se navezujejo na dejstvo, da so predvsem kasneje v vojni priključene ženske, ki se večinoma pred vojno niso ukvarjale s politiko in se niso pridružile OF iz ožjih političnih razlogov,¹⁸⁵ sodelovale v gibanju iz sočutja do žrtev ter na podlagi narodne zavednosti, ne pa toliko iz želje po spremembi družbenega reda oziroma uresničevanja komunističnih ciljev.¹⁸⁶ Kasneje vključene pripadnice komunističnega tabora, predvsem iz kmečkega okolja, niso sodelovale na podlagi uresničevanja enakosti spolov ali drugih komunističnih ciljev, ampak na podlagi »kmečkega domoljuba«, ki naj bi ga glede na literaturo v širšem Jugoslovanskem kontekstu KPJ sistematično vzbujala prek ljudskega izročila, kar pa naj bi bilo manj značilno za slovensko ozemlje. Na Slovenskem naj bi uporabljali predvsem spomin na kmečke upore pri

¹⁸¹ »Skrb za ranjene borce in aktiviste v tržaški bolnišnici »Ospedale Maggiore«.« Iz izjave Irene Furlan, rojene Hlede, Trst, januar 1959 in november 1960. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 999–1003. Ljubljana: Borec, 1970, 999.

¹⁸² »S Štirinajsto na Štajersko.« Izjava Zore Saksida, Ljubljana, avgust 1969. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 1015–1022. Ljubljana: Borec, 1970, 1015.

¹⁸³ »Narodna zavest nas je kmalu pripeljala v vrste narodnoosvobodilnega gibanja.« Iz izjave Terezije Knaflič, Sp. Dobje in Franca Uršiča, Ratniče pri Ločah, december 1960. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 513–515. Ljubljana: Borec, 1970, 513.

¹⁸⁴ Brečko, »Težki spomini,« 297.

¹⁸⁵ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 83.

¹⁸⁶ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953),« 163.

pridobivanju podpore in novih sodelavcev.¹⁸⁷ Ne glede na uporabljena sredstva je bilo odločilno to, da so propagandni delavci OF in KPS stavili na patriotizem, ki ga je stranka prevzela že pred vojno.¹⁸⁸ Uspelo jim je predstaviti cilje NOG in KP večinskemu podeželskemu prebivalstvu kot narodne cilje, za katere si mora prizadevati vsak zaveden pripadnik naroda, vključno z ženskami, kar jim je omogočilo legitimirati udeležbo žensk v gibanju in v bojnih enotah.

2.1.3 DEJAVNIKI OMEJEVANJA SODELOVANJA IN VKLJUČEVANJA

Čeprav je bilo okupatorjevo nasilje nad prebivalstvom res spodbuda za vključevanje, je hkrati mnoge odvrčalo od upora, ali kot si je to zapomnila Anica Gruden: *»Čeprav so bili ljudje v Pesjem zelo napredni in revolucionarni, so se bali hudih represij, ki jih je izvajal okupator, in niso vsi sodelovali z nami.«*¹⁸⁹ Organizacije komunističnega tabora so se veliko težje širile in večale število pripadnic v okolju z močno okupatorjevo prisotnostjo ter tam, kjer je prevladal meščanski tabor, česar sta se spominjali tudi Alojzija Mazora: *»V okoliških vaseh so se partizani pojavili prej kot pri nas v Breginju. V naši vasi je bila namreč karabinjerska postaja in posadka alpinov [...],«*¹⁹⁰ in Antonija Tomšič – Lilijana: *»Večinoma so bile žene zelo dojemljive. So pa bile tudi vasi, v katerih smo le s težavo prodrli. Najtežje je bilo v vasi Neverke, kjer so nas ljudje kar napadali. Razen tega so sem stalno zahajale nemške patrole.«*¹⁹¹ Posledično so se slabše širile informacije in stiki med prebivalstvom in aktivisti komunističnega tabora, ki so bili potrebni za organizacijo odpora, kar sta med drugimi zaznali Otilija Dobrinja: *»Za osvobodilno gibanje smo pri nas nekaj slišali, a organizatorjev v naš kraj ni bilo vse do leta 1943. Januarja 1943 se je oglasil pri meni Ivan Cah–Iskra in me pozval v Osvobodilno fronto. Postala sem vaška zaupnica za naš kraj [...],«*¹⁹² in Valentina Varh – Marjeta: *»V narodnoosvobodilni borbi smo začeli sodelovati prve mesece 1944. leta. Ne spominjam se več imen sodelavcev. Slišali smo o partizanih že prej, vendar nismo vedeli, za kaj se borijo.«*¹⁹³

¹⁸⁷ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 27–45.

¹⁸⁸ Godeša, »Raznolikost idejnopolitičnih in socialnogospodarskih pogledov v Osvobodilni fronti,« 134.

¹⁸⁹ Gruden, »Sinek je živel le tri dni,« 275.

¹⁹⁰ »Prvo srečanje s partizani.« Zapisano po Izjavi Alojzije Mazora – Planinke, Breginj, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 823–825. Ljubljana: Borec, 1970, 823.

¹⁹¹ »Delo v vaškem in okrajnem odboru SPŽZ.« Iz izjave Antonije Tomšič – Lilijane, Bač. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 218–219. Ljubljana: Borec, 1970, 218.

¹⁹² »Delo v Okrajni skupščini Lopar.« Izjava Otilije Dobrinje, Škocjan pri Kopru, 1960. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 363–364. Ljubljana: Borec, 1970, 363.

¹⁹³ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Žene z Dobrave pri Borovljah so podpirale partizane,« 970.

Seveda je bil lahko takšen primanjkljaj rezultat drugih procesov, na primer samih značilnosti začetnega organiziranja odpora, kar je oviralo tudi Pio Vavpotič – Konjar pri vključevanju: *»O ustanovitvi Osvobodilne fronte nisem kot gospodinja vedela še ničesar, ker se je ta pričela organizirati predvsem po podjetjih in ustanovah. [...]«* Želela *»[...] sem pomagati, a bila sem vsa nestrpna, ker nisem vedela, kako. Samo z nabiranjem denarja? Ko pa sem takrat poznala tako malo ljudi!«*¹⁹⁴ Jasno je, da so ženske imele različne možnosti povezovanja glede na kraj bivanja in poklic oziroma dejavnost, ki so jo opravljale.

V nekaterih primerih so sodelavci OF začasno prikrivali svojo vključenost v komunistični tabor pred drugimi člani svoje družine ali gospodinjstva. Glede na spomine članic odpora so to počeli predvsem njihovi moški sorodniki. Takšno nezaupanje, ki je upočasnjevalo vključevanje v NOG, so si zapomnile Rezka Jelenič: *»Po razpadu stare Jugoslavije se je pri nas kmalu začelo šušljati o neki uporni vojski. Ker so možje skrivali pred ženami začetne priprave za organizacijo upora, žene nekaj časa nismo vedele, kaj se pripravlja. Nekega dne pa sem našla v žepu svojega moža nekaj partizanske literature [...] Moža sem tedaj naprosila, da mi je vse razložil [...],«*¹⁹⁵ Pavla Leban: *»Doraščala sem v domačem okolju pod duhovnim vodstvom starejšega brata Mihaela, ki je pozneje padel [...] Leta 1941 sta Albin in brat že zbirala prispevke za pomoč narodnoosvobodilnemu gibanju. Sploh sem opazila pri obeh neko spremembo. Pogosto sta hodila na nekakšne sestanke, posebno poleti 1942. Brat se je vračal s takih poti razigran, [...]. Meni nista razkrila ničesar; zakaj tako, mi je jasno šele danes [...],«*¹⁹⁶ in Terezija Knaflič: *»Od 1939. leta dalje je pri meni stanoval Jože Plavec, ki je bil v službi na železnici. V jeseni 1943 je dobil poziv v nemško vojsko. Še isti dan me je priganjal, da sva izkopala krompir, drugi dan pa je šel v partizane. Najbrž je imel že prej stike z njimi, pa mi tega ni povedal. Od tedaj sem vedela za partizane in tudi delala zanje.«*¹⁹⁷ Mogoče bi bilo trditi, da svojih sorodnic in znank preprosto niso želeli izpostavljati nevarnosti, a to ne drži, saj so jih pogosto rade volje celo brez njihove vednosti pošiljali na prav tako nevarno, a manj prestižno delo za NOG, ki so ga sami razumeli kot njihovemu pripisanemu spolu primerno, medtem ko so se sami bolj posvečali organizaciji in vodenju. Omenili smo že primer Danice Ribičič – Vere, ki jo je stric

¹⁹⁴ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Delo pri Varnostno-obveščevalni službi, pri tehniki in pri Slovenski narodni pomoči,« 211–212.

¹⁹⁵ »O delu žena med NOB v vasi Selo pri Jugorju.« Iz zapisa Rezke Jelenič, Črnomelj, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 520–522. Ljubljana: Borec, 1970, 520.

¹⁹⁶ »Borka v Severnoprimerorskem odredu.« Izjava Pavle Leban, poročene Kavčič – Ljubinice, Poljubinj, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 869–873. Ljubljana: Borec, 1970, 869.

¹⁹⁷ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Narodna zavest nas je kmalu pripeljala v vrste narodnoosvobodilnega gibanja,« 513.

Viktor pošiljal v Litijo po razne potrebščine, »ki očitno niso bile zanj«. ¹⁹⁸ Predvsem na začetku odpora in na podeželju so moški sorodniki in znanci na podlagi tradicionalne spolne delitve dela in predstav ter hierarhije razumeli upor kot nekaj, kar ne zadeva žensk in ni primerno še posebno za dekleta. Posledično so jih odtujevali od NOG, zlasti pri organizaciji odpora, kot si je to zapomnila Angela Čučnik: »Bilo je konec leta 1941 ali v začetku 1942, ko so se nekega dne zbrali v naši hiši možje in fantje iz vasi. Stara sem bila 17 let. Prinesla sem jim vina. Nato je prišel k nam tovariš Martin Bajt–Grega. Ko so me zagledali, so mi rekli, da se bodo nekaj pomenili in da se moram odstraniti. Mene to ni mikalo, zato sem se zagovarjala na vse načine in pristali so, da prisostvujem sestanku. Jaz se poprej nisem zanimala za politiko.« ¹⁹⁹ Moški žensk in deklet niso razumeli kot sebi enakih, saj so jim bile podrejene in od njih odvisne. Od njih so pričakovali predvsem poslušnost, medtem ko so sami sprejemali odločitve. Hkrati moški niso čutili potrebe, da bi obveščali ženske o svojem delovanju, odločanju, iskali njihove potrditve in celo privolitve v podporo komunističnemu taboru. Njihovo soudeležbo in večjo obveščenost so lahko na podlagi predsodkov razumeli kot morebitno nevarnost, saj so dvomili o njihovih sposobnostih in jim vsaj na začetku niso zaupali, kar je še posebno veljalo pri opravih, ki niso bila skladna s tradicionalnimi nalogami, vezanimi na ženski spol. Soborec Slave Mihevc – Mire, imenovan Tomo, je to izrazil z naslednjimi besedami: »[...] doma nikoli nisem dal ženskam, da bi kosile ali žagale drva, in tudi v vojski moram vedeti, da je ženska le ženska. Zakaj bi jih mučili z delom, ki ni zanje? Že tako je naporov in težav za žensko dovolj.« ²⁰⁰ Seveda so poleg moških sorodnikov odhod v oborožene sile in podporo NOG ovirale tudi starejše sorodnice. Danica Ribičič – Vera si je na primer zapomnila naslednje: »Na Vika sem bila močno navezana in zelo sem mu zaupala, zato sem hotela tudi jaz oditi z njim v partizane. Saj je okrog vladala sama negotovost in bi prav lahko tudi po naši hiši planil gestapo, kakor je planil po Bradačevi. Ampak teta Leni, ki je bila preudarnejša, je moj načrt ogorčeno zavrnila, čeprav je bila še bolj zaskrbljena kakor midva z Vikom.« ²⁰¹ Medtem je Micka Fajdiga s težavo zapustila svoja starša, še posebno pa mamo, ki jo je neuspešno prosila, naj ostane doma: »Kmalu za Ivanom sem tudi jaz odšla v partizane. Mati me je prosila, naj je ne zapustim še jaz, da ne bo ostala čisto sama, kajti tudi oče se je moral stalno skrivati pred Italijani in belogardisti. Ker pa sem bila v čedalje večji nevarnosti, sem jo morala s težkim srcem zapustiti. Vedela sem, da

¹⁹⁸ Ribičič, *Zaupanje*, 20.

¹⁹⁹ »Delo za partizane me je osrečevalo.« Izjava Angele Čučnik, poročene Janise, Orehovec pri Kostanjevici, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravninar–Podbevšek Štefanija, 513–515. Ljubljana: Borec, 1970, 513.

²⁰⁰ Mihevc, Slava. »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostanejo blizu.« V: *Spomini na partizanska leta*. ur. Ferdo Godina, 175–180. Ljubljana: Borec, 1974, 179–180.

²⁰¹ Ribičič, *Zaupanje*, 33.

se bo sovražnik maščeval nad materjo in da bo morala trpeti zaradi mojega odhoda, vendar nisem mogla ničesar preprečiti. Oče in mati sta morala v zapor in internacijo.»²⁰²

Iz do sedaj napisanega in literature je jasno, da so željam vodilnih v KP po množični udeležbi žensk v odporniškem gibanju, predvsem pa v oboroženih enotah NOG, nasprotovale obstoječe tradicionalne in konservativne ideje oziroma patriarhalna prepričanja in hierarhija.²⁰³ Ta prepričanja so bila razširjena med sorodniki in sorodnicami udeleženk, soudeleženci ter nadrejenimi v enotah, ki so vstop žensk v enote onemogočili na podlagi različnih izgovorov in razlogov. Nekaj primerov lahko najdemo v spominih Marije Urbančič: »Meseca februarja naslednjega leta sem morala od doma, ker so me začeli zasledovati fašisti. V četo zaradi slabega zdravja nisem mogla. Partizani sami so mi to odsvetovali, ker so vedeli, da nisem sposobna za težko življenje v partizanki četi [...],«²⁰⁴ Marije Šuligoj Kogoj: »Tudi jaz sem si želela v tistem trenutku med borce, a komandanti so odločili, da je moje mesto na terenu [...],«²⁰⁵ in Štefke Kavčič: »Po kapitulaciji Italije so pristaši osvobodilnega gibanja množično odhajali v partizane. Tudi jaz in Vida Janežič sva želeli mednje, a nama je bilo odklonjeno zaradi nujnega dela na terenu.«²⁰⁶ Vsekakor so lahko bili slabo zdravje, starost, otroci in nosečnost v določenih primerih pomembni resnični razlogi oziroma ovire pri sodelovanju ter predvsem vključevanju v oborožene enote, kot so se tega spominjale Katarina Kalan: »Zelo rada bi šla k možu na Golnik, pa si nisem upala, ker sem bila tik pred porodom [...],«²⁰⁷ Angela Medvešek: »V partizane sta odšla tudi brat Jože in sestra Marija. Ker pa sta bila premlada, so ju po dveh mesecih nekega dne partizani pripeljali nazaj domov, češ da nista kos vsem težavam in življenju v partizanskih pogojih [...],«²⁰⁸ in Valerija Kocjančič – Špela: »Vsi, ki smo prišli takrat iz zapora, smo imeli namen iti v partizane in velika večina je tudi šla. Sama nisem mogla oditi, ker sem bila bolna. Še vedno sem namreč imela težke posledice pretresa možganov, ki

²⁰² »Borka in terenska delavka Micka Fajdiga.« Izjava Micke Fajdiga, poročene Mihajlovič, Ljubljana, december 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 615–617. Ljubljana: Borec, 1970, 616.

²⁰³ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 140–141.

²⁰⁴ »Prvi stiki s Pivško četo.« Zapisano po izjavi Marije Urbančič, rojena Zafred, po domače Matjanove Mice, iz Stare Sušice 23. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 157. Ljubljana: Borec, 1970, 157.

²⁰⁵ Šuligoj–Kogoj, Marija. *Spomini*. Šempeter: Grafika Soča, 2008, 27.

²⁰⁶ »Delo v OF v rajonu Moste.« Napisala Štefka Kavčič, rojena Šlamberger, Ljubljana, 15. marca 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 209–211. Ljubljana: Borec, 1970, 211.

²⁰⁷ »Priprave na vstajo v Poljanski dolini.« Napisano po spominih Katarine Kalan iz Hotovlje, leta 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 71–75. Ljubljana: Borec, 1970, 75.

²⁰⁸ Medvešek, Angela. »Kalvarija našega izgnanstva.« V: *Spomini in pričevanja III*. ur. Ivica Žnidaršič in Zdenka Kaplan, 24–31. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 2012, 24.

sem ga dobila ob mučenju v preiskovalnem zaporu.«²⁰⁹ Vendar se moramo zavedati, da je veliko žensk sodelovalo kljub slabemu zdravju, poškodbam, otrokom in nosečnosti. Tako kot »kuharica v kurirski karavli v Podgori« Gabrijela Košir, ki si je zapomnila naslednje: »Ko sem odšla v partizane, sem bila že noseča [...],«²¹⁰ so se mnoge gibanju in oboroženim enotam pridružile kljub nosečnosti ali pa so zanosile po vključitvi oziroma kljub nosečnosti in porodu so še naprej aktivno podpirale gibanje. Nekatere so kot Helena Kuhar – Jelka²¹¹ doma pustile otroke, spet druge so podpirale delovanje komunističnega tabora, čeprav niso bile niti polnoletne ali pa so pripadale starejši populaciji. Slednjega sta se spominjali Otilija Dobrinja: »V tej vasi in drugod so imeli ljudje izvidnice, da bi jih sovražniki ne presenetili. To delo so velikokrat opravljali stari ljudje ali pa tudi pionirji. V Loparju so stražile žene, stare nad 70 let. Za to delo so se prostovoljno priglasile. Navadno so bile na izvidnici Urša Bembič, Marija Starc in Urša Kavrečič [...],«²¹² in Ivanka Bevk – Mica: »Ko so Nemci avgusta 1942 selili Zlato polje, je ušlo več žena. Nekaj jih je bilo starih nad 50 let. Te so bile do jeseni v enoti; ker pa četa s težko premičnimi ni mogla izvajati večjih akcij, so te in nekaj starejših moških dali v posebno četo. Četi so dodelili stražo in zanje skrbeli za hrano.«²¹³ Resnični in bistveni razlogi, na podlagi katerih so nadrejeni odklanjali udeležbo žensk in deklet v oboroženih enotah, so bili strah pred negativnim odzivom podeželskega prebivalstva in usklajevanje delovanja med različnimi evropskimi komunističnimi gibanji glede vključevanja žensk v oborožene skupine.²¹⁴ Temu je treba dodati še potrebe po terenskem delu, ki je bilo zaradi omenjenih predstav in idej prednostno prepuščeno ženskam.

2.1.4 DELO NA TERENU

Delo žensk v komunističnem taboru je bilo zelo raznoliko in večina ni opravljala le enega dela, ampak kombinacijo različnih opravil. Včasih so različne dejavnosti opravljale istočasno ali pa so s poglobljanjem sodelovanja sprejemale nova opravila in zadolžitve. V grobem lahko njihovo delo delimo na delo na terenu in delo v oboroženih enotah. Večina je opravljala delo

²⁰⁹ »Prve žene v osvobodilnem gibanju v Trstu.« Iz izjave Valerije Kocjančič – Špele, Trst, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 107–112. Ljubljana: Borec, 1970, 111–112.

²¹⁰ »Svoboda mi je bila več kot vse premoženje.« Izjava Gabrijele Košir, Posavec, april 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 903. Ljubljana: Borec, 1970, 903.

²¹¹ Kuhar, *Jelka: pričevanje koroške partizanke*, 52–53.

²¹² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Delo v Okrajni skupščini Lopar,« 364.

²¹³ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bila sem borka Kamniške čete,« 639.

²¹⁴ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 126–130.

na terenu, ki je zajemalo neoborožene podporne oblike odpora okupatorjem.²¹⁵ Sem so sodile zelo različne oblike podpiranja pripadnikov OF, ki so bile lahko na začetku neorganizirane, a so sčasoma bolj ali manj postale organizirane, kot se je to razvilo tudi v primeru Minke Mulej, ki je leta »1941 [...] zvedela za partizane od neke ženske, [...] Povedala mi je, da so partizani pri njih v vasi [...] Že takrat sem tej ženi dajala kruh za partizane, ker sem ga pač mogla vzeti doma. V začetku 1942. leta sem začela delati organizirano.«²¹⁶ Podobna je bila izkušnja Ljudmile Sepe, ki je sprva »[...] delala vse sama. Potrebe pa so bile vedno večje. Zato sem pridobila za to delo tudi svoje znanke. Kmalu se je razvila prava organizacija.«²¹⁷ Organiziranost dela je bila nujna za doseganje večje učinkovitosti, kar se je držalo tudi v zadnjem primeru, predvsem pa je bila pomembna za komuniste in uresničevanje njihovih kratkoročnih in dolgoročnih ciljev. V njihovih očeh sama podpora NOG s prispevki ni zadoščala in želeli so aktivnejšo obliko sodelovanja, kot sta si to zapomnili Meri Rakar – Zdenka in Marija Simac – Volga: »Sporočile smo v Krn partizanom, če se strinjajo, da grem služiti, prislужeni denar pa bi pošiljale njim. Odgovorili so nam, da ne potrebujejo našega denarja, ampak naše delo. Tako smo ostale doma.«²¹⁸

Sorodnice in znanke pripadnikov ter pripadnice komunističnega tabora so predvsem z gospodinjskim, sanitetnim in skrbstvenim delom prispevale k doseganju ciljev tabora. Skozi propagando komunističnega tabora in organizacije NOG je njihovo delovanje postalo pomemben prispevek k osvoboditvi in upravičen način odpora. Tradicionalne naloge, vezane na ženske, so pridobile politični pomen in poseben ugled, seveda nikoli enakega kot sam oborožen odpor, v katerem so glavno vlogo odigrali moški. V bistvu je bilo gospodinjsko, sanitetno, skrbstveno in podobno podporno delo priznано kot pomemben dodatek dejanskemu oboroženemu odporu.²¹⁹ Hkrati pa se moramo zavedati, da so lahko bile takšne naloge kazen in maščevanje oziroma čeprav je veliko žensk prispevalo k zmagi komunističnega tabora prostovoljno, na podlagi lastnih želja,²²⁰ tega ni mogoče trditi za podpornice nasprotnega

²¹⁵ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 58.

²¹⁶ »O akcijah blejskih deklet.« Izjava Minke Mulej, Bled–Zagorice, april 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 901–902. Ljubljana: Borec, 1970, 901.

²¹⁷ »Z delom pri Rdečem križu sem sodelovala v narodnoosvobodilni borbi.« Izjava Ljudmile Sepe, Ljubljana 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 468–471. Ljubljana: Borec, 1970, 469.

²¹⁸ »Svobodni Breginjski kot.« Iz izjav Meri Rakar – Zdenke in Marije Simac – Volge, Breginj, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 207–211. Ljubljana: Borec, 1970, 209.

²¹⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 50–57.

²²⁰ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 108.

tabora,²²¹ neopredeljene ženske in prostitutke, ki so bile ujete in poslone na prisilno delo²²² oziroma prisiljene na različne načine delovati v korist komunističnega tabora. Omemba prisilnega dela je v spominih redka, a jo je mogoče zaznati na primer pri Angeli Čučnik: *»V letu 1942 sva sestra Mila in jaz vse poletje prali za partizane, in to za Gorjanski bataljon, za bolnišnico na Prisiku in tudi za hrvaške partizane. [...] Zgodilo se je, da je bilo perila toliko, da nisva mogli sami vsega oprati, zato sem večkrat mobilizirala tudi žene in dekleta iz belogardističnih družin, ki so nama morale pomagati.«*²²³

Ženske so prispevale in zbirale denar, hrano, orožje, obleke, sanitetni in pisarniški material ter druge potrebščine, ki so jih nato posredno ali neposredno dostavljale enotam. Glede na spomine Olge Červan – Vipotnik niso tihotapile le različnega materiala, ampak tudi ljudi: *»Nekoč sem morala prenesti neko orožje. Zavili so mi ga v lesen zabojček, ki je bil prevezan z vrvico. Z biciklom sem se pripeljala do meje in – kot običajno – me je stražar ustavil. [...] Naša organizacija je mnogokrat tudi zahtevala, naj spravim koga preko bloka. Tako sem pogosto spravljala ljudi mimo straže z izgovorom, da so moji sorodniki, znanci in podobno.«*²²⁴ Pri prevozu so tvegale, da bodo izdane ali odkrite s strani okupatorja in aretirane, izpostavljene nasilju ter ustreljene, kot sta se tega spominjali Anica Gruden: *»Nekega dne sem nesla s kolesom poln kovček cigaret na dogovorjeno mesto v Migojnico. Prav do mostu v Grižah mi je sledil izdajalec. Moja usoda je bila zapečaten. 2. junija 1942 so me spet aretirali in me odvedli v celjski stari pisker [...],«*²²⁵ in Josipina Gabrenja: *»Seveda smo tudi zbirale hrano, orožje, sanitetni material, obleko, obutev, papir za naš tisk, raznašale smo literaturo in trosile letake. Najtežje je bilo zbrane stvari spraviti čez blok. Pri tem nam je veliko pomagala moja 10-letna hčerka Irena in hčerka tovarišice Vičičeve. Večje stvari, kot na primer papir za tisk, smo spravili čez blok kar na vozeh. Kar sta pa znosili čez dan naša Irena in njena mala prijateljica skozi blok, smo ponoči z nekaterimi tovarišicami odnesle v Gorice, kjer so nas čakali partizani [...] Nepozabne so tiste noči! Svetloba reflektorjev išče in tipa, mi pa čepimo v grmovju in si sporočamo novice.«*²²⁶ Tako kot Josipina Gabrenja in mnoge druge je tudi Štefka Brečko v delo vključevala svoje otroke: *»Ko so partizani napadli rudnik v Hudi jami ter je bil partizan Nestl Okrogar hudo opečen, je prišel k nam tovariš Ribič z naročilom, da grem po zdravnika dr. Vidmarja in ga pripeljem k Sv. Katarini, kjer je ležal ranjeni partizan. V naročje sem vzela*

²²¹ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 367.

²²² Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 196.

²²³ Geršak, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Delo za partizane me je osrečevalo,« 514.

²²⁴ Vipotnik, *Partizanka*, 5.

²²⁵ Gruden, »Sinek je živel le tri dni,« 275

²²⁶ Geršak, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Sodelovanje z notranjskimi partizani,« 154.

otroka in odšla k zdravniku v čakalnico. Ko sem prišla na vrsto in zdravniku povedala, po kaj sem prišla, mi je rekel, da bo vse dal in me o vsem poučil, sam pa da ne more iz ordinacije.»²²⁷

V okviru organizacij, kot je bil na primer Rdeči križ,²²⁸ so nudile najrazličnejšo pomoč žrtvam okupatorjevega nasilja, beguncem²²⁹ in sodelavcem ter borcem NOG. V organizacijah in izven njih so prevzele skrb za otroke tistih, ki so se vključili v oborožene enote. Slednji so svoje otroke pogosto zaupali znankam in sorodnicam. V Ljubljani so jih lahko zaupali ženskam, ki so v sklopu Ljudske pomoči opravljale rejniško delo. Ljudska pomoč se je maja 1942 reorganizirala v Slovensko narodno pomoč, ki je delovala do maja 1944, ko je bil ustanovljen Odsek za socialno skrbstvo. Ta je nato vodil in organiziral socialno pomoč otrokom.²³⁰ Takšnega dela sta se spominjali Otilija Dobrinja, ki je bila odgovorna »[...] za socialno skrbstvo [...],« in Ana Zihel – Rezka. Prva je trdila naslednje: »Dela je bilo veliko, [...] potrebnih pomoči je bilo čedalje več. [...] pomagale smo ženam in materam padlih in živih borcev, dalje tistim, ki jim je okupator požgal domove in so ostali brez vsega. Podobno smo skrbele za starejše ljudi, ki si sami niso mogli dosti pomagati. Skupaj z mladinsko in žensko organizacijo smo dosegli, da se je obdelala vsa zemlja, kajti hrane je bilo treba veliko, ne le za domače ljudi, ampak tudi za borce in aktiviste. Za te smo imeli organizirano v vsaki vasi etapno kuhinjo. V teh kuhinjah so delale članice SPŽZ.«²³¹ Druga pa: »V letih domovinske vojne je partija v sklopu Slovenske ljudske pomoči organizirala poseben sektor – skrb za otroke naših partizanov, [...] za otroke internirancev, pozneje pa tudi za sirote padlih borcev, talcev, umrlih po koncentracijskih taboriščih itd. [...] Po sklepu partije sem imela nalogo, da ta sektor vodim in ga nadalje organiziram in tako sem 1. junija 1942. leta prevzela skrb za del teh otrok v Ljubljani. [...] Moja naloga je bila v prvi vrsti, da sem skrbela za tiste otroke, ki niso imeli nobenega svojih staršev v Ljubljani ali katerih očetje ali matere so opravljali zelo odgovorno ilegalno delo in je zato otrokom pretila velika nevarnost [...].«²³²

Na osvobojenem ozemlju je bilo organizirano tudi poučevanje otrok, ki ga je poleg učiteljev postopoma izvajalo vedno več učiteljic.²³³ Nini Kopic in mnogim drugim se je s tem

²²⁷ Brečko, »Težki spomini,« 297.

²²⁸ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Z delom pri Rdečem križu sem sodelovala v narodnoosvobodilni borbi,« 468–471.

²²⁹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Iz zaporov v Belgijski kasarni v Peruggio,« 324–325.

²³⁰ Pavlič, Slavica. *Predšolske ustanove na Slovenskem*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1991, 154–155.

²³¹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Delo v Okrajni skupščini Lopar,« 363–364.

²³² »Naši ilegalčki« Izjava Ane Zihel – Rezke. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 236–239. Ljubljana: Borec, 1970, 236–237.

²³³ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 112.

odprla nova možnost udejstvovanja, ki je pred vojno niso imele: »Že kot otrok sem si želela, da bi postala učiteljica. Vendar tega nisem mogla doseči v predvojni Jugoslaviji. [...] Tedaj sem srečala tov. Zdenko Slomšek. [...] Med pogovorom mi je omenila, da se bo v kratkem začel pedagoški tečaj. Isto mi je dejal tudi šolski nadzornik tov. Gerlanc. Na pobudi teh dveh sem se javila na prvi pedagoški tečaj v Dobljče pri Črnomlju. Trajal je od julija do septembra 1944. Na tem tečaju so bila zbrana dekleta iz raznih krajev Dolenjske, Notranjske, iz Primorske in Zasavja. Tečaj je vodil naš dobri očka Vončina. [...] Po končanem pedagoškem tečaju sem se javila na upravno-politični tečaj, ki je bil v Fara-Vasi. Nato sem odšla na novo službeno mesto v Spodnji Log. [...] Organizirala sem in vodila pionirsko organizacijo.«²³⁴ Glede na spomine Nade Fabjančič, ki je trdila naslednje: »Proti koncu leta 1944 so prišli v vas nenadoma četniki. Otroci so se še utegnili umakniti, mene pa so zalotili v šoli. Odpeljali so me ven, vpili name, da sem partizanka, in me končno postavili k zidu, da me ustrelje. [...] Prav tedaj pa je na srečo nekje zunaj vasi počila bomba. Četniki so vznemirjeno odhiteli proč, jaz pa sem bila spet svobodna. Poučevala sem do osvoboditve in še potem [...],«²³⁵ je bilo delo učiteljic nevarno. Tako kot njihove kolegice v nasprotnem taboru so bile izpostavljene nasilju.

Aktivistke in ženske organizacije so odigrale pomembno vlogo pri pomoči zapornikom in internirancem. Na začetku so bili ujetniki in zapornice glede na spomine Valerije Kocjančič – Špele bolj ali manj odvisni od sorodnic in sorodnikov oziroma: »Takrat še ni bila dobro organizirana pomoč zapornikom od zunaj. Pakete smo dobivali skoro izključno od svojcev.«²³⁶ To se je kasneje spremenilo in ženske so se udeleževale ter organizirale demonstracije, ki se jih je za območje Ljubljane spominjala Mira Svetina – Vlasta: »V začetku 1943 so si žene dale duška v številnih demonstracijah za izpustitev zapornikov in internirancev. Demonstrirale so pred visokim komisariatom, pred škofijo in končno 1. avgusta 1943. pred sodiščem, ko je bilo na cesti okrog deset tisoč ljudi. [...] Demonstrantke niso bile samo naše preizkušene aktivistke. Svoj glas so povzdignile tudi žene, ki bi sicer ne bile tvegale prenašanja ali prikrivanja ilegalnega materiala. Varne pa so se čutile v množici.«²³⁷ Medtem so nekatere posameznice, zaposlene kot paznice v zaporih, na različne načine pomagale aretiranim. Primer takšnega

²³⁴ »Bila sem partizanska učiteljica.« Iz izjave Nine Kopic, rojene Padovac, Murska Sobota, april 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 396–398. Ljubljana: Borec, 1970, 396–397.

²³⁵ »Partizanska šola na Kovčicah v Brkinih.« Iz izjave Nade Fabjančič, rojena Vouk, Ilistriska Bistrica, november 1957. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 431–433. Ljubljana: Borec, 1970, 432.

²³⁶ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Prve žene v osvobodilnem gibanju v Trstu,« 111.

²³⁷ Svetina, Mira. »V okupirani Ljubljani.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 110–136. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961, 120.

delovanja je bila Marija Štampar: »Poslali so me za paznico v mariborske sodne zapore. [...] V zapore so pripeljali nove jetnice. [...] Pregledati in odvzeti jim je bilo treba stvari, ki so jih imele pri sebi. [...] Ko sem v njihovih torbah in culah otipala hrano, se mi je upiralo, da bi jim tudi to pobrala. Če je bilo mogoče, sem jim pustila tudi kak drug predmet [...] Kmalu sem pričela tihotapiti pošto iz zavora. [...] Živela sem dvojno življenje. Da bi lahko pomagala zaprtim ljudem, sem se delala grobo, strogo službeno. Tako sem se dolgo krila. Prenašala sem pisana in ustna obvestila in vtihotapljala v zavor pakete.«²³⁸ Bolj izobražene sodelavke NOG so se povezale v matičnem odboru OF odvetnikov pri Advokatski zbornici v pododbor OF odvetniških uradnic, katerega vodstvo je prevzela Vida Kovačič in kasneje Aca Stanovnik. Sodelovale so z odvetniki, ki so bili povezani v jetniškem aktivu OF, med katerimi je bila tudi Zdenka Brejc, ter so aretiranim pomagali s pravnimi nasveti in posredovanjem pri okupatorskih oblasteh. Sprejemale so sorodnike ujetih in njihove sodelavce ter jih obveščale o poteku zastopanj. Imele so predvsem nalogo posredovanja podatkov obveščevalni službi in sodelavcem Ljudske pomoči.²³⁹ Tudi zapornice in interniranke so bile dejavne in se organizirale. Omenili smo že dejavnost Mete Bolhe Pečar in njenih soujetnic.²⁴⁰ Podobno izkušnjo je imela Valerija Kocjančič – Špela: »V naši celici je bila ženska, ki z našim kolektivom ni hotela imeti zveze. Pri zaslišanju je spravila 6 ljudi v zavor. Po tem izdajstvu smo jo ignorirale in ji stalno kazale naše zaničevanje. [...] V zavoru sem organizirala tako, da je bil v vsaki celici kdo, ki je »držal moralo«. Imel je z drugimi politične razgovore in jih poučeval, kako naj se zadrže na zaslišanjih.«²⁴¹ Glede zapornic, ki niso želele sodelovati in so celo delovale proti komunističnemu taboru, lahko omenimo še primer Milene Kokotec: »Med nami je bilo tudi nekaj nezanesljivih žensk, a bile so redke. Te smo imeli pod strogim nadzorstvom in stalno pred očmi.«²⁴²

Glede na pričanje Zore Ivančič, ki je v Trstu »hodila na vojaško sodišče po dovoljenje, da bi interniranca oziroma zapornike pogojno izpustili«,²⁴³ je razvidno, da so z reševanjem ujetih

²³⁸ »Žene v mariborskih sodnih zaporih.« Iz izjave Marije Štampar, Maribor, maj 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 188–192. Ljubljana: Borec, 1970, 188–191.

²³⁹ Hutar, Vera. »Delovanje odvetnikov v okupirani Ljubljani 1941–1945.« *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, letnik 38, številka 10. (1986), 487–490.

²⁴⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Spomini na ljubljanske zapore in konfinacijo v Abruzzih,« 322.

²⁴¹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Prve žene v osvobodilnem gibanju v Trstu,« 111.

²⁴² »Iz zaporov v Italiji v deveto brigado.« Izjava Milene Kokotec, Osilnica, avgust 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 862–864. Ljubljana: Borec, 1970, 862–863.

²⁴³ »Reševanje zapornikov in internirancev iz italijanskih ječ in taborišč.« Iz izjave Zore Ivančič, Trst, januar 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 85–87. Ljubljana: Borec, 1970, 85.

hkrati pridobivale nove sodelavce in borce OF: »Izgovarjala sem se, da me pošilja Rdeči križ in da bomo te ljudi repatriirali iz taborišč, da bodo šli potem v Nemčijo na delo. [...] medtem ko smo ene predvsem oskrbovale povratnike, so druge imele nalogo, da so jim vzpostavile zvezo za odhod v partizane. Vse to delo so opravljale žene v posebnih ženskih skupinah kot članice OF.«²⁴⁴ Olga Čibej – Lipušček je medtem poskušala pridobiti nove borce na drugačen način oziroma: »S sestro Marico sva vodili v partizane fante iz naše okolice. Samo decembra 1942 in januarja 1943 sva pridobili kar osemindvajset prostovoljcev. Fantje so prišli k nam in ponoči sva jih odpeljali do do dve pa tudi več ur oddaljenih partizanov. Širili sva propagando in predvsem skrbeli, da smo vse tiste fante, ki so jih Italijani klicali v vojsko, še pred tem spravili v partizane.«²⁴⁵ Veliko manj uspešna je bila na področju mobilizacije Danica Ribičič – Vera: »Spominjam se dogodkov, ko sem v akciji za pridobivanje novih borcev tudi sama sodelovala. Hotela sem pridobiti brata Marjana in Staneta Končarja. [...] Z Marjanom je dobro kazalo in tudi o Stanetu sva govorila. A končno sta se na prošnjo svoje mame oba odzvala nemškemu pozivu. [...] Podobno je bilo z Jankom Okrogarjem. Korotan me je poslal k njemu s predlogom, naj gre v partizane. Skrbelo me je, kako bom naročilo izvedla, ker sem vedela, da je Janko precej neodločen fant. [...] Kar brez ovinkov sem mu povedala, zakaj sem prišla. Takoj se je strinjal z mojim predlogom. [...] Toda starši se z njegovo odločitvijo niso strinjali [...].«²⁴⁶ Naprej lahko preberemo v njenih spominih tudi naslednje: »Spomladi 1943 sem dobila pismo iz Šmartna. Neznani fant mi je pisal, da je slišal za moje sodelovanje s partizani [...], in me zato prosil, naj mu pomagam, ker bi se jim rad pridružil. Pismo sem izročila Francu Gorencu, o njem pa smo razpravljali naslednji dan na sestanku [...] Sklenili so, da na pismo ne smem odgovoriti, ker je najbrž provokacija.«²⁴⁷ Ne preseneča, da je bilo pridobivanje ljudi za NOG nevarno in vodeno s strani nadrejenih.

Pomemben del dela na terenu je bilo propagandno delo. Aktivistke NOG so pomagale pri izdelavi propagandnega tiska in pri njegovem raznašanju. Ena izmed njih je bila Ljudmila Jerman: »V oktobru 1941 me je tovariš Rudi Avbelj poklical h Koširjevih. Dopovedoval mi je, da je treba postaviti tehniko in najti skladišča za material. Tega dela sem se takoj lotila [...] Najprej smo poiskali primerno mesto za skladišče, nato sem poskrbela za ciklostile. Prva tehnika, v kateri sem delala, je bila pri Polajnarjevih. [...] Matrice smo izdelovali po tekstih, ki smo jih dobivali iz Ljubljane. Ciklostirali smo Slovenskega poročevalca, Kmečki glas in

²⁴⁴ Geršk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Reševanje zapornikov in internirancev iz italijanskih ječ in taborišč,« 85.

²⁴⁵ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 27.

²⁴⁶ Ribičič, *Zaupanje*, 54–56.

²⁴⁷ Prav tam, 54–56.

Radijske vesti. Uporabljene matrice smo konservirali in jih oddajali po skritih kanalih v tehnike izven mesta.«²⁴⁸ Hkrati so uporabljale ustno propagando, kot sta to počeli Josipina Gabrenja: »Ljudem smo predvsem nudile moralno pomoč, katere so bili tedaj najbolj potrebni, in sicer z živo besedo in z našim ilegalnim tiskom [...],«²⁴⁹ in Milka Drole: »Pripovedovala sem jim zgodbe iz partizanskega življenja, o grozodejstvih, ki jih povzročajo fašisti nad poštenim slovenskim ljudstvom, o delu žena v sosednih vaseh, budila v njih narodno zavest, vlivala jim borbenega duha.«²⁵⁰ Pri tem so morale biti izredno pazljive. V primeru, da niso bile, so jih sodelavci opozorili na njihove napake, kot se je to zgodilo Angeli Čučnik: »Ko sem hodila delat v trtnico v Kostanjevico, sem z dekleti javno govorila o našem gibanju, tako da me je pozneje nekdo od naših opomnil, naj bom bolj previdna.«²⁵¹ Zavedati se moramo, da je bilo propagandno delo od vsega začetka pod nadzorom Komunistične partije, ki so se ji morale ženske podrediti pri izvajanju propagande in navadno tu niso delovale na podlagi lastnih pobud.²⁵² V povezavi s tem so bile po navodilih vodstva deležne ustreznega izobraževanja, zadolžene za organiziranje in udeleževanje različnih sestankov, političnih zborovanj oziroma mitingov in predavanj. Primer vsebine predavanj je podala Olga Čibej – Lipušček: »Teme predavanj so bile naslednje: predavanje o teoretičnih osnovah partije, organizacijske osnove partije, meščanska demokratična revolucija, proletarska revolucija in diktatura proletariata, nacionalna in kmečka vprašanja, Slovenci in Jugoslovani, zgodovina komunistične partije Jugoslavije, teorija marksizma, praktično delo partije v vojski in na terenu.«²⁵³ Propagandnega dela niso izvajale le posamezno, ampak tudi v okviru množičnih akcij, v katerih je bila udeležena Mira Svetina – Vlasta, ki so jo v »[...] septembru 1941 [...] vključili v Univerzitetni partijski biro v Ljubljani« in si je zapomnila naslednje: »Zato je bilo nujno, da smo vsakega študenta, ki se je povezal s fronto, čim prej zajeli v določeno aktivnost. Ni bilo dovolj, da je sedel na sestankih in dajal denarni prispevek. [...] pripravili smo več uspešnih množičnih akcij: stresanje listkov, pisanje parol, izobešanje zastav na vidnejših mestih, sodelovanje v pripravah za "uro splošnega molka".«²⁵⁴

²⁴⁸ »Delo v ciklostilnih tehnikah v Novem mestu.« Iz izjave Ljudmile Jerman, rojene Midofer, vdove Blažič, Novo mesto, maj 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 101–102. Ljubljana: Borec, 1970, 101.

²⁴⁹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Sodelovanje z notranjskimi partizani,« 154.

²⁵⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Razvoj organizacije SPŽZ v Slovenski Istri,« 214.

²⁵¹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Delo za partizane me je osrečevalo,« 513.

²⁵² Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 114.

²⁵³ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 141.

²⁵⁴ Svetina, »V okupirani Ljubljani,« 112–113.

Pripadnicam komunističnega tabora so bili na terenu dodeljeni različni vodstveni in administrativni položaji, kar pomeni, da so opravljale administrativno in organizacijsko delo. Na pomembnih položajih so se zelo hitro znašla mlada partiji zvesta dekleta, ki so se aktivno vključevala in brez zadržkov sprejemala položaje. Primer takšnega dekleta je bila Vera Abram: »V šolskem letu 1941–1942 sem obiskovala 8. razred klasične gimnazije. [...] Jeseni 1942 pa me je Vida Križnar povezala v Mladinsko OF. Naložili so mi, da delam med srednješolsko mladino na Galjevici. Kmalu sem postala vodja ene od mladinskih skupin. Naša skupina je pogosto delala napisne in trosilne akcije. [...] Konec 1941. leta sem bila sprejeta v SKOJ. [...] Iz časa, ko sem bila rajonska sekretarka SKOJ, se posebno spominjam, kako sem ustanovila Mladinsko OF v notredamskem samostanu.«²⁵⁵ Poleg njih so se kasneje na novih položajih uveljavile tudi starejše ženske, ki so se v nekaterih primerih višjih položajev branile. Marija Planinšek je podala razlog, zakaj je bilo tako: »Jaz sem pomagala, kjer je bilo potrebno, a kakršnih koli vidnih funkcij še nisem hotela sprejemati, ker pač še nisem bila s splošnim položajem in okolico dovolj seznanjena. [...] Pomladi leta 1944 so me odborniki pozvali, naj prevzamem tajništvo odbora OF. Seveda sem sprejela, dasiravno dela ni bilo malo.«²⁵⁶

Veliko žensk in deklet je opravljalo kurirsko dejavnost, ki se je prepletala z delom na javkah oziroma tajnih mestih, vzpostavljenih z namenom vzdrževanja zveze med enotami.²⁵⁷ Primer kurirskega dela v Ljubljani je podala Mira Svetina – Vlasta: »Prvo moje delo v začetku okupacije je bilo vzdrževanje zvez med Ljubljano in Gorenjsko ter deloma tudi s Štajersko. Ker sem živela blizu nasilno postavljene meje [...] sem nešteto krat prehajala to mejo [...],«²⁵⁸ in »Tako smo se srečali tudi z Marijo. Pobarvala si je lase in se okusno oblekla. Potem je začela svoje vsakdanje poti od javke do javke. Nekje je pošto pobirala, drugod jo je oddajala. Vedno je bila zelo obložena. Torbica ji ni zadostovala, zato je pošiljke zbasala kar v mrežo, včasih celo v dve. Porazdelila jih je kar v škrcniclje in dodala kakšno stvar za kamuflažo. Več mesecev je vzorno in uspešno opravljala svoje delo. Tudi midve sva se srečali vsak dan, včasih celo dvakrat, da mi je izročila pošto in da sem ji jaz oddala svoje stvari. Navadno je bilo dogovorjeno, da me postreže ob določenem času na določenem kraju, a vedno kje drugje. Če sem bila nepričakovano zadržana, je svojo pot mirno nadaljevala, potem pa sva se srečali kje

²⁵⁵ »Od Roške do nemške ofenzive.« Izjava Vere Abram, rojene Bucik, Ljubljana, september 1969. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov Zvezek 1.* ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar-Podbevšek Štefanija, 626–630. Ljubljana: Borec, 1970, 626.

²⁵⁶ Gerk, Križnar in Ravnikar-Podbevšek, »Prva tajnica Krajevnega narodnoosvobodilnega odbora v Prvačini.« 361–362.

²⁵⁷ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 96.

²⁵⁸ Svetina, »V okupirani Ljubljani,« 111–112.

drugje ali pa mi je pustila stvari na določenem kraju.«²⁵⁹ Medtem si je Ela Ulrih – Atena kurirsko delo na podeželju zapomnila nekoliko drugače: »Borcem sem sklenila dokazati, da zmorem prav toliko kakor oni. Že naslednji večer so me iz Šentandraža poslali na zvezo z Oblakom, kar sem dobro opravila. Potem sem morala pošto nesti v Šmihel nad Mozirjem. Ustrašila sem se naloge, ki bi jo morala opraviti v eni noči. Nisem se bala Nemcev, pač pa strahov na poti skozi gozdove in le malo znane kraje. Hodeč mimo zloglasnih kapelic, ob katerih je po ljudskem verovanju rado strašilo, sem se krčevito oprijemala revolverja. Pošto sem oddala kmetu v Šmihelu ter se vrnila utrujena in zaspana. Tovariši so me pohvalili.«²⁶⁰ Veliko kurirk je bilo zelo mladih, saj so bili otroci in mlada dekleta manj sumljivi nasprotniku,²⁶¹ kar si je zapomnila tudi Alma Mavrič: »Poročila, ki smo jih prenašale, so vsebovala v glavnem podatke o gibanju sovražnih sil, o njihovi jakosti, oborožitvi in podobno. Ker smo bile vse zelo mlade – meni je bilo takrat komaj petnajst let – nas niso sumili, da bi utegnile biti nevarne.«²⁶² Hkrati so bila dekleta in otroci manj primerni za mnoga druga dela, ki so jih lažje opravljali starejši podporniki OF. Poleg starosti so bili pomembni tudi drugi dejavniki za izbiro kurirk, na primer stopnja gibljivosti, ki je ostala v spominu Ljudmili Krese – Maruši: »Dijaki, ki smo se vozili z vlakom, smo najlažje opravljali kurirske poti med okrožjem v Novem mestu in med okoliškimi rajoni. Redki so bili dnevi, da smo šli prazni iz Novega mesta. Prenašali smo literaturo, orožje ali pošto. Javka je bila v hotelu Metropol, kjer je bila tehnika.«²⁶³ Kurirsko delo je bilo povezano tudi z raznimi drugimi nalogami, kot je to omenila Mica Šlander – »Marinko«²⁶⁴ oziroma Marija Šlander – Mica,²⁶⁵ ki si je zapomnila, da je imela še nalogo kamuflaže, oziroma: »Kot kurirka sem šla mnogokrat tudi k Tonetu Tomšiču. Imela sem nalogo, da ga na nekatere kontakte tudi spremljam. Žensko spremstvo je bilo vedno dobra kamuflaža.«²⁶⁶ Seveda so bile kurirke pogosto v nevarnosti. Če so bile ujete, velikokrat ni bilo ogroženo le njihovo življenje, ampak tudi vodstvo NOG. Omenjeni Tone Tomšič in mnogi

²⁵⁹ Prav tam, 134.

²⁶⁰ »Bila sem partizanka in aktivistka na Štajerskem in v Prekmurju.« Napisala Ela Ulrih, rojena Letonja – Atena, Maribor, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 647–651. Ljubljana: Borec, 1970, 648.

²⁶¹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Sodelovanje z notranjskimi partizani,« 154.

²⁶² »Bila sem učiteljica na slovenski partizanski šoli v Vrhovljah.« Iz izjave Alme Mavrič, rojena Bavdaž, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 433–434. Ljubljana: Borec, 1970, 433.

²⁶³ Krese, Ljudmila. »Izključitev novomeških osnovnošolcev leta 1941.« V: *Spomini na partizanska leta*. ur. Ferdo Godina, 12–17. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1963, 14.

²⁶⁴ Šlander, Marija. »Dosleden v delu in dobroti.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 5–14. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961, 7.

²⁶⁵ Šlander, Marija (1911–1973) – Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi658785/> (Dostop: avgust 2020).

²⁶⁶ Šlander, »Dosleden v delu in dobroti,« 7.

drugi so bili aretirani in izgubili življenje prav zaradi ujetih kurirk. V primeru, da so kurirke, iz katerih je okupator izsilil informacije, preživele vojno, so bile lahko ujete s strani komunističnega tabora in usmrčene, kot se je to zgodilo leta 1947 Greti Ranzinger, kurirki pokrajinskega komiteja KPS za Maribor.²⁶⁷ Ženske pa niso vzdrževale komunikacije le med deli komunističnega tabora, ampak tudi med obema nasprotnima taboroma. V viru »Poročilo o dogodkih od 8. do 15. septembra 1943 na območju Velike Lašče – Zapotok – Turjak«, ki je vezan na obleganje gradu Turjak, je bilo napisano naslednje: »14 september 43: [...] Okrog 10.00 ure je prišla ena gospa iz V. Lašč s prošnjo za predajo. Prinesla je pismo od komande iz V. Lašč, [...] tudi gospa, ki je to pismo prinesla, je zelo nagovarjala, da naj se v gradu predajo. Gospa je prejela pismen odgovor, v katerem je bilo predvsem navedeno, da je odšel ponovni kurir v Ljubljano, od koder bo prinesel odgovor radi predaje. Gospa je s pismom odšla, pa se je čez kake pol ure že vrnila, in sicer radi tega, ker jo je ustavil partizanski komandant, ki je bil na položaju pri Turjaku [...] Na to drugo povabilo za predajo je prejela gospa zopet primeren pismen odgovor, ki ga je oddala komandantu na položaju pri Turjaku, sama pa odšla nazaj v V. Lašče in se ni potem v grad več vrnila. [...] Okrog ene ure pa je zopet prišla ena gospa in ta iz Turjaka in prinesla pismo od komandanta partizanov, da želijo partizanski oficirji osebno govoriti z našimi oficirji.«²⁶⁸

Skupaj s kurirskim so ženske pogosto opravljale obveščevalno delo ali kot sta si to zapomnili Milka Banovec: »Prve partizane sem tudi obveščevala o gibanju okupatorja. Javljala sem, kdaj so odšli ali so imeli oditi na akcije [...],«²⁶⁹ in Marija Petelin: »Novembra 1943 sem bila postavljena za kurirko in obveščevalko. Za to dolžnost me je določil tov. Toni Devetak. Nosila sem pošto po javkah. Kot obveščevalka sem služila v 18. Kosovelovi brigadi, ki je pripadala XXXI. Diviziji. [...] Nosila sem pošto, obveščevala o stanju enot, kakšne so možnosti prehoda. Pred vsakim napadom sem morala vse ogledati na terenu, napraviti načrte, sporočiti približno število sovražnikovih vojakov, njih oborožitev ipd. [...] Na terenu sem bila noč in dan in sem vedno nestrpno pričakovala vsako akcijo, ki jo je bilo treba izpeljati. [...] nekega dne, aprila ali maja 1944, je prišel k meni komandant voda in mi naročil, naj grem v Mavkinje in pogledam, kakšno je stanje v vasi in kje so Nemci, da bodo vedeli, kako minirati tovorni vlak, ki je prevažal važno blago, to je hrano, milo itd. Ko sem ugotovila, da je vse v

²⁶⁷ Dornik Šubelj, Ljuba. »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni.« V: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september 2. oktober 2004.* ur. Aleksander Žižek, 159–168. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, 162.

²⁶⁸ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 57.

²⁶⁹ Geršk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Spomini na napredno gibanje v Beli krajini,« 51.

redu, je kmalu za mano prišel minerski vod. [...] Jaz sem stražila na mostu in pazila proti Sesljanu, dokler ni bilo vse končano. Po dobro uspeli akciji smo se vsi vrnili v Brestovico, od koder sem se vrnila sama domov v Gorjansko, enota pa je šla na Vojščico.«²⁷⁰ Opravljanje obveščevalno-kurirskega dela je bilo organizirano, določeno in usmerjeno s strani nadrejenih in poveljnikov oboroženih enot. Potekalo je v okviru Varnostno-obveščevalne službe oziroma VOS, ki je bila ustanovljena 15. 8. 1941 in razpuščena 20. 2. 1944. V tem času je bilo dejavnih 928 delavcev, med katerimi je bilo 71 žensk oziroma 13 odstotkov.²⁷¹ Seveda so bili primeri, v katerih je obveščevalna dejavnost, vsaj na začetku, potekala bolj neorganizirano, spontano, ločeno od VOS in ob ponujenih priložnostih, kot se je to zgodilo v primeru Katarine Kodeli: »Kmalu zatem je pričel zahajati v našo hišo mlad nemški vojak. Prihajal je po mleko. Tudi tega sem se previdno lotila in ga skušala dobiti na našo stran. Uspelo mi je. Kmalu mi je začel dajati važne vojaške podatke. Sčasoma sem ga povezala z dvema kurirkama z Idrskega, ki sta po nalogah naše obveščevalne službe prihajali k nam. Tu sta se sestajali z Nemcem, ki je poročal o številu vojske, oborožitvi, planiranih akcijah in podobno. Dal jima je tudi načrt kasarne. [...] Navezala sem tudi stike z nekaterimi Tirolci v nemški vojski. [...] Tudi Tirolci so mi prinašali razne obveščevalne podatke o nemški vojski. Seveda pa nisem samo zbirala obveščevalnih podatkov oziroma pomagala pri zbiranju takih podatkov. Večkrat sem tudi dobila letake, ki jih je bilo treba raztresti.«²⁷² Od vseh obveščevalk sta bili glede na literaturo le dve poklicni profesionalni obveščevalki. Prva izmed njiju je bila Francka Klinc, ki se je rodila 18. 12. 1907 v Ljubljani in izšolala v Sovjetski zvezi. Po vojni je naredila samomor potem, ko je bila 24. 12. 1948 aretirana na podlagi spora med Josipom Brozom – Titom in Josipom Stalinom. Pri svojem delu je uporabljala lažna imena, kot sta Klimova in Dana Petrova. Druga pa je bila Zdenka Armič Kidrič, ki je bila rojena 20. 9. 1909 v Ljubljani in je vodila VOS. Lažna imena, ki jih je uporabljala, so bila Kres, Ana in Marjeta.²⁷³ Vse obveščevalke so bile pri opravljanju svojega dela v nevarnosti. Njihovega življenja niso ogrožali le nasprotniki, ampak tudi zavezniki, kot je poudarila Marija Petelin: »Ker je bilo obveščevalno delo tajna funkcija, vaščani niso ničesar vedeli o mojem delovanju. Ker so me vaščani videli v družbi Nemcev, so me takoj ovadili, češ

²⁷⁰ »Bila sem kurirka in obveščevalka.« Iz izjave Marije Petelin, rojene Metljak, Gorjansko, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 997–999. Ljubljana: Borec, 1970, 997–998.

²⁷¹ Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni,« 163–164.

²⁷² »Organiziranje prebegov vojakov iz sovražnih vojska v partizane.« Iz zapisa Katarine Kodeli, Staro selo, marec 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 206–207. Ljubljana: Borec, 1970, 206.

²⁷³ Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni,« 162–163.

da imam zvezo z njimi. Kmalu je prišel pome oborožen partizan in me odpeljal skozi Ivanji grad v Rubije z namenom, da bi me ubil.«²⁷⁴

Poleg omenjenih prevladujočih načinov podpiranja komunističnega tabora so obstajali še manj značilni načini, kot je bila na primer industrijska sabotaža oziroma kvarjenje strojev in počasno delo delavk, ki so bile zaposlene v industriji pod nadzorom sovražnika.²⁷⁵ Posameznice, ki so bile dejavne v meščanskem taboru, so prav tako lahko podpirale NOG. Omenili smo že primer paznice Marije Štampar, ki je pomagala zapornicam in ujetnikom.²⁷⁶ Medtem je o materialni pomoči neimenovane podpornice, zaposlene pri nasprotnem taboru, poročala Irena Furlan: »Na svojem domu sem tudi precej časa skrivala živilske in tekstilne nakaznice, ki mi jih je dajala spravljat Ana Brajkovič. Ta je imela na občinskem odboru znanko, ki je razdeljevala nakaznice. Velike količine vseh vrst nakaznic je dajala Brajkovičevi za potrebe osvobodilnega gibanja.«²⁷⁷ Že bolj nasilne oblike pomoči sta prispevali Slavka Semolič, ki je skupaj z drugimi borci oropala banko v Tržiču,²⁷⁸ in Marija Petelin. Slednja je sodelovala pri razoroževanju in aretacijah italijanskih vojakov po kapitulaciji Italije: »Ob kapitulaciji Italije sem bila med prvimi, ki so začeli razoroževati italijanske vojake, ko so se vračali domov, in zbirati orožje za partizansko vojsko. Vojake smo čakale na prehodnih krajih, jih pregledale, sezule in odvzele vse blago in orožje. Tiste dni smo tudi zvedele, da neka ženska skriva v svoji hiši v Brjah italijanskega vojaka. Jaz in še neke moje tovarišice smo šle neko noč k njej in res našle vojaka v njeni postelji. Moral je takoj z nami in oddale smo ga na Komandi mesta Sežana.«²⁷⁹ Iz spominov nekdanjega novomeškega domobranca Srečka Šivica vemo, da so pri razoroževanju umikajočega nasprotnika sodelovale tudi posameznice, vključene v oborožene skupine komunističnega tabora: »Lampel nam je povedal, da so vlak zajeli partizani. In res je prijezdila partizanka. Na prsih ji je visela nemška brzostrelka in pred vsakim vagonom je po nemško ukazovala, naj spravimo vse orožje k vratom; ko bomo prišli pred postajo, naj orožje pahnemo iz vagona.«²⁸⁰

²⁷⁴ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bila sem kurirka in obveščevalka,« 998.

²⁷⁵ »Delavska enotnost v škofjeloški predilnici.« Zapisano po spominih Mare Hribar – Anje in Mare Vraničar – Anuške, leta 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 75–77. Ljubljana: Borec, 1970, 76.

²⁷⁶ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Žene v mariborskih sodnih zaporih,« 188–191.

²⁷⁷ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Skrb za ranjene borce in aktiviste v tržaški bolnišnici »Ospedale Maggiore«.« 1000.

²⁷⁸ »Akcija v tržaški banki.« Iz izjave Slavke Semolič, rojene Jelen, Ljubljana, 1970. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 1012–1013. Ljubljana: Borec, 1970, 1012–1013.

²⁷⁹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bila sem kurirka in obveščevalka,« 997.

²⁸⁰ Šivic, Srečko. »Zadnji vlak.« *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze*, Letnik 5, številka 19, (1995), str. 47–52. <http://nszaveza.github.io/articles/19-zadnji-vlak/> (Dostop: marec 2020).

Vsaj v nekaterih primerih so ženske, ki so opravljale le podporne naloge, prisegle na enak način in skupaj z borci in borkami. Prisega je ostala v spominu Pepci Zajec: »Dne 30. maja 1942 so člani OF v gradu nad Velikim Černelom položili slovesno prisego Osvobodilni fronti slovenskega naroda. Prisego je vodil partizan Kostja iz II. Grupe odredov, ki se je tiste dni vračal iz neuspelega pohoda prek Janč na Štajersko. [...] Priseglo je tudi nad 70 žensk, ki so prišle iz Ivančne gorice, Studenca, Vira, Škrjanč, Mleščeva, Male ceste, Črnelega, nekaj pa jih je bilo iz vasi Hudo [...],«²⁸¹ Mariji Virant: »Tako sem maja 1942 postala partizanka. Komandir čete, v katero sem vstopila, je bil Jože Merlak, komisar pa Peter Grčar. Dobila sem partizansko ime Zofka. Tretji dan po prihodu v četo sem položila zaprisego,«²⁸² in Andreani Družina – Olgi: »Takrat smo zaprisegli: jaz, Dušan in Zvone Gvardjančič, Tone Fink, Dolfe Hostnik, Milka Peruzzi in Jože Zupan. [...] Pred zborom so vsem povedali, da smo vsi stari aktivisti iz Ljubljane in da bomo sedaj ostali pri njih. Roman nam je pripovedoval o dolžnostih partizana in pred bataljonom smo morali priseči. Zdelo se mi je zelo svečano.«²⁸³ Omemba prisega se redko pojavlja v spominih udeleženk OF ter pogosteje pri borkah in bolničarkah.

2.1.5 ŽENSKÉ V OBOROŽENIH ENOTAH KOMUNISTIČNEGA TABORA

S poglobljanjem sodelovanja in delovanja v komunističnem taboru je skupina žensk in deklet prešla od nenasilnega odpora k bolj aktivnim oblikam upora. Njihova udeležba v bojnih skupinah je bila v Jugoslaviji natančneje opredeljena februarja 1942, ko je bila sprejeta odločitev, da se ne glede na osebne želje mobilizirajo vsi moški med 18. in 45. letom starosti ter na prostovoljni podlagi enako stare ženske.²⁸⁴ Vključitev žensk je imela tu dvojno sporočilo oziroma sporočala je, da so ženske najmanj simbolno enakopravne članice nastajajoče komunistične družbe in hkrati, da so vsi pripadniki slovenskega naroda ter drugih jugoslovanskih narodov vsaj simbolno vključeni v oborožene sile komunističnega tabora.²⁸⁵ V virih in literaturi je mogoče zaslediti trditve, da so bile vpoklicane v enote²⁸⁶ in da je bila

²⁸¹ »Majski pozdrav« in druge akcije žena in deklet stiškega okrožja.« Iz zapisa Pepce Zajec – Udovič, napisano poleti 1959 in izpopolnjeno spomladi 1968. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 270–271. Ljubljana: Borec, 1970, 270.

²⁸² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med partizani na Notranjskem,« 624.

²⁸³ »Šercerjeva Olga.« Izjava Andreane Družina – Olge, Ljubljana, avgust 1969. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 595–611. Ljubljana: Borec, 1970, 597–599.

²⁸⁴ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 126–130.

²⁸⁵ Yuval–Davis, *Spol in nacija*, 152–153.

²⁸⁶ Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement,« 73.

pridružitve v resnici njim dodeljena naloga oziroma so jo same tako razumele. Navodila si je na ta način razlagala Olga Červan – Vipotnik: »V tem času je odšel moj brat Mirko, ki je bil gimnazijec, v partizane. Odšel je v drugo grupo odredov. Kmalu zatem sem tudi jaz dobila nalogo, naj grem v partizane.«²⁸⁷ Podobno se je NOG pridružila Ljudmila Sepe, ki je dobila pisni poziv: »Že poleti 1941. leta sem se seznanila z narodnoosvobodilnim gibanjem v domačem kraju. Pozivu OF na upor, ki smo ga posamezniki pismeno prejeli, in pozivu za zbiranje orožja sva se s sestro odzvali.«²⁸⁸ V tem primeru gre sicer za poziv na delo na terenu, a je bistveno to, da so predvsem predvojne komunistke prejemale povelja od vodilnih v stranki, ki so od njih pričakovali veliko poslušnost. Za sodelovanje in boj so se odločile na podlagi ideološke zavezanosti komunističnim ciljem, zvestobe in pripadnosti stranki, ki je usmerjala njihovo delovanje. Če so nadrejeni strankarski kolegi potrebovali več terenskega dela, so bile usmerjene na terensko delo in njihove naloge so se spremenile šele, ko so dobile nove zadolžitve oziroma so bile prisiljene k umiku v oborožene enote,²⁸⁹ kot se je to zgodilo Angeli Čučnik: »Pred italijansko ofenzivo 1942. leta je prišel k meni Ludvik Šest, komisar čete. Dejal mi je, da se pripravlja ofenziva in da je najbolje, da se umaknem. Tako sem septembra 1942 odšla v partizane v Gorjanski bataljon.«²⁹⁰

Glede na neslovensko literaturo so na območju nekdanje Jugoslavije ženske in dekleta delovale v spolno mešanih enotah.²⁹¹ V resnici so bile na začetku odpora vsaj na Slovenskem, kjer so nadrejeni to dovolili in je bilo bork dovolj, za krajši čas organizirane posebne ženske čete, ki pa jim je kmalu sledilo oblikovanje mešanih enot.²⁹² Tudi v slovenski literaturi zasledimo, da so se povezovale v »samostojne ženske vojaške formacije«, in kot primer je bila navedena ženska četa v Loškem odred²⁹³ oziroma deklinška četa, ki je nastala 10. 9. 1942 in bila uradno ustanovljena 16. 9. 1942. Vodstvo čete je bilo zaupano komandirki Faniki Škrbec – Črnugelj in politični komisarki Miri Kroneger – Mihevc.²⁹⁴ Prav tako je bil istega leta oziroma 3. 11. 1942 po pridružitvi Ruške čete z reorganizacijo Pohorskega bataljona poleg treh drugih

²⁸⁷ Vipotnik, *Partizanka*, 6.

²⁸⁸ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Z delom pri Rdečem križu sem sodelovala v narodnoosvobodilni borbi.« 468.

²⁸⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 135–136.

²⁹⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Delo za partizane me je osrečevalo,« 514.

²⁹¹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 130.

²⁹² Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement,« 72.

²⁹³ Deželak–Barič, »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945,« 29.

²⁹⁴ Škrbec–Črnugelj, Fanika. »Ženska četa v narodnoosvobodilni vojski Slovenije leta 1942.« V: *Naš zbornik 1997*. ur. Marjan Žnidarič 140–148. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja Slovenije, 1997, 140–141.

čet organiziran ženski vod,²⁹⁵ ki je v drugi literaturi omenjen kot ženski vod Loške čete, pod poveljstvom Katarine Mede²⁹⁶ oziroma Pavle Mede – Katarine, ki je umrla v boju 8. 1. 1943 na Osankarici.²⁹⁷ Oblikovanje posebnih ženskih enot potrjujejo viri, saj si je na primer komisarka ženske čete v Loškem odredu Slava Mihevc – Mira zapomnila naslednje: *»Po roški ofenzivi dvainštiridesetega leta je imel prvi bataljon Loškega odreda v svojem sestavu tudi Dekliško četo. Štela je 16 deklet. Tudi komandirka in komisarka čete sta bili dekleti. Komandirka je bila Fanika, komisarka pa jaz. [...] Nekje v dolini smo dobile modre belo pikaste rute, da smo jih nosile okrog vratu. [...] in skoraj vse so imele ognjeni krst že za seboj. Nekaj je bilo Notranjk, nekaj Primork, tri Hrvatice in dve Ljubljanki. To, da so bile doma iz različnih krajev, pa ni motilo sožitja v četi [...].«*²⁹⁸ Poveljnica Fanika Škrbec – Črnugelj je po osamosvojitvi Slovenije zapisala, da je bilo v četi 18 bork in da so se vanjo občasno vključevale terenske politične delavke, ki naj bi jih bilo od šest do sedem. V njenem besedilu je bistven podatek, da so bile pripadnice ženske čete 8. 10. 1942 razporejene po bataljonih odreda in da je bila četa ukinjena že 20. 10. 1942, kar pomeni, da je obstajala le dober mesec. Kljub kratkemu obstoju ženske čete je bila Fanika Škrbec – Črnugelj prepričana, da je bila četa oblikovana *»zaradi osamosvojitve vseh bork«* in ker jim je štab odreda na ta način *»omogočil, da pokažejo svojo samostojnost in sposobnost tako pri kolektivnem delu kot v bojnih odreda in tako pokažejo enakopravnost ženske v narodnoosvobodilnem boju«* ter pri *»[...] oblikovanju ženske čete kot vojaške enote pa je štab Loškega odreda zagotovo vodilo tudi prepričanje v moralno, politično in vojaško sposobnost bork, ki so jo z vedenjem že potrdile v dotedanjih vojaških akcijah in še prej s političnim delom na terenu.«*²⁹⁹ Iz drugih virov je razvidno, da so bile posebne ženske enote pravzaprav nezaželene in hitro odpravljene oziroma njihovo vzpostavljanje, ki je bilo glede na vire organizirano in spodbujano s strani bork in bolničark samih, so nadrejeni preprečevali in ovirali, ker naj bi se bali razpada enotnosti. Na primer Olga Červan – Vipotnik je poskušala vzpostaviti ženski vod v Gubčevi brigadi, a so ji nadrejeni to preprečili: *»Z Marušo sva menili, da bi iz vseh tovarišic, ki jih je bilo v brigadi gotovo trideset, napravili poseben ženski vod, ki bi se boril samostojno in samostojno opravljal vojaške akcije. Ta naš predlog spočetka pri komandantu brigade Ambrožiču-Novljanu in komisarju Rudiju Avblju ni naletel na odpor, vendar so nama dejali, naj nekoliko počakava. Čez nekaj dni pa so nama sporočili,*

²⁹⁵ Filipič, France. *Pohorski bataljon: poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1975, 659.

²⁹⁶ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 116.

²⁹⁷ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtcev/?id=51080> (Dostop: avgust 2020).

²⁹⁸ Mihevc, Slava. »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostajajo blizu.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 35–42. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961, 35–36.

²⁹⁹ Škrbec–Črnugelj, »Ženska četa v narodnoosvobodilni vojski Slovenije leta 1942,« 140–144.

da s predlogom ne bo nič, ker bi dekleta preveč ločila od drugih borcev.«³⁰⁰ Podala je tudi razlog za to, da si je sploh prizadevala za oblikovanje takšne enote: »Žal nam je bilo, ker nismo uspele, kajti s tem ženskim vodom smo hotele doseči predvsem to, da nas partizani ne bi uporabljali samo za pranje, šivanje in kuhanje, marveč da bi bile enakopravne tudi v akcijah in pri politični vzgoji. Saj se je neštetokrat dogodilo, da je šla enota v boj, nam pa so dejali, da ostanejo dekleta doma. Ali pa je bila politična ura, me pa smo morale prati. Tako smo vojaško in politično zaostajale. Naš predlog, da formiramo samostojen vod, pa je imel vendar pozitivne posledice – postale smo enakopravnejše. Hodile smo v akcije in tudi od politične vzgoje nas niso odrivali.«³⁰¹ Nekaterе borke in bolničarke so si torej prizadevale za oblikovanje posebnih ženskih enot, ker so na ta način želele rešiti probleme, s katerimi so se soočale v mešanih enotah. Predvsem so se soočale s pogostim zanemarjanjem oziroma prejemale so manj pouka in napotkov o vojaških in političnih zadevah, kar je imelo za rezultat manjše možnosti za napredovanje³⁰² in preživetje. Če je Olga Červan – Vipotnik poudarjala pomen že samega neuspelega poskusa oblikovanja ženske čete za enakopravnost bork, je Fanika Škrbec – Črnugelj menila, da je dejanski kratkotrajni obstoj ženske čete »pomenil potrditev vojaških in političnih sposobnosti bork v narodnoosvobodilnem boju in prispeval k pravilnemu vrednotenju njihovega prispevka za osvoboditev« in obstoj »[...] ženske čete v Loški dolini je tudi širše zagotovo posredno vplival in prispeval k temu, da se je vse več ženske mladine vključevalo v Osvobodilno fronto in odšlo v partizane.«³⁰³ Obe sta bili mnenja, da je bila organizacija samostojnih ženskih čet koristna za članice NOG, k čemur je Fanika Škrbec – Črnugelj dodala še koristi za gibanje kot celoto.

Število udeleženk enot se je iz leta v leto spreminjalo, prav tako podatki za zadnja leta vojne niso popolni, a je mogoče v literaturi zaslediti oceno, da je bil med vojno delež žensk v oboroženih silah komunističnega tabora bolj ali manj enak oziroma ocenjen je na okrog štiri odstotke. Hkrati je na primeru Šerčerjeve brigade nakazano, da se je omenjeni delež proti koncu vojne zmanjšal, čeprav se je število udeleženk povečevalo.³⁰⁴ Leta 1941 je bilo glede na določeno literaturo 82 bork oziroma predstavljale so 7,75 odstotka od 1058 borcev in bork.³⁰⁵ V drugi literaturi je navedeno, da je bilo istega leta v oboroženih skupinah 2058 Slovencev in

³⁰⁰ Vipotnik, *Partizanka*, 18–19.

³⁰¹ Prav tam, 18–19.

³⁰² Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 147.

³⁰³ Škrbec–Črnugelj, »Ženska četa v narodnoosvobodilni vojski Slovenije leta 1942,« 148.

³⁰⁴ Deželak–Barič, »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945,« 29–30.

³⁰⁵ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 110–111.

Slovenk, od tega 1924 na Slovenskem in 134 v drugih delih Jugoslavije. Med njimi je bilo 82 žensk oziroma 3,98 odstotka.³⁰⁶ Leta 1942 se je na novo pridružilo 244 žensk, naslednje leto pa še 160.³⁰⁷ Glede na literaturo jih je bilo v bataljonu Toneta Tomšiča med letom 1942 in koncem vojne 1,4 odstotka oziroma od 214 borcev so bile tri borke. Medtem jih je bilo v enotah državne varnosti oziroma drugi brigadi Vojske državne varnosti – Narodne obrambe na Primorskem in Gorenjskem med letoma 1944 in 1945 udeleženih 19 od 1133 pripadnikov in pripadnic ali 1,7 odstotka in v tretji brigadi Vojske državne varnosti – Narodne obrambe na Štajerskem in Koroškem v istem časovnem obdobju štiri od 720 borcev in bork ali 0,55 odstotka.³⁰⁸ V Notranjskem odredu jih je bilo 2,2 odstotka.³⁰⁹ V Ljubljanski brigadi je bilo med letom 1943 in koncem vojne 2,8 odstotka žensk oziroma od 3184 pripadnikov in pripadnic jih je bilo 90 žensk. V Kočevski brigadi jih je bilo v istem časovnem obdobju 71 od 2290 borcev in bork ali 3,1 odstotka. V enakem obdobju jih je manj sodelovalo v Istrskem odredu oziroma od 1283 udeležencev in udeleženek jih je bilo 42 žensk, kar je 3,3 odstotka. Med celo vojno je bilo v Gubčevi brigadi okrog 3015 borcev in bork oziroma 103 borke, ki so predstavljale 3,4 odstotka. Še več bork je bilo v Kozjanskem odredu med letoma 1944 in 1945, ko so ženske predstavljale 4,2 odstotka oziroma od 3495 članov in članic jih je bilo 146 žensk. Manj ali 52 jih je bilo v enakem obdobju v Zidanškovi brigadi, kjer so predstavljale 4,5 odstotka. Več pa jih je sodelovalo v Cankarjevi brigadi ali 148 od 3100, kar je okrog 4,8 odstotka. Med letoma 1943 in 1945 se je 109 bork od 2225 borcev in bork borilo v Bračičevi brigadi, kar je 4,9 odstotka. V Gorenjskem odredu jih je bilo pet odstotkov in v Gradnikovi brigadi med letom 1943 in koncem vojne 5,4 odstotka ali 197 od 3630 udeležencev in udeleženek. V Šercerjevi brigadi so ženske v prvih treh letih vojne predstavljale 7,99 odstotka oziroma med 538 borci in borkami je bilo 43 bork. Nato pa je odstotek kljub večanju števila pripadnic, ki jih je bilo 63 od 1633 članov in članic, padel na 3,9 odstotka.³¹⁰

Ženske so sodelovale tudi v prekomorskih brigadah, saj je prva prekomorska brigada, ustanovljena 20. 10. 1943, imela poleg štirih bataljonov tudi žensko četo. Medtem ko je bila Vida Tomšič namestnica politkomisarja v prvem bataljonu prve prekomorske brigade, sta kot

³⁰⁶ Švajncer J., Janez. »Ženska v slovenski vojni in vojaški zgodovini.« V: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004.* ur. Aleksander Žižek, 141–151. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, 145.

³⁰⁷ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 110–111.

³⁰⁸ Deželak–Barič, »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945,« 29–30.

³⁰⁹ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 110–111.

³¹⁰ Deželak–Barič, »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945,« 29–30.

politkomisarki v tretji prekomorski brigadi delovali Marička Kušlan in Savica Žagar.³¹¹ Prav s tretjo prekomorsko brigado je na območje današnje Slovenije prišlo okrog 120 žena.³¹²

Med prvimi udeleženkami so prevladovalle delavke, sledile so jim gospodinje in gospodinjske pomočnice ter ženske, ki so opustile izobraževanje.³¹³ Primer zadnje omenjene skupine je bila Vera Abram: »OF me je opozorila, da je nevarnost, da me bodo aretirali. Tedaj sem ravno dovršila osmi razred gimnazije, in ker je bila direktiva OF, da mature ne polagamo, sem se odločila, da grem v partizane. Mama je raznesla vest, da sem se šla učiti za maturo k teti v Belo krajino.«³¹⁴ Vera Abram je pripadala skupini udeleženk, ki so bile mlajše od 20 let in so predstavljale kar 44 odstotkov vseh članic enot, katerih povprečna starost je bila v literaturi ocenjena na okrog 23,8 leta.³¹⁵ Vzrok tega je bilo dejstvo, da je bil vstop mlajših žensk lažji, saj večinoma niso imele otrok in moža.³¹⁶ Sklepati je mogoče tudi, da so bile mlade ženske v boljši fizični pripravljenosti oziroma v boljši pripravljenosti za prestajanje telesnih naporov, povezanih z gverilskim bojevanjem, in bolj zdrave. Medtem so ženske med 21. in 31. letom starosti predstavljale 38 odstotkov ter nad 31. letom 12 odstotkov vseh vključenih. In čeprav so prihajale iz vseh družbenih slojev, je na začetku vojne več kot polovica udeleženk izhajala iz delavskega okolja. Le 14 odstotkov bork in bolničark je prihajalo iz kmečkega okolja. Leta 1943 se je položaj že popolnoma spremenil in več kot polovica žensk je izvirala iz kmečkega okolja. Odstotek udeleženk iz delavskega okolja je takrat znašal 26 odstotkov.³¹⁷ Ta obrat je mogoče razložiti z nastajanjem osvobojenih ozemelj in posledično s selitvijo delovanja KPS iz mestnih v podeželska okolja.³¹⁸

Posledica povprečne starosti in dejstva, da je vedno več bork in bolničark izviralo iz kmečkega okolja, je bilo oblikovanje predstave tipične partizanke. Ustvarjena je bila predstava mlade, idealistične, neizobražene kmetice, ki se je pridružila narodnoosvobodilnemu boju, potem ko je njen dom uničila vojna. Propagandni delavci in tisk komunističnega tabora so prek idealiziranja podobe žensk v enotah oblikovali mit s puško oborožene bojevnice, ki poveljuje moškim, ter se skupaj z njimi, kot njim enaka, bori proti okupatorju.³¹⁹ Borke so predstavili kot

³¹¹ Čibej, Nada. »Prekomorske brigade in druge prekomorske enote.« V: *Prekomorci: ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče*. ur. Irena Uršič, 61–116. Koper: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014, 63–67.

³¹² Kokalj Kočever, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 140.

³¹³ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 112.

³¹⁴ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 627.

³¹⁵ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 112.

³¹⁶ Prav tam, 107.

³¹⁷ Prav tam, 112.

³¹⁸ Jancer–Webster. »Women in the Yugoslav national liberation movement.« 71–74.

³¹⁹ Prav tam, 73.

neustrašne, požrtvovalne in nadčloveške junakinje, ki so priborile mnoge zmage in na ta način dokazale, da so vredne enakosti z moškimi,³²⁰ kar je vidno v naslednjem primeru: »Od 8. 7. 1942. do 13. 7. 1942. so imele partizanske edinice uspešne boje v okolici Polhovega Gradca, Dobrave in Peska. V bojih v okolici Dobrave se je posebno odlikovala ena izmed naših čet, posebno sta se odlikovala v teh bojih komandir čete in politkomisarka, ki je bila pozneje prestavljena v drugo edinico. Ta tovarišica se je ponovno odlikovala v bojih, ki so jih (imele) partizanske edinice z italijanskimi roparji, toda na žalost jo je zadela v teh bojih bomba; težko ranjena je kljub temu boj nadaljevala in ubila fašista, ki ji je bombo vrgel, potem pa je ranam podlegla.«³²¹ Prikazovali so jih kot deseksualizirane like, ki enačijo ali presegajo moške na bojišču. Neredko so poudarili in povečevali maskuline vrline, vzdržljivost, pogum in vojaške spretnosti bork.³²² Na ideološkost takšnega prikazovanja bork in bolničark sta po vojni opozorili pripadnici ženske čete Slava Mihevc – Mira: »Junaštva partizank često opisujejo tako, da bi utegnil kdo dobiti predstavo o izredno drznih ženskah s prirojenim veseljem do boja, ki so se z užitkom poganjale iz naskoka v naskok. Kako zmotna je taka predstava! Živo jih vidim pred seboj. [...] Sami mladi, nežni dekličiči, nič manj občutljivi kot druga dekleta njihovih let. Vsaka je nosila v sebi svoje mladostne sanje, svoje tihe želje, in mednje je tako grobo udarila vojna. [...] Marsikatera teh naših deklet je morala, tako kot Vida, potlačiti v sebi silno ljubezen do življenja, z vso voljo premagati strah, zbrati vse sile, da je vztrajala na bojišču. Junaško se zadržati v boju, čeprav v svojem bistvu nisi junak, pa je veliko junaštvo [...],«³²³ in Fanika Škrbec – Črnugelj: »To je bilo težko obdobje za vse nas, a še posebno za žensko borko. Bivanje v gozdu, pod šotorom, večkrat tudi brez njega, pod vedrim nebom, brez najosnovnejših potrebščin, ki jih ženska tako nujno rabi, je zahtevalo od nas veliko samozatajevanja, premagovanja telesnih naporov, ki so bili še večji ob pohodih, straženju, patroliranju, nočnem dežuranju, v zasedah, bojih in akcijah. Z visoko dvignjeno glavo smo premagovale vse težave, na začetku pa tudi strah. Nikakor ne mislite, da smo v borbo stopile samo izbrane, hrabre, neustrašne, kje pa! Marsikatera se je doma bala samotne poti v mraku ali pa jo je prestrašil nenaden skok plašljivega zajca iz grma.«³²⁴ Obe sta se trudili, da bi podali podobo udeleženk svoje čete, ki bi bila veliko bolj skladna s tradicionalnimi predstavami spolnih vlog. Istočasno sta poskušali poudariti moč, trdnost, junaštvo, pogum in požrtvovalnost članic enote, kot so to

³²⁰ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 140.

³²¹ »Odločen nastop partizanov proti izdajalcem: Poročilo štaba Dolomitskega odreda slovenske partizanske vojske.« *Slovenski poročevalec*, 24. avgust 1942, 4.

³²² Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 64–65.

³²³ Mihevc, Slava. »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostajajo blizu,« 37–38.

³²⁴ Škrbec–Črnugelj, »Ženska četa v narodnoosvobodilni vojski Slovenije leta 1942,« 145.

pred njima počeli komunistični propagandni delavci, a na nov način, ki je bolj ustrezal obstoječim družbenim pričakovanjem. Omeniti moramo, da se v resnici komunistična propaganda ni odrekla poudarjanju ženskosti, saj v njej pogosto najdemo poudarjanje ženskih lastnosti in spretnosti udeleženk OF ob sočasnem izpostavljanju njihovih vojaških uspehov. Cilj takšnega predstavljanja udeleženk NOG je bilo ohranjanje obstoječe spolne hierarhije. Propaganda komunističnega tabora ni spodkopala idej o spolnih razlikah. Tradicionalne ženske naloge so bile prikazane kot najbolj primerne za ženske in značilnosti, kot sta na primer prijaznost in čistoča, so bile še naprej razumljene kot ženske lastnosti.³²⁵

2.1.6 DELO V OBOROŽENIH ENOTAH

V resnici vključitev v oborožene sile ni pomenila, da se je delo žensk bistveno spremenilo oziroma tudi po umiku s terena so še naprej opravljale podobno in raznovrstno delo kot pred prihodom v enoto. Olga Červan – Vipotnik je še naprej širila informacije in ocenjevala, *»kakšni so ljudje po vaseh«*. Še naprej je zbirala sredstva, kupovala stvari za soborce pri kmetih in skrbela za ranjence. Ko je kasneje vstopila v Slobodanovo četo, je bila najprej kuharica in kasneje četna intendantka.³²⁶ Podobna opravila so bila na začetku dodeljena Justini Zupančič: *»Tako sem 21. septembra 1941 tudi jaz dobila delo v borbi za osvoboditev domovine. Z Milko sva prve čase prali, kuhali in šivali, zvečer pa poslušali razgovore o organizaciji odpora. Moje delo je bila tudi nabava sanitetnega materiala in prenos literature. [...] Že prve dni decembra pa smo dobili na Frato prve ranjence iz spopadov pri Bučki. Zdravila sem jih in obvezovala, kolikor sem pač znala.«*³²⁷ Nato je bila na začetku leta 1942 imenovana za *»vodjo kurirskih vezi«* in pozneje istega leta ji je bilo dodeljeno administrativno delo ali kot je sama izjavila: *»Jaz sem od kuhe in šivanja presedlala k administraciji. Tipkala sem za vojaške enote in prve NOO«* oziroma Narodnoosvobodilne odbore, medtem ko je še *»[...] vedno [...] vodila tudi kurirske zveze.«*³²⁸ Njene nove zadolžitve niso bile nič izjemnega, saj je večina žensk po vstopu v enote opravljala administrativno, pisarniško, sanitetno in skrbstveno delo.³²⁹ Tako kot mnoge druge je poleg administrativnega dela opravljala še dodatno delo oziroma v tem primeru *»vodstvo kurirskih zvez«*. Bolj zanimivo je, da je iz zapisanega mogoče razbrati, da dodatno

³²⁵ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 65–68.

³²⁶ Vipotnik, *Partizanka*, 8–18.

³²⁷ »Frata v prvih dveh letih osvobodilnega boja.« Iz izjave Justine Zupančič, rojene Rozman, Podhosta, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 148–149. Ljubljana: Borec, 1970, 148–149.

³²⁸ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Frata v prvih dveh letih osvobodilnega boja,« 148–149.

³²⁹ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 112.

delo ni vključevalo kuhanja in šivanja ali opravljanja podobnih nalog, ki so jih izvajale njene kolegice, na primer Danica Ribičič – Vera: *»Tovarišice, ki smo bile v administraciji kar močno zaposlene, smo se poleg tega nepopisno mučile s pranjem perila za vso četo in štab. Prale smo v mrzli vodi, in sicer s kakšnim slabim milom, včasih pa sploh brez pralnih sredstev.«*³³⁰ Udeleženkam so bile namreč dodeljene dodatne fizično najbolj zahtevne, ponavljajoče se in mučne naloge, ki so prinašale najmanj nagrad, ugleda³³¹ ter možnosti za napredovanje in so se jih njihovi soborci izogibali. Na podlagi virov je sicer res mogoče trditi, da so lahko prejele pohvalo za opravljanje takšnega dela. Vendar je bila takšna pohvala v bistvu spodbuda, namenjena predvsem nadaljnjemu izkoriščanju njihovega skrbstvenega in podobnega podpornega dela. Ivanka Bevk – Mica si je v povezavi s tem zapomnila naslednje: *»Moje življenje v partizanih je bilo približno tako kakor vseh drugih. Najprej so me zaposlili v kuhinji. Sprva sem se nekako težko privadila, ne delu, temveč redu. Doma sem imela red, predvsem čistočo. Tu pa sem morala delati močnik na šotorskem krilu. [...] Gledala pa sem, da je bilo kolikor mogoče vse čisto in posoda pomita. Zato sem dobila kmalu priznanje. [...] Tako je nekoč prišel k meni Matija Blejč–Matevž, tedaj komandant I. bataljona Kokrškega odreda, in mi rekel: »Tovarišica Mica, polovico skrbi si prevzela nase, za kar sem ti zelo hvaležen. Skrbelo me je, kaj bomo dali borcem jesti, ker sem videl, da je zaloga izčrpana. Niti te nisem hotel spraševati, kaj boš skuhalo, ker sem vedel, da nič nimaš. Vendar pa so se borci pri kosilu dosita najedli. Le ostani za vse nadalje tako skrbna!«* [...] Ta komandantova pohvala je bila zame več kot odlikovanje ali ne vem kako plačilo.«³³² Ivanka Bevk – Mica je glede na zapisano pomagala reševati težavo oskrbe enote, katere reševanje je bilo očitno v pristojnosti njenega poveljnika, ki se ji je za to zasebno oziroma neuradno zahvalil. Ni je pohvalil kot njen komandant pred vsemi pripadniki enote in nagradil z orožjem, kot so to počeli poveljniki v primerih bojnih dosežkov bork. Njegov izraz hvaležnosti ni bil primerljiv z materialnimi nagradami, ki so bile vezane na naloge, bolj neposredno povezane z bojevanjem, o katerih več v drugem poglavju.

Na tem mestu je pomembno dejstvo, da so bile ženske dvojno obremenjene, saj niso opravljale le dela, vezanega na tradicionalne spolne vloge, ampak so hkrati izvajale še druge naloge in sodelovale v bojnih akcijah. Slava Mihevc – Mira, sekretarka dekliške čete v bataljonu loškega odreda, je to obremenjenost opisala z naslednjimi besedami: *»Kadar je bila naša četa dežurna, so morale vse hiteti, da so opravile delo za ves bataljon: pripraviti drva, nanositi vodo, v redu opravljati stražarsko in izvidniško službo – vse s šestnajstimi borkami! [...] Ko smo nekaj*

³³⁰ Ribičič, *Zaupanje*, 155.

³³¹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 147.

³³² Gerč, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, *»Bila sem borka Kamniške čete.«* 638.

dni taborili v Javorniku, smo hodili po vodo tri četrt ure daleč v dolino, nazaj v breg pa je bilo kar poldrugo uro hoda. Živo so mi še pred očmi zaripli in potni obrazi deklet, ko so se upognjena opotekaje vzpenjala v strmi breg s 25-litrskimi posodami vode na ramah. Nič lažje ni bilo nositi nahrbtnik krompirja iz doline v taborišče [...].«³³³ Ni naključje, da Slava Mihevc – Mira ni poudarila zahtevnosti stražarskega in izvidniškega dela, ampak določenih podpornih opravil, ki so bila zanj očitno napornejša. Fanika Škrbec – Črnugelj je glede dela v isti četi zapisala, da je imela ženska četa »enake naloge kot druge odredne čete: straženje, patroliranje, dežurstvo, preskrba s hrano in vodo, vojaške in politične ter kulturne dejavnosti, poleg tega pa so borke še prale in šivale« in poleg »[...] splošnih vojaških in političnih nalog so partizanke ženske čete v pripravah za izvedbo pohoda na Primorsko dobile tudi nekaj posebnih nalog. Šivale so vrečke, manjše in večje za hrano in municijo, vse iz sovražniku zaplenjenega blaga.«³³⁴ Seveda v drugih spominih poleg omembe »nepopisnega mučenja s pranjem perila«³³⁵ zasledimo še opisovanje fizičnih naporov, povezanih s pohodi in bojnimi akcijami: »Omagovala sem in kljub streljanju sem v hrib lezla vedno počasneje, na koncu po vseh štirih, končno pa sem popolnoma onemogla. Trajalo je nekaj časa, da sem spet prišla do sape in s skrajnimi napori nadaljevala pot. Prilezla sem na vrh hriba, kjer so bili zbrani vsi štabovci, ne da bi bili sploh pogrešali svojo šifrerko. Šele ko so me zagledali, so se spomnili name. [...] Zame so bili hribi sploh največja težava. Prej, ko nas je bilo malo in smo bili na pohodih hitrejši, je bilo zame še težje; še posebno sem trpela, omagovala in obupovala, kadar se je zelo mudilo. Pozneje, ko je bila kolona številčnejša in daljša ter bolj obremenjena, je bila tudi počasnejša, kar je bilo lažje, a kljub temu še vedno naporno.«³³⁶ Položaj, v katerem so se znašle članice enot, je bil rezultat zakoreninjenih patriarhalnih predstav in samega gverilskega načina bojevanja komunističnega tabora, pri katerem je bila meja med zelo različnimi nalogami, ki so bile dodeljene pripadnicam enot, zamegljena, kar je še posebno veljalo za borke in bolničarke.³³⁷

Glede na literaturo so med letoma 1941 in 1943 perice, šivilje, kurirke, obveščevalke in šifrerke predstavljale osem odstotkov vseh pripadnic oboroženih enot. Medtem ko so kuharice in sekretarke predstavljale 16 odstotkov žensk, jih je šest odstotkov delovalo kot politične delegatke. Bork in bolničark, ki so bile najpogosteje od vseh udeležene v spopadih, je bilo 57 odstotkov oziroma žensk, ki so sodelovale v zdravstvu, je bilo 22 odstotkov in bork 35

³³³ Mihevc, »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostanejo blizu,« 178.

³³⁴ Škrbec–Črnugelj, »Ženska četa v narodnoosvobodilni vojski Slovenije leta 1942,« 141–143.

³³⁵ Ribičič, *Zaupanje*, 155.

³³⁶ Prav tam, 130.

³³⁷ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 125–126.

odstotkov.³³⁸ Težava takšne porazdelitve dejavnosti žensk v oboroženih silah je v tem, da spregleda veliko razsežnost in spremenljivost ženskega delovanja. Kot smo že nakazali, so poleg dodeljenega dela opravljale še druge naloge,³³⁹ ali kot sta si to zapomnili Vera Dukič: *»Ko sem prišla v četo, me je komandir določil za bolničarko. Obenem sem bila tudi borka. Imela sem iste dolžnosti kot vsi drugi: hodila sem na stražo, v patrolje in v akcije, bolničarstvo je bilo »za povrh« [...]»³⁴⁰ in Amalija Blajs: *»Spomladi 1944. leta, ko so se mi rane, ki sem jih dobila pri padcu v 40 m globok prepad, že precej zacelile, so me poslali v velikovski okraj na center Okrožnega komiteja KPS Velikovec. [...] Postavili so me za kuharico in sem morala kuhati večkrat tudi za dvajset in več ljudi. Odgovorna pa sem bila tudi za dva radioaparata, literaturo in tehnični material ter ves arhiv [...]»³⁴¹ Hkrati so se tekom vojne pogosto spremenile naloge in položaji žensk, kot se je to zgodilo v primeru Ančke Lovšin: *»Naša družina se je preselila v Štalcerjeve, od koder sem 16. maja 1942 tudi jaz odšla v partizane in vstopila v Kočevski odred. [...] Najprej so mi rekli, da bom prala za partizane. Kmalu pa so me poslali v Kačji potok k dr. Mihelčiču, kjer sem kuhala za 16 ranjenih partizanov. Nato sem odšla kot borka v Kočevski odred in se dalj časa zadrževala na kočevskem področju. [...] Že v roški ofenzivi mi je vodstvo takratnih partizanskih enot zaupalo 150 mož, da sem jih vodila po poteh, ki sem jih dobro poznala. [...] V partizanskih enotah sem se udejstvovala kot borka, po potrebi pa tudi kot perica in kuharica. Bila sem politdelegat in komisar premične SCVPB«* oziroma Slovenske centralne vojaške partizanske bolnice ter nekaj *»[...] časa sem bila v kurirski ekipi 7. korpusa, ki se je dalj časa zadrževala v vasi Jama pri Dvoru. Udeležila sem se bojev v Jelenovem žlebu 26. marca 1943. Takrat sem prevezala vse ranjene borce.»³⁴² Veliko žensk je hkrati opravljalo delo bork in bolničark ali pa so se iz bork spremenile v bolničarke in obratno. To je držalo v primeru Milene Kokotec, ki je bila po kapitulaciji Italije izpuščena iz italijanskega zapora ter se pridružila borcem in borkam. Slednja je naprej *»[...] delala kot bolničarka v partizanski bolnišnici, nato pa v avtokomandi, dokler«* ni *»odšla v 9. SNOUB«* oziroma 9. slovensko narodnoosvobodilno udarno brigado *»kot borka«*. V njeni sestavi je *»skupaj z borci in borkami sodelovala v številnih spopadih in bitkah v Sloveniji in zunaj nje.»³⁴³****

³³⁸ Bernik, *»Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945)»*, 112.

³³⁹ Ribičič, *Zaupanje*, 155.

³⁴⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, *»Iz mojih partizanskih dni»*, 1023.

³⁴¹ *»V rokah gestapa.»* Iz izjave Amalije Blajs, Lepena pri Železni Kapli, junij 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 1151–1154. Ljubljana: Borec, 1970, 1151.

³⁴² *»Borka Ančka Lovšin dvakrat razglašena za mrtvo.»* Izjava Ančke Lovšin, poročena Kaluža, Livold pri Kočevju, januar 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 618–620. Ljubljana: Borec, 1970, 619.

³⁴³ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, *»Iz zaporov v Italiji v deveto brigado.»* 862–863.

Ravno nasprotno je bilo v primeru Martine Hribar: »Zaradi mojega dela so me nasprotniki osvobodilnega gibanja čedalje huje preganjali. Zato sem se junija 1942 odločila za odhod v partizane. Odšla sem v Gorenjski bataljon, ki je bil tedaj v vasi Luž na Gorjancih. V tej enoti sem bila borka do septembra 1942. S septembrom 1942 sem postala bataljonska bolničarka v I. bataljonu Cankarjeve brigade.«³⁴⁴

Na podlagi virov lahko trdimo, da so se udeleženske enot zavedale razlik med delom, ki je bilo prednostno dodeljeno njim, in nalogami, ki so jih prejeli moški udeleženci. Tako kot Olgi Červan – Vipotnik, ki je imela obveščanje »[...] za manj pomembno nalogo«,³⁴⁵ jim je bilo povsem jasno, katerim dejavnostim je bila pripisana večja vrednost in katere so bile bolj naporne. Kljub temu je večina žensk, še posebno tiste s podeželja, ki so bile vajene težkega dela in podrejanja moškimi, brez velikega pritoževanja sprejela dodeljene naloge, ki so jih v bistvu pogosto razumele kot naravna ženska dela. Ta predstava se je le še bolj utrdila proti koncu vojne, ko so ženske organizacije komunističnega tabora prevzemale opravljanje teh nalog.³⁴⁶ Četudi so želele spremembo svojih zadolžitvev ali vsaj razbremenitev, kot se je tega spominjala komisarka dekliške čete Slava Mihevc – Mira, pogosto niso o tem spregovorile z nadrejenimi ali preostalimi člani enot: »[...] včasih so dekleta med seboj potožila, a na sestankih bataljona ni hotela nobena spregovoriti o teh težavah. Rajši so molčale in delale naprej.«³⁴⁷ Spet druge posameznice so podporno dodatno delo odločno zavračale in zahtevale oziroma si prizadevale za drugačne zadolžitve. Olga Červan – Vipotnik je bila ena izmed njih in v njenih spominih zasledimo naslednje: »V tem taboru sem najprej postala četni intendat. Z manjšimi patroljami sem neprestano hodila v okoliške vasi po hrano in jo spravljala v logor. Toda ta intendantska služba ni bila prava zame. Zato sem neprestano silila nazaj med borce.«³⁴⁸ V nekaterih primerih je razočaranje nad dodeljenimi nalogami vodilo v spore in kršitve discipline.³⁴⁹ Andreana Družina – Olga se na primer ni želela podrediti navodilom nadrejenih in je od nadrejenega zahtevala spremembo zadolžitve: »Vse so nas dodelili v I. bataljon, kjer je bil komandant Anton Curk-Gorjan. Ta si me je ogledal z vseh strani in si verjetno mislil, da taka mestna »frajla« ni za drugam kot za kuhinjo in je to na glas tudi povedal: »No, ti greš pa v kuhinjo, ravno prava«

³⁴⁴ »Bila sem borka in bolničarka.« izjava Martine Hribar, Podbočje, september 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar-Podbevšek Štefanija, 622–623. Ljubljana: Borec, 1970, 622.

³⁴⁵ Vipotnik–Červan, Olga. »Drobcji iz mojega partizanstva.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 58–72. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961, 59.

³⁴⁶ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 149–152.

³⁴⁷ Mihevc, »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostanejo blizu,« 178–179.

³⁴⁸ Vipotnik, *Partizanka*, 18.

³⁴⁹ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 146.

si za tja, tam rabijo eno moč!« Videl je, da sem pobledela, nato pa zardela. Bila sem jezna. Vseeno mi je bilo, kaj bodo mislili o meni in kaj bodo storili, in ne da bi čakala, kam bodo dodelili druge, sem jezno odgovorila: »V kuhinjo ne grem! V partizane sem prišla zato, da se bom borila, zato mi dajte puško! V kuhinjo pa naj gre tisti, ki ga je strah!« Gorjan me je radovedno pogledal. Ni mu šlo v račun tako odgovarjanje, zato je pribil. »Delo v kuhinji je žensko delo in ne moško!« »Ali pa moško, če ga je strah! Mene ni in v kuhinjo ne grem! Nisem zato prišla iz Ljubljane. Hočem orožje! Krompir pa lahko lupimo vsi in pomagamo v kuhinji, kadar je to potrebno, in ne samo ženske!« Curk je videl, da me ne bo ugnal, zato je dejal: »No, če že tako želiš v borbo, pa pojdi!« In tako sem postala borka I. čete.³⁵⁰ Iz primera je razvidno, da so moški soborci skupaj z nadrejenimi pogosto pričakovali, da bodo ženske v enotah določene dejavnosti in naloge, ki so se jih sami izogibali in niso prinašale prestiža, samodejno brez odpora sprejele. Zaradi ukoreninjenih družbenih pričakovanj in spolne delitve dela jim je bilo samoumevno, da bodo borke prevzele določena opravila in moški borci, ki so morali te dejavnosti opravljati, čeprav so bile v enoti ženske, so se lahko počutili ponižane in kaznovane. Opravljanje po njihovem mnenju manjvrednega skrbstvenega in podpornega ter ponavljajočega se dela so lahko razumeli kot napad na njihovo moškost.³⁵¹

Spomini Slave Mihevc – Mire so še posebej zanimivi prav v povezavi z razbremenitvijo in delitvijo dodatnega podpornega dela v enoti. Podala je namreč idealizirano predstavo delitve takšnega dela, do katere naj bi prišlo v njenem bataljonu po že omenjenem »govoru« njenega soborca Toma o »mučenju žensk z delom, ki ni zanje«. Slednji naj bi svoje mnenje »pribil s tako odločnostjo, da je vse presenetil [...],« in ker naj bi v bataljonu »veljal za pametnega [...], so njegovo mnenje vsi spoštovali.«³⁵² Posledično je glede na vir večina »[...] potegnila z njim« in »fantje so se sami ponudili, da bodo opravljali težja dela namesto deklet« ter odslej »[...] so dekleta poleg vojaških dolžnosti opravljale to, kar jim je šlo laže od rok: prale so in šivale in tako nadomestile, kar so namesto njih opravili fantje.«³⁵³ Slava Mihevc – Mira je delila Tomovo mnenje, saj je bila kritična do preobremenjenosti sobork, ki naj bi jo po njenem mnenju proizvedlo »strogo pojmovanje enakopravnosti«. Menila je, da so enakopravnost na takšen način razumeli manj izobraženi borci s podeželja: »Med borci je bilo nemalo preprostih kmečkih fantov, ki so v partizanih prvič čuli besedo o ženski enakopravnosti. V svoji preprostosti si je to marsikateri od njih po svoje razlagal in enakopravnost jemal kar preveč

³⁵⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Šercerjeva Olga.« 600.

³⁵¹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 149–152.

³⁵² Mihevc, »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostanejo blizu,« 178–179.

³⁵³ Prav tam, 178–179.

dobesedno. Takole si je razlagal celo reč: če se dekle bojuje s puško v roki kot jaz, če je v boju hrabra kot jaz, naj tudi sicer opravlja isto delo kot jaz – to bo popolna enakopravnost. Vsi seveda nismo mislili tako, nekateri smo na tihem dvomili, da bi šibko žensko telo zmoglo prav vsak napor. Na glas govoriti o takih dvomih pa je bilo težko, ker bi se bil morda kdo našel, ki bi bil popuščanje do deklet utegnil napačno razumeti.»³⁵⁴ Slava Mihevc – Mira je v zapisanem prek moškega lika starejšega, odločnega, pametnega in spoštovanega soborca Tomota, ki je imel podporo večine, predvsem podala svoje poveljno opravičilo, za to, da je s soborkami opravljala naloge, ki so se ujemale s tradicionalnimi predstavami delitve dela in spolnimi vlogami. Pri tem pa ni pozabila omeniti, da je opravljala tudi »vojaške dolžnosti«, ki so bile, kot bomo kasneje videli, bistvenega pomena za enakopravnost med udeleženci gibanja, ter se ne ujemajo s tradicionalnimi predstavami delitve dela in vlogami. Hkrati je obračunala z nasprotnimi mnenji, saj jih je pripisala neizobraženim in preprostim fantom.

Iz vsega do sedaj napisanega je mogoče razbrati, da so delo žensk v enotah določali nadrejeni. V primeru Olge Čibej – Lipušček jo je Jože Mihevc – Rudar določil za bolničarko kmalu po prihodu: *»Isti dan mi je dal tudi torbico z rdečim križem in mi dejal: »Olga to vzemi in od danes naprej si ti naša prva pomoč.« V tej baraki smo prespali še tri večere, podnevi pa smo se umaknili v gozd.»³⁵⁵ Vendar lahko v virih zasledimo, da so vsaj v nekaterih primerih ženske same izbirale, kaj bodo delale, kar seveda ne pomeni, da so izbrano dejavnost dejansko izvajale, ali bolje, da dejavnosti, ki jih niso izbrale, niso opravljalje. Olga Červan – Vipotnik si je zapomnila, da so jo *»na prvem zboru [...] novega bataljona [...] vprašali, kaj hočem biti: kuharica, bolničarka ali borka.«³⁵⁶ Odločila se je, da bo borka, vendar kot je sama napisala: *»Orožja še nisem imela, bataljonska komanda mi ga tudi ni mogla dati, saj ga ni imela. Dejali so mi, da ga bom dobila po prvi akciji, ko ga bomo pobrali Italijanom [...],«³⁵⁷ in v *»[...] četi so mojo odločitev molče sprejeli na znanje. Niso sicer rekli da me za borko ne sprejmejo, čeprav to v tistih prvih časih ne bi bilo nič čudnega. Vendar puške nisem dobila, ker jih ni bilo dovolj.»³⁵⁸ V veliki večini drugih spominov ne naletimo na predstavljeno možnost izbire zadolžitve ob vključitvi, kar najverjetneje pomeni, da ni bila zelo razširjena. V vsakem primeru pa ni bistveno vplivala na kasnejše dodeljevanje nalog, saj je bil tu bistvenega pomena pripisani spol. Vera Abram je na primer izjavila naslednje: *»V boju za Dob sem sodelovala kot edina ženska. Zato sem morala prevzeti vlogo bolničarke.«* Njen spol je torej igral bistveno vlogo pri****

³⁵⁴ Prav tam, 178–179.

³⁵⁵ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 45.

³⁵⁶ Vipotnik, *Partizanka*, 15.

³⁵⁷ Prav tam, 15.

³⁵⁸ Vipotnik–Červan, *»Drobci iz mojega partizanstva,«* 59.

dodeljevanju nalog, ne pa dejstvo, da je bila glede na njeno mnenje dobra strelka, ali kot je sama izjavila: »Čeprav sem znala dobro streljati, ker sem bila pred vojno v strelski družini in tudi z očetovo službeno pištolo sem večkrat streljala [...].«³⁵⁹ Nakazano je še, da bi lahko delo borke oziroma bojevanje opravljala le, če bi delo z ranjenci oziroma delo bolničarke opravljala kakšna druga ženska.³⁶⁰ Iz tega sledi, da so v primeru, ko je bilo v enoti več žensk, nekatere izmed njih lahko veliko manj časa posvetile opravljanju manj zaželenih opravil.

Poleg možnosti izbire dela po pridružitvi četi je v spominih omenjena še izbira med terenskimi delom in delom v okviru enote po vključitvi v oboroženo skupino. Če se vrnemo k Veri Abram, vidimo, da je imela to možnost izbire: »V bližini Orljega smo prenočili in naslednji dan so nas odpeljali v partizansko bazo Podlipoglav. Še isto noč smo odšli dalje v Suho krajino. Tam so nas vprašali, kam želi kdo iti, ali na osvobodeno ozemlje ali v partizansko enoto. Brez premisleka sem se odločila za partizansko enoto. Dne 11. julija 1942 so me tako vključili v 1. četo 1. bataljona Zapadnodolenjskega odreda.«³⁶¹ Vendar to ne pomeni, da so imele vse udeleženske OF enako možnost, ali kot se je tega spominjala Danica Ribičič – Vera: »S Savom sva našla Zasavski bataljon v taboru Dobravi nad Drtijo [...] Pri tej enoti sem ostala le kratek čas [...] Prosila sem, naj me dodelijo v četo, kjer je bila partizanka Gozdana. Kakor vsak novinec sem si tudi jaz želela puško. Seveda je nisem dobila in tudi v četo me niso poslali. Bilo je že kar odločeno, da moram ostati na terenu, o drugem pa, da se bomo pogovarjali kasneje, so rekli.«³⁶² V resnici je bila skoraj polovica ali 45 odstotkov vseh, ki so se vključile v enote tabora, kmalu poslanih nazaj na terensko delo.³⁶³ Tončka Ivančič si je v povezavi s tem zapomnila naslednje: »Že leta 1942 sem bila vključena v terenski odbor. Imenovali so me terenka. V odboru pa sem bila zadolžena za organiziranje žena naše vasi ter za obveščevalno službo. Po kapitulaciji Italije sem šla zaradi prevelikega kompromitiranja v ilegalo [...] Čez nekaj tednov sem bila dodeljena partizanski skupini na Črnem vrhu. Tu sem imela funkcijo bolničarke in kuharice. Razmere za ženske so bile tu zelo težke, zato me je tovarišica Pavla Colja–Rastja odpoklicala na ajdovsko okrožje na Primorsko. Tu sem izvrševala kurirske posle med Primorsko in Notranjsko.«³⁶⁴ V literaturi je sicer mogoče zaslediti, da so jih pošiljali na

³⁵⁹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 627–628.

³⁶⁰ Prav tam, 627–628.

³⁶¹ Prav tam, 627.

³⁶² Ribičič, *Zaupanje*, 77.

³⁶³ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 123.

³⁶⁴ »Težavna pot partizanske kurirke.« Iz izjave Tončke Ivančič, rojene Nagode, Unec, spomladi 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 885–886. Ljubljana: Borec, 1970, 885–886.

teren zaradi pomanjkanja orožja³⁶⁵ in potrebe po terenskem delu, vendar je bil umik ali preusmeritev na terensko delo pogosto rezultat slabega zdravja udeleženk OF. Izvor slabega zdravja je bilo mogoče iskati v pomanjkanju primerne obleke in obutve,³⁶⁶ bojnih in drugih poškodbah, veliki obremenjenosti, pomanjkanju hrane ali neuravnoteženi prehrani ter nosečnosti. Ali kot se je izrazila Martina Hribar: »Zaradi neprestanih naporov sem še pred osvoboditvijo zbolela za tako hudim revmatizmom, da sem morala zapustiti brigado. Odšla sem v Metliko na okrevanje. V Metliki sem delala na terenu in čakala svobodo.«³⁶⁷ Ženske so se bile na podlagi vsega navedenega prisiljene umakniti iz »prvih bojnih linij« v »zaledje« na okrevanje, česar niso vse sprejele zlahka, ali kot sta zapisala bolničar Danilo Šuligoj: »Sam pa sem razmišljal, kaj naj storim z bolnima borkama. Komisarju Iztoku sem predlagal, da bi ostali pri Slabetu, se preoblekli in počakali, da se ofenziva konča in bi se potem spet pridružili enoti. Dekleti nad tem nista bili preveč navdušeni. Komisar Iztok pa jima je zagotovil, da ju ne bomo pozabili in ju bomo po končani ofenzivi poiskali [...],«³⁶⁸ in Olga Čibej – Lipušček: »Pregledal me je in ugotovil, da moram nujno na zdravljenje [...] Nikakor mi ni šlo v glavo, da se moram ločiti od brigade in od borcev ter se spet podati na teren v dokaj normalno življenje. Ko sem premislila, da se tako bolna ne morem premikati in bom, če ostanem, borcem le v breme, sem se odločila [...] Odločila sem se, da se grem zdraviti na teren.«³⁶⁹ V zadnjem zapisu je nakazano, da je bil umik na teren lahko pri bojaželjnih udeleženkah razumljen kot nezaželen in ponižanje, saj jim je bilo po umiku pogosto dodeljeno novo delo na terenu, ki pa je bilo v očeh borcev in bork očitno manj ugledno, zreducirano na »dokaj normalno življenje«.³⁷⁰ Vsaj Olga Čibej – Lipušček je terensko delo razumela še kot bolj nevarno: »Prav tako si nisem mogla predstavljati, da bom, ko bom ozdravela, morala na drugo delovno mesto, kjer se ne bo treba braniti z orožjem in bo moralo biti moje delo še bolj tajno kot doslej. To delo bo tudi bolj nevarno, kajti poleg mene ne bo tovarišev – borcev, da bi se skupaj branili pred sovražnikom.«³⁷¹

V času okrevanja so pripadnice NOG vsaj v nekaterih primerih še naprej aktivno podpirale komunistični tabor in njegove člane z opravljanjem tradicionalnih nalog. Marija Kambič – Saša je na primer izjavila naslednje: »Medtem ko se mi je noga zdravila, nisem mogla biti brez dela.

³⁶⁵ Filipič, *Pohorski bataljon: poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*, 139.

³⁶⁶ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 121–123.

³⁶⁷ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bila sem borka in bolničarka.« 623.

³⁶⁸ Šuligoj, Danilo. *Bil sem bolničar v Franji*. Nova Gorica: Območno združenje borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja, 2008, 26.

³⁶⁹ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 149–150.

³⁷⁰ Prav tam, 149–150.

³⁷¹ Prav tam, 149–150.

Naučila sem se pisati na stroj. Borci so me prosili, naj jim režem tobak. »Ti znaš tako lepo, na tanko rezati!« so mi govorili. Iz krpic sem jim sešila vrečke za tobak. Spet sem začela olupševati našo barako.»³⁷² Po okrevanju ali opravljenem terenskem delu so se nekatere članice bojnih skupin, kot na primer Vera Dukič, vrnile nazaj v svojo enoto: »Ranjence mi je pomagala negovati moja sovaščanka Pavla Kokošar – Vanda, partizanka od februarja 1943, ki je tudi delala v tej bolnici. Ko je bilo ofenzive konec, sem ji prepustila ranjence, sama pa sem se vrnila v svojo enoto. Tu sem našla dve dekleti iz naše vasi, in sicer Dorico Jereb in Milko Kenda [...] Milka je takoj prevzela delo bolničarke, mene pa so postavili za politdelegata v I. vodu naše I. čete I. bataljona.»³⁷³ Kot lahko vidimo, so jim bile po vrnitvi pogosto dodeljene nove naloge in položaji, kar se je gotovo zgodilo Danici Ribičič–Veri, ki se je po okrevanju »[...] vrnila v štab IV. operativne cone« in prejela delo šifrerke: »Takrat je Bogo Gorjan že prišel s Kozjanskega za poročnika političnega komisarja IV. operativne cone. Tako me je – zelo uradno – poklical k sebi tako, da sva bila na samem. Povedal mi je, da bom prevzela novo delo: šifriranje za radijsko zvezo z Glavnim štabom narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Zelo je poudarjal pomembnost in zaupnost tega dela ter mi zabičal, da mi bo izročil zelo zaupne dokumente, ki jih nihče ne sme videti [...] Delo v zvezi s šifriranjem in dešifriranjem ni bilo težko.»³⁷⁴ Na teren je bila ponovno poslana tudi Helena Kuhar – Jelka, ki je bila po umiku s terena prvemu komandantu predstavljena z besedami: »Pripeljal sem vam luštno žensko. Dobro leto že dela za nas. Zdaj je morala zapustiti dom, ker so Nemci izvedeli za njeno ilegalno delo.« Komandant jo je po izpraševanju nagovoril tako: »Da, mati, prava partizanka si. Ne bomo te podili po gorah, ženska kot si ti naj opravlja politično delo. Na naši šoli te bomo izurili za funkcionarko.»³⁷⁵ Po končanem izobraževanju je bila aktivistka okrajnega komiteja OF za Velikovec. V viru ni natančno obrazloženo, na kakšni podlagi je bilo Heleni Kuhar dodeljeno opravljanje političnega dela. A je mogoče sklepati, da je bil razlog za to, da je niso želeli »podili po gorah«, njena starost ali zdravje.³⁷⁶ Hkrati moramo upoštevati že omenjeni dolgoročni cilj partije po izobraževanju in usposabljanju žensk za politično delo ter dvigovanje njihove politične zavesti, z namenom doseganja množične udeležbe žensk v

³⁷² »V partizanskih bolnišnicah na Pohorju.« Izjava Marije Kambič – Saše. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 963–965. Ljubljana: Borec, 1970, 965.

³⁷³ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Iz mojih partizanskih dni,« 1024.

³⁷⁴ Ribičič, *Zaupanje*, 102–103.

³⁷⁵ Kuhar, *Jelka: pričevanje koroške partizanke*, 54–56.

³⁷⁶ Prav tam, 54–56.

revoluciji,³⁷⁷ ki je povzročila umikanje žensk iz »prvih bojnih vrst« v izobraževalne tečaje in politično-propagandno delo na terenu.

Bolj izobražene udeleženke enot so delovale v tisku in propagandi, spet druge so bile poslane na delo v tovarne in obrate komunističnega tabora. Pomembno so prispevale k zmagi s pridobivanjem novih članov NOG in kulturnim delovanjem.³⁷⁸ Vera Abram je bila na primer najprej dodeljena »na radijsko postajo pri Glavnem štabu NOV in POS« oziroma Glavnem štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Predhodno so jo ustrezno izobrazili ali kot je sama izjavila: »Spadala sem med tako imenovano pomožno osebje. Poleti 1944 so me poslali na radiotelegrafski tečaj v Črnomelj. Po končanem tečaju sem bila radiotelegrafistka na radijski postaji. Januarja 1945 so me poslali v partizansko bazo Biograd na moru, kjer sem kmalu postala šef postaje.«³⁷⁹ Medtem sta primer kulturne dejavnosti predstavljali Minka Pirman in Pavla. Prva je s soborci ob poletnih večerih pela, druga pa je petje spremljala z igranjem kitare.³⁸⁰ Kulturno sta se udeleževali tudi Marta Paulina – Brina: »V skupini, s katero sem odšla v partizane, je bila tudi pevka Nada Stritar. [...] Na bazi 21 smo se srečali s pesnikom Matejem Borom in njegovo ženo Nino, s slikarjem Nikolajem Pirnatom, pevko Bogdano Stritar in njenim možem skladateljem Francem Šturmom, kiparjem Janezom Weissom–Belačem in drugimi kulturniki. Organizirali so dve kulturniški skupini: ena za XIV. in eno za XV. divizijo. Dodeljena sem bila kulturniški skupini XIV. divizije, ki jo je vodil pesnik Kajuh [...],«³⁸¹ in Olga Čibej – Lipušček: »Na čelu je bil komisar Greif – Rudi, z njim pa smo šli tudi jaz in še šest tovarišev. Pri Bratužu v Dolu smo imeli sestanek s terenci, nato pa partizanski miting [...] Greif je imel politični govor, jaz pa sem recitirala nekaj partizanskih pesmi.«³⁸² Pomembno vlogo so glede na spomine odigrale še pri vzdrževanju morale v enotah in to posebno pri novih soborcih OF oziroma vpoklicancih, kot se je tega spominjala Ivanka Bevk – Mica: »Bila sem dežurna bataljona. Imela sem polne roke dela in skrbi. Ta dan je prišlo precej novih mobilizirancev. Mobiliziranci so bili vse nekaj drugega kot prostovoljci. Videl si

³⁷⁷ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 97–101.

³⁷⁸ Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement,« 73.

³⁷⁹ Gerk, Križnar in Ravninar–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 630.

³⁸⁰ »Tovariši so me rešili, da ranjena nisem zmrznila.« Iz izjave Minke Pirman, Suha pri Škofji Loki, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravninar–Podbevšek Štefanija, 912–917. Ljubljana: Borec, 1970, 915.

³⁸¹ »Plesalka Marta Pulin – Brina o svojem poslanstvu v NOB.« Iz izjave in zapisov Marte Paulin – Brine, Ljubljana, jeseni 1969. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravninar–Podbevšek Štefanija, 877–882. Ljubljana: Borec, 1970, 878.

³⁸² Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 72.

solze, žalostne obraze, nejevoljo in ne vem kaj še vse. Nekatere je bilo treba prepričevati, druge tolažiti [...] Tako smo žene dostikrat politično boljše vplivale na tovariše kot tovariši.»³⁸³

Ženske so v oboroženih enotah opravljale tudi vodstvene naloge. Nekatere izmed njih so imele tako kot bataljonska sekretarka KPS Danila Kumar – Andreja, ki ji je povojna literatura očitala del odgovornosti za »krivično« smrtno obsodbo vodnika Jožeta Čakša – Pepeta na podlagi osebnih zamer,³⁸⁴ velik vpliv na življenje borcev in bork. Tako kot dr. Pavla Jerin Lah so sodelovale pri sprejemanju pomembnih odločitev: »Sodelovala sem z drugimi odgovornimi pri izbiri terena za tajne bolnišnične postojanke.«³⁸⁵ So pa glede na literaturo zasedale predvsem nižje vodilne položaje oziroma med letoma 1941 in 1943 naj bi bilo 13 odstotkov udeleženk enot na položaju poveljnic ali vodij različnih dejavnosti. Večina pripadnic NOG na vodstvenih položajih ali 41 odstotkov je dosegla položaj politkomisarj do ravni brigade, 33 odstotkov jih je bilo namestnic politkomisarjev in sedem odstotkov komandirk. Preostalih »18 odstotkov« (v literaturi je najverjetneje napaka in gre v resnici za 19 odstotkov žensk) je vodilo kuhinje, pralnice, bolnišnice, radijske postaje in tako naprej.³⁸⁶ Pomembno je dejstvo, da so imele možnost napredovanja na podlagi zaslug in prizadevanja ter predvsem zvestobe partiji, kar je bilo za mnoge povsem nova izkušnja v primerjavi s predvojnimi obdobjem. Nekatere so se kot Ančka Hafner izkazale v bitkah,³⁸⁷ predvsem pa so vodilne položaje zasedle predvojne komunistke in usposobljene ter ustrezno politično izučene posameznice. Na hierarhični lestvici so najlažje napredovale prav na področju zdravstvene oskrbe.³⁸⁸ Med vidnejše zdravnice, ki so vodile partizanske bolnišnice, so sodile dr. Pavla Jerin Lah, dr. Franja Bojc Bidovec in dr. Božena Grosman, ki je sicer vodila partizansko porodnišnico.³⁸⁹

Svoje delo je dr. Pavla Jerin Lah opisala na naslednji način: »*Ob delu upravnice bolnice sem ves čas opravljala tudi delo zdravnice. Moje delo je bilo naporno posebno v začetku, ko še ni bilo izšolanega bolničarskega osebja. [...] Partizanski zdravnik si je moral vzgojiti tudi inštrumentarko (inštrumentarja) za pomoč pri operacijah z znanjem o asepsi in o inštrumentih. Seveda sem morala budno nadzirati aseptiko in ravnanje s pripomočki pri operaciji in po njej.*

³⁸³ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bila sem borka Kamniške čete.« 641.

³⁸⁴ Strle, Franci. *Tomšičeva brigada. 1943*. Ljubljana: Republiška konferenca Zveze rezervnih vojaških starešin Slovenije: Naša obramba, 1989, 482–483.

³⁸⁵ Jerina–Lah, Pavla. *Partizanska bolnišnica Pavla v Trnovskem gozdu*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1994, 65.

³⁸⁶ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 112–113.

³⁸⁷ »Borka Ančka.« Iz izjave Ančke Hafner, leta 1945 in 1957. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 611–615. Ljubljana: Borec, 1970, 613.

³⁸⁸ Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement,« 72.

³⁸⁹ Kokalj Kočevar, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 140.

[...] Moj delovni dan je bil naporen. Opravljala sem zdravniške vizite, previjala rane, operirala, odbirala uporabna zdravila iz pošiljk s terena, opravljala razno administracijo, pouk itd. [...] Poleg zdravniških dejavnosti in vsakodnevne triaže ranjencev sem morala sodelovati in odločati o varnosti bolnice v primeru nevarnosti in pošiljati rekonvalescente v okrevališča. [...] Disciplino in spoštovanje medicinskih zahtev pri osebju sem morala ustvariti sama. [...] Kljub temu sem našla čas za razgovor, tolažbo in obrazložitev boleznin oz. ranitev. [...] Ob nujnih pozivih in konzilijih sem hitela na javko, na druge oddelke bolnice in v okrevališči. Tudi noči so imele veliko delovnih ur.«³⁹⁰ Zanimivo je njeno razmišljanje o delitvi dela in vodilnih področjih delovanja z moškim kolegom: »Tik pred novim letom 1944 sem prevzela zdravniško oskrbo ranjencev in invalidov v bolnici v Trnovskem gozdu. [...] Tu sem se srečala z dr. Aleksandrom Galo Petrom, s katerim sva se poznala že iz otroških let, zato dogovor za skupno delo ni bil težak: kot dosti bolj izkušena zdravnica [...] sem skrbela za ranjence in bolnike, Peter pa za »gladek tek« bolnice, za varnost, gradnjo, povezavo z drugimi enotami itd. V bolnici pri Tratniku je bilo tedaj kakih 10 do 12 ranjencev [...] Zadovoljna sem bila, ker me je čakalo samostojno, čeprav odgovorno delo.«³⁹¹ Sama je torej opravičevala in razlagala prikazano delitev zadolžitve, ki je ustrezala tradicionalnim skrbstvenim nalogam, vezanim na ženski spol, s svojo večjo strokovno izkušnostjo v primerjavi s kolegom. Poudarila je še, da je bila pri svojem raznolikem administracijskem, zdravniškem, bolničarskem, inštruktorskem in podobnem delu, ki mu je v bistvu pripisovala velik pomen, samostojna, kar ji je prinašalo zadovoljstvo. Dr. Božena Grosman je prav tako naštel svoje različne zadolžitve: »Jaz sem v Splitu postala internistka, potem ko sem v Rogu že bila kirurg, otolog, okulist, porodničar in internist.«³⁹² »Večkrat na teden smo imeli redna predavanja za matere o negi in pravilni prehrani zdravega in bolnega otroka, o najpogostejših otroških in nalezljivih boleznih, pa tudi o vzgoji majhnega otroka. [...] Še čez več let mi je ena od njih pisala: »Za vsako tvojo zdravniško uro sem ti tisočkrat hvaležna [...].«³⁹³ »Drugi dan sta prišla upravnik slovenske centralne vojne partizanske bolnišnice (SCVPS) dr. Igor Lunaček in komisar Milan Venišnik, s katerim sem odšla v partizansko bolnišnico Jelendol. [...] In tu sem po višjem nalogu morala najprej odpočiti, kar se mi še danes zdi zamalo, tako da sem v pomanjkanju drugega dela prijela za metlo in kuhalnico in sedla k pisalnemu stroju. Moje zdravniško delo se je začelo šele v postojanki Spodnji Hrastnik (Smrečnik), kamor sem bila kmalu dodeljena.«³⁹⁴ Tudi iz njenih

³⁹⁰ Jerina–Lah, *Partizanska bolnišnica Pavla v Trnovskem gozdu*, 61–64.

³⁹¹ Prav tam, 14–15.

³⁹² Grosman, *Partizanska zdravnica*, 73.

³⁹³ Prav tam, 50.

³⁹⁴ Prav tam, 40.

spominov je razvidno, da so posameznice na vodilnih položajih še naprej opravljale mnoge dodatne naloge poleg svojega sanitetnega, organizacijskega in nadzornega dela. Hkrati lahko v tem viru zasledimo še eno pomembno značilnost, ki jo predstavlja mnenje vodilnih predstavnikov in predstavnic NOG, da je ženska prisotnost v enotah začasna in rezervirana za izredne vojne razmere.³⁹⁵ Dr. Božena Grosman je zapisala, da so kljub »[...] težkim razmeram [...] zmeraj pazili na vzorno čistočo, saj naj bi tu bila nekakšna šola za naše mlade matere, bodoče gospodinje [...],«³⁹⁶ iz česar je mogoče razbrati njeno pričakovanje, da bodo ženske po vojni »ponovno« prevzele predvojne zadolžitve in pristale na tradicionalne spolne vloge, kar se je ujemalo s komunističnim projektom oblikovanja nove ženske.³⁹⁷

2.1.7 BORKE IN BOLNIČARKE

Omenjene zdravnice so skupaj z bolničarkami delovale v »zalednem« terenskem delu zdravstvenega področja. Poleg dela v posebej organiziranih bolnišnicah so izvajale oskrbo tudi izven njih v raznih skrivališčih, ki so jih priskrbeli podporniki komunističnega tabora. Olga Čibej – Lipušček si je v povezavi s tem zapomnila naslednje: »Pregledal me je in ugotovil, da moram nujno na zdravljenje. Na izbiro mi je dal le, če si želim v partizansko bolnico ali mislim, da bi se lahko varno zdravila na terenu. [...] Odločila sem se, da se grem zdraviti na teren. Šla sem k sorodnikom in aktivistom v rojstni kraj Gorenjo Trebušo.«³⁹⁸ Poleg »zalednega« terenskega dela zdravstva je obstajala še saniteta v okviru čet. Voditelji OF so poskušali zagotoviti, da bi imel vsak vod bolničarja ali bolničarko in vsaka brigada svojo zdravstveno enoto, ki je bila zadolžena za higieno, oskrbo in premikanje ranjencev ter preventivo. V teh enotah so delovali predvojno ustrezno usposobljeni moški bolničarji in zdravniki, ki jih je na ravni celotne Jugoslavije primanjkovalo. Posledično je bila oskrba vedno bolj zaupana predvsem mladim, zdravim in močnim dekletom, sposobnim premikanja ranjencev, zaradi česar so zdravstvene enote kmalu imele veliko večji delež žensk kot ostale enote.³⁹⁹ Nekatera izmed teh deklet so prehajala med omenjenima deloma zdravstvenega področja glede na okoliščine in potrebe vodstva. Na primer Marija Kambič – Saša, ki je junija 1943 »[...] prišla kot bolničarka iz okupirane Ljubljane v Centralno vojaško partizansko bolnico – CVPB – na

³⁹⁵ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 152.

³⁹⁶ Grosman, *Partizanska zdravnica*, 51.

³⁹⁷ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953),« 168.

³⁹⁸ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 149–150.

³⁹⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 132–133.

Rogu na postojanko Pugled«, je bila »po oktobrski ofenzivi dodeljena XIV. diviziji, in sicer kirurški ekipi kot instrumentarka.« Z dodeljeno divizijo je šla »skozi vse ofenzive«, a si je želela vrniti v bolnišnico, ali kot je sama trdila: »Tudi jaz sem bila izčrpana in sem si želela v bolnišnico, saj sem bila dela v njej vajena že z Dolenjske.«⁴⁰⁰

Vendar kot je razvidno iz zapisov dr. Pavle Jerin Lah, je bila težava v tem, da veliko novih bolničark ni bilo ustrezno usposobljenih ali pa niso imele končanega usposabljanja. Večina jih ni imela izkušenj na področju sanitete in ustrezne izobrazbe ali kot je izjavila Vera Dukič: »Spočetka me je hudo skrbelo, kako bom opravljala svoje delo kot bolničarka, saj ga nisem bila prav nič vajena. Vse moje izkušnje so bile v tem, da sem kupovala v Cerknem in v Idriji sanitetni material in ga oddajala partizanskim enotam.«⁴⁰¹ Pogosto so bile z ranjenci prepuščene same sebi, kar je držalo v primeru Minke Pirman, ki ji je bila dodeljena naloga negovanja ranjenega borca na terenu in si je zapomnila naslednje: »Ranila ga je bomba, ki mu je eksplodirala na pasu. Rana je bila precej huda, a sem ga kljub temu morala negovati in zdraviti, kakor sem vedela in znala, čeprav se nisem s podobnimi rečmi še nikdar ukvarjala. Ko sem mu prvič previla rano, sem se onesvestila. Ščasoma sem se seveda privadila. [...] Imela nisem nikakih zdravil. Pripravljala sem sama mazila iz domačega masla in laškega olja.«⁴⁰² Podobna je bila izkušnja Olge Kastelic – Marjetke, ki je bila v Savinjski četi: »Čez dan sem negovala ranjence. Prevezovanje je bilo spočetka zame huda preizkušnja. Bilo me je groza strašnih ran, saj kaj takega še nikoli prej nisem videla.«⁴⁰³ Iz predstavljenih virov je razvidno, da so morale bolničarke na terenu ali v enoti premagovati tako osebne kot zunanje ovire, kot so bili neznanje, strah in pomanjkanje sanitetnega materiala in zdravil.

Vodilni v komunističnem taboru so se zavedali težav in jih reševali z organizacijo mreže sanitetnih tečajev na nižjih in srednjih ravneh, ki so jih vodili zdravniki, zdravnice, usposobljeni bolničarji in bolničarke.⁴⁰⁴ Veliko vlogo so pri usposabljanju bolničark odigrale tudi članice enot, ki so že imele ustrezna znanja in so druge sprti učile. To je na primer počela diplomirana medicinska sestra Marija Kambič – Saša, ki je vsaj »[...] za silo [...] naučila svojega dela nekaj tovarišic.«⁴⁰⁵ Njihova prizadevanja so bila na slovenskem ozemlju posebej uspešna in so imela

⁴⁰⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »V partizanskih bolnišnicah na Pohorju,« 963.

⁴⁰¹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Iz mojih partizanskih dni.« 1023.

⁴⁰² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bolničarka v ambulanti »E« na Pokljuki.« 910.

⁴⁰³ »S partizani po Štajerskem in Koroškem.« Napisala Olga Kastelic – Marjetka, Ljubljana, 13. avgusta 1969. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 652–667. Ljubljana: Borec, 1970, 654.

⁴⁰⁴ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 139–140.

⁴⁰⁵ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »V partizanskih bolnišnicah na Pohorju,« 963.

za rezultat številne zelo usposobljene bolničarke, ki so bile skupaj z zdravnicami na Slovenskem zelo uspešne, kar dokazuje njihov uspeh pri zamejevanju epidemije različnih bolezni. Te so se namreč močno razširile na drugih področjih v bližini slovenskega ozemlja, zaradi pomanjkanja zdravstvenih pripomočkov. Ta uspeh je mogoče pripisati tudi boljši organiziranosti, disciplini in večjemu znanju pripadnic NOG na Slovenskem v primerjavi z drugimi deli Jugoslavije.⁴⁰⁶

Delo bolničark v četah je bilo naporno in nevarno. Bataljonska bolničarka v I. bataljonu Cankarjeve brigade Martina Hribar ga je opisala z naslednjimi besedami: *»Kot bataljonska bolničarka sem morala [...] reševati ranjence, jih odnašati v zaledje in jim nuditi prvo pomoč. [...] Ponoči sem noč za nočjo prisluškovala stokanju ranjencev. V ognju dumdum krogel sem se jim približala in jih reševala iz meteža. Kdor je še lahko hodil, se me je oprijel, jaz pa sem ga podprla in odvedla v skrito klet, kjer sem mu nudila prvo pomoč. Večkrat so potekale dolge ure, da sem vse ranjence spravila na varno.«*⁴⁰⁷ Kot smo omenili, so hkrati opravljale še veliko drugih pomožnih dejavnosti, za katere pa niso prejele pohval ali nagrad, ki so jih lahko prejele za opravljanje bolničarskega dela, ali kot je poročala Marica Kodrič: *»V starosti 16 let sem se odločila, da grem v partizane. Bilo je sredi zime 8. februarja 1944. [...] Dodeljena sem bila v I. bataljon 1. četo. [...] Posлана sem bila v nižji sanitetni tečaj. Po vrnitvi iz tečaja sem bila postavljena za bolničarko, za kar sem imela veliko veselje. Poleg tega dela sem skrbela v četi za čistočo, prala sem in šivala za tovariše. [...] Udeležila sem se vsakega boja, šla sem v vsako bojno patroljo, če je bilo potrebno. [...] Rakete so druga za drugo frčale po zraku. Ostal mi je ranjeni tovariš, ki sem ga morala rešiti. Vlekla sem ga za seboj čez njive in travnike, dokler nisem našla ostalih tovarišev iz odreda. Vsi smo se odmaknili v neko vas. Prihodnji dan sem bila na zboru odreda pohvaljena. V spomin mi je bila podarjena pištola. To je bilo zame veliko doživetje.«*⁴⁰⁸ Nagrajeno je bilo predvsem bolničarsko delo, ki so ga bolničarke opravljale med bitkami in je bilo tako bližje bolj cenjenemu bojevanju. Sanitetno delo je v bistvu postajalo zaradi vedno večjega deleža žensk, ki so ga opravljale, vedno bolj razvrednoteno. Že pred tem sta bila oskrba in prenašanje ranjencev, četudi so ju večinoma izvajali moški, na slabšem v primerjavi z bojevanjem in bolničarji so bili velikokrat razumljeni kot lenuhi, ki se izogibajo spopadu. A s povečevanjem števila žensk v zdravstvenih enotah se je status te dejavnosti še poslabšal.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement,« 77.

⁴⁰⁷ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bila sem borka in bolničarka.« 622.

⁴⁰⁸ »Nepozabno tovarištvo.« Iz izjave Marice Kodrič, poročene Kramžar, Litija, spomladi 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 884–885. Ljubljana: Borec, 1970, 884–885.

⁴⁰⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 143–146.

Borke in bolničarke so torej sodelovale v različnih bojnih operacijah. Ančka Hafner je na primer prvi večji boj doživela pri Želimljah na Dolenjskem, kjer je sodelovala v napadu na italijansko postojanko. Jeseni leta 1942 je bila vključena v Cankarjevo brigado in se borila pri vasi »Planina v Kočevskem Rogu.«⁴¹⁰ Boj ji je ostal v spominu zaradi napredovanja oziroma kot si je sama zapomnila: »Tedaj se je cela naša četa zaradi sovražnikovega pritiska umaknila, jaz pa sem sama vzdržala na položaju. Zato sem bila pohvaljena in od štaba III. bataljona postavljena za desetarja.«⁴¹¹ Kasneje je sodelovala pri napadu na Italijane pri Metliki in bila ponovno nagrajena: »7. novembra 1942 smo prostovoljci iz 2. bataljona naše brigade iz zasede napadli italijansko kolono pri Metliki. Tedaj sem prva juriširala na prostrani čistini ter ubila več fašistov, med njimi enega oficirja, in zaplenila mitraljez. Za menoj so juriširali preostali. [...] Zato sem dobila javno pohvalo od štaba brigade ter postala politdelegat voda. Konec novembra 1942 smo »Cankarji« napadli belogardistično postojanko Prekrižje pri Kostanjevici. Na čelu bombašev sem tedaj prva vdrla v cerkev, kjer smo v zvoniku zajeli 4 Italijane.«⁴¹² Bojne akcije so ostale v spominu tudi Olgi Kastelic – Marjetki: »Že prvega maja 1943 smo dobili povelje, naj zažgemo Uletovo kočo na Peci, kjer so Nemci pripravljali svojo postojanko. [...] Devet nas je odšlo s to nalogo proti Peci [...],«⁴¹³ Eli Ulrih – Ateni: »Bojev je bilo mnogo. Rada sem jurišala na sovražnikove postojanke. Na pohodih sem bila večidel v predhodnici. Kot vodič sem bataljon večkrat izpeljala iz nevarnosti [...],«⁴¹⁴ in Veri Dukič: »Naš I. bataljon je imel nalogo zavzeti obe poslopji ob cesti, II. bataljon pa bi bil moral zavzeti omenjeni bunker. Jaz sem se med napadom držala pri I. četi. Ta je bila zasedla prostor med cesto in vodo. Napad se je pričel, ko se je dobro stemnilo. [...] po navadi sem hodila z bombaši v napad, to pot pa so mi veleli, naj ostanem pri četi. Ko so se bombaši vrnili, sem slišala pripombe, da zato nisem šla z njimi v napad, ker sem vedela, da ne bo nič. Tako so me izzvali in pridružila sem se jim. Šli smo tretjič v napad. Hodila sem spredaj. [...] Zavila sem okrog nje in znašla sem se pred postojanko. Tudi Andrej Tavčar, namestnik komandanta čete, mi je zaklical: »Vera, pred postojanko si!« Brž ko je zavpil, so domobranci začeli ostreje in gosteje streljati. [...] umakniti se ni kazalo. Odločno sem zagnala prvo bombo v okno nad mano. Potem sem jih zmetala nekaj proti vhodu. S Tavčarjem, ki je skočil k meni, sva skupaj vdrla v stavbo. [...] Tik za nama so

⁴¹⁰ Geršk, Križnar in Ravnikař–Podbevšek, »Borka Ančka,« 613.

⁴¹¹ Prav tam, 613.

⁴¹² Prav tam, 613.

⁴¹³ Kastelic, Olga. »Koroška.« V: *Spomini na partizanska leta*. ur. Ferdo Godina, 127–135. Ljubljana: Borec, 1974, 134.

⁴¹⁴ Geršk, Križnar in Ravnikař–Podbevšek, »Bila sem partizanka in aktivistka na Štajerskem in v Prekmurju,« 648–649.

bili naši bombaši.»⁴¹⁵ Takšne in podobne operacije so članicam enot omogočale, da so pokazale svoj pogum, sposobnost bojevanja, trdoživost, požrtvovalnost in druge podobne lastnosti, tradicionalno povezane s patriarhalnim idealom moškosti⁴¹⁶ in zvestobo ciljem NOG, ter si na ta način priborile pohvale, nagrade, napredovanje in spoštovanje. Omogočale so jim vzpostaviti želene in potrebne tovariške odnose ter enako obravnavo z moškimi.⁴¹⁷

Vendar kot je bilo nakazano v zadnjem primeru, v katerem se je Vera Dukič pridružila dejanskemu spopadu šele potem, ko so jo soborci »izzvali«, razen v primeru nenadnega napada na enoto, samo aktivno sodelovanje v bitkah in misijah za ženske v enotah ni bilo samoumevno. Za bojevanje so najprej potrebovale orožje, ki pa jim je bilo, kot bomo videli v nadaljevanju, pogosto odrečeno. Predvsem so potrebovale privoljenje nadrejenih, kar je še bolj držalo, kadar so jim bile kot Danici Ribičič – Veri, ki je opravljala administrativno delo, dodeljene pomožne naloge: *»Ko sem bila še v štabu na Štajerskem, kjer je bil takrat komandant Mile Kilibarda, sem ga večkrat nadlegovala, naj me vzamejo s seboj na kakšno akcijo, tako kot je šel tudi Lučovnik, sicer administrator v štabu. Vedno je odklonil, enkrat pa celo zarohnel: »Kdaj si boš končno zapomnila, da je tvoje delo tukaj!«*⁴¹⁸ Komandant Mile Kilibarda je Danici Ribičič – Veri onemogočal možnosti, da bi se izkazala v spopadu, in dajal prednost njenemu moškemu kolegu pri izbiri članov moštva za bojne operacije, kar je Danica Ribičič – Vera občutila kot krivico. Čeprav so se na bojišču res začele udeleževati nekatere borke in bolničarke, je oboroženi spopad ostal vnaprej rezerviran za moške kot njihov privilegij. Določene ženske, ki so dobile začasno dovoljenje za sodelovanje v bitkah, so si morale vsaka posebej to privoljenje priboriti z dokazovanjem svoje vrednosti.⁴¹⁹ Danica Ribičič – Vera očitno ni bila ena izmed njih, saj se je neuspešno trudila, da bi se dokazala nadrejenim in soborcem ter si pridobila njihovo zaupanje: *»Ker sem bila na tisti nagli in naporni poti med moškimi edino dekle, sem si očitala, da sem v napoto, in sem se zato trmasto borila za enake pravice in dolžnosti, kot so jih imeli drugi. Predvsem za dolžnosti. Za stražo, predhodnico, zaščitnico in podobno. Zakaj nikomur nisem hotela biti v breme. Posrečilo se mi je, da so mi dovolili stražiti, kadar so drugi počivali. In če sem videla, da trdno spijo, sem namesto ene ure samovoljno stražila dve ali tri. [...] Dovolili so tudi, da sem bila v zaščitnici, toda niso mi zaupali, da bi šla v predhodnico. Takrat sem premišljevala, kako je bilo doma, in zdelo se mi je, da sem bila prej*

⁴¹⁵ Geršk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Iz mojih partizanskih dni.« 1027.

⁴¹⁶ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 57.

⁴¹⁷ Prav tam, 71–72.

⁴¹⁸ Ribičič, *Zaupanje*, 208.

⁴¹⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 70.

narodnoosvobodilnemu gibanju mnogo koristnejša.«⁴²⁰ Glede na literaturo so poveljniki poleg obstoječih predstav spolne delitve dela in hierarhije ter predsodkov odrekli dovoljenje za sodelovanje v bitkah tudi na podlagi priporočil partijskega vodstva, katerih namen je bil zmanjšati veliko število ženskih žrtev. Priporočali so jim, da naj ne pošiljajo v resne spopade slabo usposobljenih in o orožju nepoučenih bork, dokler slednje ne pridobijo več izkušenj v manj nevarnih operacijah ali ne opravijo ustreznega izobraževanja,⁴²¹ kar pa je predvsem v primeru izobraževanja, kot smo videli v prejšnjih poglavjih, velikokrat pomenilo umik žensk na teren.

Iz spominov ni razvidno le to, da so se borke in bolničarke želele dokazovati, ampak tudi, da so jih že kmalu po vstopu v enoto nadrejeni in soborci, tudi brez njihove vednosti, testirali. Tako kot v primeru Marije Virant so jih na primer preizkušali z dodeljevanjem nočnega stražarskega dela: *»V taborišču sem morala prav tako na stražo kot tovariši, pa naj je bilo podnevi ali ponoči. Spominjam se, kako sem prebila prvo nočno stražo. [...] Tovariši so mi določili stražo od 22. do 24. ure. Ko sem stala na stražarskem mestu s puško v roki, sem mislila na vsemogoče strahove. Toda misel, da mi je zaupano stražarsko mesto, da čuvam taborišče in tovariše, mi je dala moč, da sem premagala strah. Naslednji dan so me tovariši pohvalili in mi dejali, da so nalašč izbrali uro strahov, da so me tako preizkusili in se prepričali, če mi lahko zaupajo puško. Bila sem ponosna, da sem kot 19-letno dekle tako dobro prestala preizkušnjo.«⁴²² Ko so opravile prve preizkuse, so morale borke in bolničarke paziti, da se niso osramotile in izgubile že dosežene stopnje zaupanja soborcev, kar je bilo najbolj očitno pri oborožitvi, ali kot sta si zapomnili Danica Ribičič – Vera: *»Nato so mi pokazali, kako se s tem orožjem ravna, kako se razstavi, očisti, sestavi. Ko pa sem se prvič sama lotila tega opravila, sem pištolo uspešno razstavila in očistila – sestaviti pa je nisem znala. Skrivala sem se in vedno znova poskušala, vendar je trajalo kar nekaj dni, preden se mi je končno posrečilo, ne da bi to »sramoto« komu priznala [...],«⁴²³ in Olga Kastelic – Marjetka: *»Nemci so čisto iz bližine najprej na naju sprožili rafal. Skočila sva pod cesto. Meni se je v tem trenutku odpel opasač in izgubila sem pištolo in bombe. Ker je veljalo za največjo sramoto, če je partizan v boju izgubil orožje, sem ga hotela za vsako ceno najti. Tovariši, ki so se bali zame, so vpili iz zaklona, naj si vendar najdem zaklon. Jaz pa sem jim odgovarjala, da sem premajhna, da bi me zadelo. [...] Pištolo in bombe sem potem le srečno našla.«⁴²⁴ Uspešno prestanim preizkusom so sledile***

⁴²⁰ Ribičič, *Zaupanje*, 87.

⁴²¹ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 138–139.

⁴²² Geršk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med partizani na Notranjskem,« 624.

⁴²³ Ribičič, *Zaupanje*, 85

⁴²⁴ Geršk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »S partizani po Štajerskem in Koroškem,« 663.

pohvale in nagrade, ki jih poveljniki niso pozabili izreči in podeliti niti za uspešno prestane »naključne preizkuse«, česar se je spominjala Vera Abram: »Ko sem bila kakih devet dni v partizanih, se je tudi v tem delu Dolenjske začela roška ofenziva. Ko smo zvedeli za ofenzivo, je bila naša četa na hribu Grmada v Suhi krajini. Takoj smo se umaknili. [...] Zvečer smo se zarili v gosto leščevje. Zjutraj navsezgodaj pa smo zaslišali v naši neposredni bližini Italijane. [...] Naš komandir je ukazal strogo tišino. [...] Čez kakšni dve uri so se Italijani odstranili iz naše bližine. Meni je tedaj dal komandir čete avstrijsko karabinko, ker mu je bilo tako všeč, da se tudi v dokaj kritični situaciji nisem bala.«⁴²⁵ Seveda so bili načini testiranja bork in bolničark različni, a je najpomembnejšo vlogo imelo bojevanje, ki je sledilo predhodnim preizkusom. Glede na vire in literaturo so bile uspešno izvedene bojne operacije za udeleženke OF najučinkovitejši način, da se dokažejo kot dobri borci, kar je držalo tudi v primeru poveljnice dekliške čete v Loškem odredu: »Naši tovariši so znali ceniti dobre borce in jim niso kratili priznanja. Po prvi večji akciji po roški ofenzivi – to je bil napad na belo gardo – je bila med najboljšimi borci pred zborom odreda pohvaljena tudi Fanika, komandirka naše čete.«⁴²⁶ In šele ko so udeleženke enot prestale svojo prvo bojno izkušnjo, v spominih pogosto imenovano »ognjeni krst«,⁴²⁷ ter se dokazale v boju oziroma opravile dokončni test moškosti, so bile deležne spoštovanja, rezerviranega za moške, in resnično sprejete s strani soborcev ter razumljene kot njim enakopravne »prave« borke ali bolje »pravi« borci. Kot bojevnice so bile namreč sprejete šele potem, ko so prevzele nasprotni družbeni spol oziroma postale »pravi« bojevniki, ki opravljajo junaška dejanja kot moški in ne kot ženske. Njihov pripisani spol je torej ostal enak, a se jim je začasno spremenil njihov družbeni spol. Udeleženke OF, ki se jim je uspelo dokazati oziroma so prestale razne preizkuse in dosegle ustrezna merila, so prevzele identiteto junaškega bojevnika, ki je ponazarjala patriarhalno moškost.⁴²⁸ Gre za lik junaka, heroja, junaškega bojevnika, ki je bil osrednjega pomena za »kulturno metaforiko« moškosti. Ta je igrala pomembno vlogo pri pridobivanju novih borcev, držala skupaj oborožene sile in pomagala OF regulirati nasilne učinke. Ta lik je bil del politike hegemonije moškosti in uporabljen za discipliniranje prek vzpostavljanja standardov, terjanja splošnega strinjanja in diskreditiranja tistih, ki niso izpolnjevali pričakovanj.⁴²⁹ V povezavi s tem lahko v literaturi zasledimo, da večina pripadnic enot ni bila videna in obravnavana kot enakopravne, vse dokler

⁴²⁵ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 627.

⁴²⁶ Mihevc, »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostajajo blizu,« 38.

⁴²⁷ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med vipavskimi partizani,« 678.

⁴²⁸ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 59.

⁴²⁹ Connell, *Moškosti*, 286–287.

niso umrle v boju, kar jim je naposled prineslo posmrtno spoštovanje soborcev.⁴³⁰ Na podlagi spominov in dejstva, da je bila skoraj polovica vseh žensk in deklet terenskih delavk,⁴³¹ je mogoče sklepati, da so bile do junaške smrti ali potrditve v boju izenačene s terenskimi delavci in v primeru, da so bile mlade, so jih pogosto izenačevali z otroki⁴³² oziroma v vsakem primeru »nepravimi« borci, ki naj ne bi dosegali ustreznih meril »pravih« borcev, kar je gotovo jezilo Danico Ribičič – Vero: *»Mislila sem, da bom šele takrat prava partizanka, ko se bom izkazala s kakšnim hrabrim dejanjem. Bolelo me je, kadar je v naših razgovorih nanesla beseda na primer na račun terenskih političnih delavcev, češ da so skrivači in boječneži. Nekateri borci terenskega dela sploh niso upoštevali. Toda sama sem menila, da je borcu v strnjeni partizanski enoti laže kakor političnemu delavcu, aktivistu ilegalcu, ki je bil sam izpostavljen različnim nevarnostim.«*⁴³³

Kako so omenjeno spremembo družbenega spola doživljale nekatere od bork, je mogoče razbrati iz spominov Olge Červan – Vipotnik: *»Nekoč je prišla sem na konferenco tudi Mica Šlandrova, ki je bila takrat komisarka bataljona Toneta Tomšiča. Zame je bila pravi idol, ker je bila komisarka in ker je bila ženska. Ostrižena je bila po fantovsko in njen nastop je bil odločen kot moški. Vse na njej mi je ugajalo in pozneje sem si vedno želela, da bi postala prav tako odločna in moška [...]»*⁴³⁴ in Danice Ribičič – Vere: *»Ko sem se seznanila z Mico Šlandrovo, je naredila name čisto moški vtis. Bila je na kratko ostrižena, od nenehnega kajenja pa je imela čisto rjave prste. Skratka, moj prvi vtis je bil, da sploh noče biti ženska. In vendar sem kmalu odkrila v njej materinski in pokroviteljski odnos do nas mlajših, ki smo bili okrog nje. Vsako prošnjo je takoj zavrnila, potem pa se je počasi omehčala. Zame je bila velika avtoriteta [...]»*⁴³⁵ *»Z Alenko, ki je bila le začasno v naši enoti, sva se hitro zblížali. Ob najinem srečanju je bila že zelo utrjena partizanka, bojevita in fantovska. Tudi ostrižena je bila na fanta.«*⁴³⁶ Zanimivo je tudi razumevanje omenjene spremembe pri nekaterih povojnih zgodovinarjih: *»Ženske so se med borbo držale izredno pogumno, posebno pa so se odlikovale Sonja, Katarina, Zmija in Marja. Najhrabrejša izmed vseh je bila Silva Breznikova, ki je z obrambnih položajev svojega voda kar zbežala naprej in jurišala z brzostrelko na Nemce, tako da jo je Stane komaj spravil nazaj na njeno mesto v obrambni črti. Bilo je skoraj čudno: ko je*

⁴³⁰ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 72.

⁴³¹ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945)«, 123.

⁴³² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med vipavskimi partizani«, 671.

⁴³³ Ribičič, *Zaupanje*, 208.

⁴³⁴ Vipotnik–Červan, »Drobci iz mojega partizanstva«, 59.

⁴³⁵ Ribičič, *Zaupanje*, 104.

⁴³⁶ Ribičič, *Zaupanje* 116.

prišla v partizane, je bila še napol otrok, zdaj pa se je razvila v najkrajšem času v izredno odločno borko. Pozneje se nikoli ni ustrašila nobene borbe in se je vedno priglašala v patrolje.«⁴³⁷ Če zapisano drži, se je Silva Breznikova prek pretiranega izkazovanja poguma in ogrožanja lastnega življenja v spopadu iz »napol otroka« preobrazila v »odločno borko« ter si na ta način pridobila celo avtorjevo spoštovanje več let po zaključku vojne.

2.1.8 REKVIZICIJE IN USMRTITVE

Kot se bomo lahko podrobneje prepričali v kasnejšem poglavju, so bile domobranske družine na ozemlju pod nadzorom OF izpostavljene različnim oblikam nasilja s strani pripadnikov komunističnega tabora.⁴³⁸ Pripadnice in podpornice NOG so v okviru in izven oboroženih enot z zbiranjem informacij pomagale vzpostaviti mrežo podatkov o pripadnosti družin, na podlagi katere se je izvajalo nasilje nad civilnim prebivalstvom.⁴³⁹

Pri izvajanju nasilja nad civilisti so sodelovale tudi bolj neposredno ali kot se je tega spominjala Danica Ribičič – Vera: *»V sosednji vasi je bilo dekle, ki se je družilo z nemškimi vojaki in raztrganci (več o teh nekoliko pozneje). Vsa njena družina je bila javno in glasno naklonjena okupatorju. Sodelovala sem pri odločitvi partizanske patrolje, da jo bomo ostrigli. To je bila uveljavljena kazen za taka dekleta. [...] V tej akciji sem spremljala patroljo. Medtem ko sta jo v njeni kuhinji dva partizana strigla, eden pa je zunaj stražil, je bila moja naloga, da okrog hiše čimbolj na široko pohodim travo. Pri tem mi je pomagala Pepca Učakarjeva iz Litije [...] Vse kaže, da sva bili zelo učinkoviti, saj se je drugi dan raznesla novica, da je bila ponoči v vasi četa partizanov.«*⁴⁴⁰ Pri sramotanju »nasprotnic« je sodelovala tudi Olga Červan – Vipotnik: *»Ob začetku vojne sem [...] hodila v trgovsko šolo, Krištofov zavod, poleg domobranske kasarne. [...] Ker so nekatere naše kolegice klonile ob zapeljevanju italijanskih oficirjev in vojakov in so se začele družiti z njimi, je naša skupina večkrat pripravila javno obsodbo teh deklet, ko so se s svojimi ljubčki sprehajale po mestu. Dogovorile smo se, da je šla večja skupina za takšno preračunano zaljubljenko, ko pa je ta prišla v stik s svojim kavalirjem, jo je skupina začela zmerjati in se zgražati nad tem, da kot Slovenka hodi z Italijanom.«*⁴⁴¹ Pavla Srebre si je medtem zapomnila ustrahovanje in preganjanje nemških deklet: *»Dne 13. julija*

⁴³⁷ Filipič, *Pohorski bataljon: poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*, 349.

⁴³⁸ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 431–432.

⁴³⁹ Vipotnik, *Partizanka*, 8.

⁴⁴⁰ Ribičič, *Zaupanje*, 44

⁴⁴¹ Vipotnik, *Partizanka*, 3–4.

istega leta sem s partizani 1. koroške čete odšla na akcijo v Kotlje, seveda ponoči. Najprej smo izpraznili Cehnerjevo trgovino, nato pa smo iz trdnega spanja predramili nemška dekleta, ki so bila poslana k nam na obvezno delo. Zanje je bil zgrajen posebej za to narejen bunker, zunaj vasi. Takoj je bilo povelje, naj se oblečejo, poberejo svoje stvari in gredo, od koder so prišle. Nastala je strašna panika. Marsikatera ni vedela, kaj naj v tistem hipu pograbi. [...] Pospremili smo jih še do šole, nato smo barako zažgali [...].«⁴⁴²

V literaturi, ki je bila napisana po vojni in je naklonjena komunističnemu taboru, je mogoče razbrati, da so sodelovale pri rekvizicijah oziroma odvzemanju raznega premoženja civilnega prebivalstva in nasprotnika. Naveden je bil primer pripadnice pohorskega bataljona Jasne, ki je med odnašanjem lastnine lastnika tovarne lepenk Pergerja stražila njegovo le nemško govorečo in prestrašeno ženo ter se z njo neuspešno poskušala pogovarjati.⁴⁴³ Do enakega zaključka pridemo prek prebiranja spominov Danice Ribičič – Vere: *»Med potjo smo se oglašali pri nekaterih zaupnikih, pa tudi pri čisto tujih ljudeh. Gledali so nas ali zelo občudujoče ali pa neprijazno. Hrano smo plačevali. Toda pri neki hiši nam gospodinja tudi za denar ni hotela ničesar dati. Vprašali smo za jajčka, pa je rekla, da nima nobenega. Seveda nam ni preostalo nič drugega, kot da smo si hrano poiskali sami. V mentrgi sem našla najmanj dvesto jajc. Natolkla sem jih v skledo za vsakega po nekaj in jih spekla. Ko smo odhajali, se nismo niti zahvalili niti plačali.«⁴⁴⁴ Podobna je bila izkušnja Olge Kastelic – Marjetke: *»V neposredni okolici Pliberka smo opravili nekaj akcij. Ena od teh rekvizicija pri Rehtu je bila prav zabavna. Bili smo trije, izdajali pa smo se za bataljon. Jaz sem stražila kakšna dva metra visokega orjaškega gospodarja, ki se je ves tresel, jaz pa tudi.«⁴⁴⁵**

Prisotne pa niso bile le pri ustrahovanju in sramotenju tujih in domačih nasprotnikov komunističnega tabora ter uničevanju in zaplembah njihovega premoženja, ampak tudi pri raznih aretacijah. Omenili smo že Marijo Petelin, ki je sodelovala pri aretaciji italijanskega vojaka,⁴⁴⁶ a glede na poosamosvojitveno literaturo, v kateri naletimo na izjavo Ivica Kren Vrhnjak, lahko sklepamo, da so sodelovale tudi pri aretacijah domačih nasprotnikov. Omenjena izjava je bila podana 13. 12. 1994 in v njej je bilo zapisano naslednje: *»Podpisana Ivica Kren Vrhnjak, Plač 12, Zgornja Kungota, izjavljam: da se živo spominjam aretacije mojega strica*

⁴⁴² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Obretanova domačija pod Uršljo goro – dom koroških partizanov in aktivistov,« 832.

⁴⁴³ Filipič, *Pohorski bataljon: poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*, 346–347.

⁴⁴⁴ Ribičič, *Zaupanje*, 87.

⁴⁴⁵ Kastelic, »Koroška,« 133.

⁴⁴⁶ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bila sem kurirka in obveščevalka.« 997.

ing. Vinka Vrhnjaka v maju 1945. Uniformirani partizani pod vodstvom Milke Tretjak so prišli s tovornjakom na prostor med cerkvijo in domačijo Vrhnjak. Na tovornjaku so bili že aretiranci [...] Kljub mojim ugovorom, saj sva bili z Milko znanki, se ni dala prepričati, da je stric pravi Slovenec. Tako je bil odpeljan!»⁴⁴⁷

V spominih udeleženke OF niso omenjale, da bi sodelovale pri izvensodnih usmrnitvah nasprotnikov komunističnega tabora ali da bi jih same izvajale, a potomci usmrčenih obtožujejo tudi njih. Na primer Alojz Legvart, sin ubitega Alojza Legvarta, po osamosvojitvi »utemeljeno sumi«, da je med drugimi za smrt njegovega očeta odgovorna Elza Kavšek.⁴⁴⁸ Izvedba usmrtitev je bila pravzaprav v rokah pripadnikov in pripadnic enot NOG ali pripadnikov in pripadnic posebnih za to pooblaščenih organizacij komunističnega tabora, kot sta bili VOS in OZNA oziroma Oddelek za zaščito naroda.⁴⁴⁹ V literaturi je med vidnejšimi pripadniki VOS, ki naj bi v medvojnem obdobju imeli osrednjo vlogo pri usmrnitvah, omenjena Majda Peruzzi – Urška.⁴⁵⁰ Ko so bili leta 1945 pripadniki meščanskega tabora predani jugoslovanskim oblastem, so jih prevzeli pripadniki in pripadnice OZNA in KNOJ oziroma Korpusa narodne obrambe Jugoslavije. Nameščeni so bili v taboriščih, ki jih je upravljala OZNA, medtem ko je bil KNOJ zadolžen za varovanje in usmrnitve. Za usmrnitve so bile posebej izbrane skupine in v nekaterih primerih so na njihovo delovanje pomembno vplivale določene ženske, na primer komisarka Milka Planinc.⁴⁵¹

Glede na v literaturi pridobljen prepis »[...] zadnjega dela pogovora med Jurčec Ivom in Romanom Lejnikom, dne 12. 9. 1990 v Celju«, so posameznice na višjih položajih imele nekaj vpliva pri usmrnitvah. V omenjenem prepisu je Ivo Jurčec namreč zanikal očitano odgovornost za poboje »otrok« oziroma »gimnazijce«, ki jih je peljal v Griže in odgovornost pripisal Emiliji (Milici) Gabrovec – Lenki: »Jurčec: »Zanikam ne, to res ne, nimate pa nobenega dokaza, da sem bil zraven, da sem jih pobijal.« Lejnik: »Peljali ste jih tja, veste, da ste jih peljali.« Jurčec: »Ne bom odgovarjal. Milica [...] je o tem odločala tisti, ki je pa o vsem odločal, pa je bil POVŠE

⁴⁴⁷ Kren Vrhnjak, Ivica. »Izjava.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 266. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 266.

⁴⁴⁸ Legvart, Alojz. »Naj pojasni!« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 203–206. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 203–206.

⁴⁴⁹ Guštin, Damijan. »Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 44, številka 1 (2004), 51.

⁴⁵⁰ Perme, Franc. »Prva doba revolucije.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 89–114. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 107.

⁴⁵¹ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 516–519

Dušan [...]« Emilija (Milica) Gabrovec – Lenka je bila »sodelavka OF od začetka vojne [...] Že v pred koncem vojne je opravljala pomembne funkcije na nivoju okraja in okrožja.«⁴⁵² Posameznice so bile del »nižjih organov političnih organizacij partizanskega gibanja«, ki so soodločali o usmrtnitvah. Primer je Okrožni odbor Osvobodilne fronte Naklo, katerega člani in članice so razpravljali o vsaj šestih usmrtnitvah in v katerem so delovale Pavla Ažman – Jasna, Marija Oman – Metka in Mimi Rihtaršič – Vanja.⁴⁵³

V literaturi, ki je nastala po osamosvojitvi Slovenije in ni naklonjena komunističnemu taboru, v povezavi z usmrtnitvami zasledimo »Zgodbo o partizanki, ki je brusila nož in se ponašala, koliko jih je poslala na oni svet«. Gre za zgodbo, ki so jo »vedeli nekateri lovci« in je v okrajšani obliki podana na naslednji način: »Ena baba se je hvalila: danes sem jih 10 zaklala, le enega mladega lepega ni mogla, zato ga je ustrelila.«⁴⁵⁴ Zapisana je tudi druga, a zelo podobna različica zgodbe: »Največ je izvedel od starega očeta sedanjega lastnika in soseda Bojana Mlekuša. Takratni gospodar na Mlekuševi domačiji je rad hodil k sosedu Golažu na mošt in tako je zvedel, kako je partizanka z nožem opravljala krvavi posel – le lepemu mlademu fantu je privoščila strel iz pištole.«⁴⁵⁵ V isti literaturi je podana fotografija z dodanim napisom »Pavel Jamnik: Edina znana fotografija, nastala ob grobišču nekaj mesecev po izvedbi množičnih pobojev«. Na fotografiji je 11 žensk opremljenih z lopatami, ki so glede na napis pod fotografijo sodelovale pri »zasipanju protitankovskega jarka med Mostecem in Dobrovo pri Brežicah, v katerega je bilo pometanih neznano število pobitih ljudi.«⁴⁵⁶ Posameznice so glede na napis vsaj enkrat v drugi polovici leta 1945 in spomladi leta 1946 vojaki pripeljali iz sosednjih vasi »na polje dosipavat slabo zasuta človeška trupla, pometana v protitankovski jarek.«⁴⁵⁷ Fotografija naj bi bila posneta »pred gomilo slabo zakopanih človeških trupel«, ki na fotografiji v resnici niso vidna niti ni jasno razločno, ali je na fotografiji v ozadju res gomila.⁴⁵⁸ V njihovem ozadju stoji več moških brez lopat, med katerimi vsaj dva nosita uniformo. Drugi imajo kovčke in nosijo klobuke, plašče in kravate. Glede na dodan napis naj bi bili pripadniki OZNA.⁴⁵⁹ Na tej podlagi je mogoče sklepati, da so v komunističnem taboru žensko delo uporabili tudi za prikrivanje množičnih pobojev.

⁴⁵² Leljak, Roman. *Teharske žive rane – Huda Jama*. Radenci: Atilova knjiga, 2009, 218–220.

⁴⁵³ Dežman, Jože. »Sprava pod Storžičem – strahinjske žrtve 1994–2008.« V: *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005–2008*. ur. Jože Dežman, 197–218. Ljubljana: Družina, 2010, 203–204.

⁴⁵⁴ Dežman, »Tranzicijska pravičnost,« 394.

⁴⁵⁵ Prav tam, 394.

⁴⁵⁶ Prav tam, 326.

⁴⁵⁷ Prav tam, 326.

⁴⁵⁸ Prav tam, 326.

⁴⁵⁹ Prav tam, 326.

2.1.9 OBOROŽITEV, OBLEKA IN OBUTEV

V enote so se borke in bolničarke pogosto vključile neoborožene in za gverilsko bojevanje neprimerno opremljene, oblečene in obute. Na primer bolničarka in sekretarka SKOJ Olga Kastelic – Marjetka, ki je sicer v Revirsko četo prišla oborožena z »malo pištolo 6,35«, je od doma odšla »v krilu in nizkih čeveljčkih«. ⁴⁶⁰ Posledično so si morale udeleženke primerno obleko in obutev ter opremo priskrbeti naknadno oziroma so jim jo morali zagotoviti njihovi nadrejeni ali soborci, kar v vsakem primeru in predvsem v začetnih razmerah pomanjkanja raznovrstne opreme ni bilo lahko opravilo. Skladno s tem je Olga Čibej – Lipušček zapisala: »Že prvi večer nisem imela kje spati, ker so bila vsa tla premočena. Tovariši so sneli edina vrata barake, ki so bila na eni strani še suha, jih položili na tla in mi na njih pripravili ležišče. Dali so mi tudi odejo. [...] Ta dan so od nekod zame prinesli odejo, ki so mi jo izročili v last. Tako sem počasi prihajala do prve svoje opreme [...].« ⁴⁶¹ Glede na spomine je bila preskrba z opremo, obleko in obutvijo še posebno slaba do kapitulacije Italije ali kot si je to zapomnila Vera Abram: »Pred kapitulacijo Italije smo bili namreč vsi zelo slabo oblečeni in obuti.« ⁴⁶² Sicer drži, da so bili vsi pomanjkljivo opremljeni, obuti in oblečeni, a je bila težava v primeru bork in bolničark večja, saj obstoječa obutev in obleka pogosto nista ustrezali fizičnim značilnostim udeleženk oziroma primanjkovalo je obutve in obleke, ki bi ustrezala njihovim meram. Omenjena Olga Kastelic – Marjetka je napisala, da so jo »oblekli v četrto metra predolge moške hlače, kar je bilo ravno prav, ker« je »dobila tudi štiri številke prevelike gozjerje«. ⁴⁶³ Medtem si je Marta Paulin – Brina zapomnila naslednje: »Ker nisem bila primerno oblečena, so mi dali hlače in močne čevlje. [...] Težki čevlji so me ožulili, da nisem zmogla niti koraka več.« ⁴⁶⁴ Žulji so bili seveda le ena izmed poškodb oziroma posledic neprimerne ali odsotne opreme, obutve in obleke, s katero so se morale soočati ženske, ki jim ni bilo v pomoč niti to, da so pripadniki komunističnega tabora veliko opreme in orožja pridobili od poraženih okupatorjevih vojakov in civilistov ali kot sta se spominjali Vera Igričnik: »Ko smo se v noči od 24. na 25. decembra 1944 vrnili na Štajersko, je naša brigada, [...] takoj napadla postojanko v Kresnicah ob Savi. [...] bili smo slabo oblečeni in kar želeli smo, da se kje spopademo z Nemci in pridemo tako do obleke. Jaz sama sem bila velik siromak v tem oziru. Na gole noge

⁴⁶⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »S partizani po Štajerskem in Koroškem,« 655.

⁴⁶¹ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 45–46.

⁴⁶² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 629.

⁴⁶³ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »S partizani po Štajerskem in Koroškem,« 655.

⁴⁶⁴ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Plesalka Marta Pulin – Brina o svojem poslanstvu v NOB,« 878–879.

*sem imela oblečene le tanke in oguljene hlače, brez plašča, bluza je bila prav tako tanka. Pred menoj jo je nosil neki domobranec [...],*⁴⁶⁵ in Olga Kastelic – Marjetka: *»Dne 11. marca smo v Miklavževem [...] v velikovškem okrožju likvidirali dva nacistična veljaka. [...] Naš plen je bil velik. Dobili smo dosti orožja, obleke, hrane in tehničnega materiala. Skoro vsa četa je dobila novo obleko in obutev. Tokrat sem tudi jaz prišla do čevljev, ki so mi bili prav.»*⁴⁶⁶ Del opreme, obleke in obutve so zaplenili pripadnikom nasprotnega tabora. Preostanek pa so, kot je razvidno iz zapisa Danice Ribičič – Vere, ki so ji v neki hiši dali *»čisto novo vermansko uniformo»*,⁴⁶⁷ dobili od podpornikov in podpornic na terenu.

Vendar velikost obleke in obutve ni bila glavna težava, s katero so se soočale pripadnice OF, saj je bilo mogoče prevelike obleke in obuvala prilagoditi meram posameznic, kot se je to zgodilo v primeru Vere Abram: *»Zame, ki imam čevlje št. 35, pa so še posebno težko dobili primerno obutev. [...] Krojač Tonček Kunej z Galjevice, pozneje so ga ubili na Urhu, je čez noč predelal bratove hlače v ženske hlače in bratov suknjič v žensko jopo.»*⁴⁶⁸ Resnično težavo je predstavljalo predvsem dejstvo, da so ženske pogosto zadnje prejele obleko, obutev, orožje in ostalo opremo ter pripomočke.⁴⁶⁹ Dobile so ostanke slabše kakovosti in bile odvisne od daril nadrejenih, soborcev in sobork, ki so jih podelili tistim osebam, s katerimi so imeli tesnejše prijateljske in dobre odnose, v nekaterih primerih celo ljubezensko razmerje ali imeli od njih določene koristi. Podeljevanja daril sta se spominjali Olga Čibej – Lipušček: *»V našem bataljonu je bil požrtvovalni kuhar Ludvik Oblak. [...] Večkrat sem ga občudovala. [...] Tudi Ludvik je večkrat pomislil name. V svojem nahrbtniku je imel vedno skrito rezervo kamilic in mi ob vsaki priliki ponudil: »Olga, boš malo kamiličnega čaja?« Spominja se, da je našel v vreči moke srebrno žličko. Rekel je: »To bomo dali naši Olgi, da bo imela spomin na partizanskega kuharja Ludvika!« Žal je junija 1943 padel v gorenjski ofenzivi.»*⁴⁷⁰ *»Še posebno je name pazil Jože Mihevc – Rudar. Že prej je bil kot partizan mnogokrat v naši hiši [...] Spominjam se, da mi je Rudar prvi dal dolge volnene nogavice, ki sem jih bila takrat tako potrebna. [...] Tistega večera se je tovariš Rudar že zato, da mi ne bi bilo dolgčas, dolgo v noč pogovarjal z menoj. Zaupno me je vprašal, če morda imam kakšnega fanta in če na koga resno mislim. Rekla sem, da nimam nikogar in da sem še premlada za kaj takega [...] Tovariš Rudar mi je zaupal, da tudi on še ni imel deklet, da sem jaz prva, do katere čuti spoštovanje in da mi*

⁴⁶⁵ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »S Šlandrovo brigado po Dolenjskem in Štajerskem,« 962.

⁴⁶⁶ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »S partizani po Štajerskem in Koroškem,« 662.

⁴⁶⁷ Ribičič, *Zaupanje*, 92.

⁴⁶⁸ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 629.

⁴⁶⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 147.

⁴⁷⁰ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 109.

mora odkrito priznati, da me ima rad. Tega ni rekel še nobenemu dekletu, ker dekleta ni imel. Rekla sem mu, da sedaj ni čas za to, da se bova o tem pogovarjala, ko bo vojne konec. Prosil me je še, naj mu oprostim, ker mi je to zaupal. Obljubil mi je, da bo šel zame tudi v smrt, če bo treba. Zadnje njegove besede so me tako presunile, da jih nisem mogla pozabiti. S tem mi je dal veliko moralno podporo, saj sem poslej vedno vedela, da imam poleg sebe nekoga, ki pazi name. [...] Takrat je bil star komaj enaindvajset let. Ko je prve dni prihajal v našo hišo, se mi je zdel zelo miren fant. Kmalu zatem je postal komandir čete. [...] Kasneje je postal komandant bataljona, nato komandant Vojkove brigade [...],»⁴⁷¹ in Vera Dukič: »Rada se spomnim starejšega tovariša, doma nekje iz okolice Mosta na Soči. [...] Zanj sem večkrat posebej prihranila kako cigareto. Kako so se mu zasvetile oči, kadar sem mu ob počitku na napornem pohodu stisnila kako v roko. To so bile drobne stvari, a pomagale so utrjevati skrite vezi med nami in so nas čvrsto povezale v eno družino.«⁴⁷² Napisano nas opozarja na obstoj posebnih razmerij med pripadniki enot in na idealizirane »podružinjene« predstave odnosov v enotah, o čemer bomo več povedali v naslednjem poglavju. Zaenkrat je pomembno to, da se zavedamo obstoja izmenjave daril in uslug med udeleženci enot. Ta je obstajala med tistimi, ki so dosegli zaupanje preostalih vključenih in nadrejenih ter resnično postali del enote, sestavljene iz enakopravnih članov.

Na tem delu je vredno omeniti, da je bil v virih le redkokdaj omenjen trenutek, v katerem so borke in bolničarke soborcem podarile obleko ali druge potrebščine in še redkeje orožje. Večinoma so bile namreč v vlogi prejemnic daril s strani moških soborcev in nadrejenih. Primer je bila omenjena sekretarka, pomočnica politkomisarja in nekadilka Vera Dukič, ki je iz Idrije večkrat dobila cigarete in jih delila soborcem. Iz primera sicer ni razvidno, ali so bile cigarete poslane njej osebno kot darilo ali pa je le skrbela za njihovo pravično razdelitev, a je v vsakem primeru za »starejšega tovariša, doma nekje iz okolice Mosta pri Soči [...] posebej prihranila kako cigareto«.⁴⁷³ Zanimiv primer izmenjevanja dobrin je predstavljala Olga Kastelic – Marjetka: »Stane, ki je neprestano predeval po ustih čik, me je šaljivo pogledal in rekel: »Glej no, samo tvoje ime smo povedali pri hiši, pa so nas poslali naprej. Ti si torej tista koroška Marjetka!« Podaril mi je svojo kapo – triglavko s ščitkom, katero so mi vsi po vrsti zavidali. Samo zaradi posebnega prijateljstva in za talisman sem jo dala potem Milančku, ko je bil po napadu na Mežico težko ranjen na Lužah.«⁴⁷⁴ Pokrivalo je bilo najverjetneje prvič podeljeno

⁴⁷¹ Prav tam, 45–47.

⁴⁷² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Iz mojih partizanskih dni,« 1026.

⁴⁷³ Prav tam, 1026.

⁴⁷⁴ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »S partizani po Štajerskem in Koroškem,« 664.

kot simbolno priznanje in nagrada za pretekle dosežke s strani soborca, drugič pa kot veliko bolj osebno darilo, prek katerega je bila izkazana naklonjenost med dvema posameznikoma v enoti. Medtem je o prejemu darila s terena poročala Olga Čibej – Lipušček: *»Ko smo se vrnili iz Rezije v Benečijo, v kraje, kjer je bil teren že dobro organiziran, so mi terenci iz vasi Podbela preko naše patrole poslali darilo na dan 11. julija. Ta dan je namreč na koledarju zabeleženo ime Olga. Terenke so zame zbrale precej spodnjega perila in priboljškov, spekle pa so mi tudi zelo veliko orehovo potico. Intendant Ivan Sulič jo je razdelil med vso edinico, vsakemu borcu enak kos. Perila pa nismo mogli razdeliti, ker je bilo samo žensko.«*⁴⁷⁵ Na podlagi spominov je mogoče sklepati, da so posameznice, ki so opravljale intendantsko delo ali zasedale višje položaje, imele verjetno več možnosti za podeljevanje daril, saj so imele boljši dostop do različnih pripomočkov in opreme, ki so prek njih prišli v enoto. Lažje so usmerjale sredstva tja, kamor so same želele, in obdržale več kot le tisto, česar ostali borci niso želeli, na primer ženskega perila.

Nekateri udeleženci in udeleženke OF so se, četudi so bili »zadostno« opremljeni, neradi ločili od opreme, ki so jo sami priborili, zaplenili sovražniku in prejeli od podpornikov ter niso želeli pomagati soudeleženkam, ki so bile neopremljene ali pomanjkljivo opremljene. V teh primerih je bil lahko bistven pritisk z vrha, ki je pomagal tudi Danici Ribičič – Veri: *»Dobila sem obvestilo, naj se javim v zaščitni četi štaba čete operativne cone, kjer naj bi dobila novo delo. Bila sem kar takoj v dvomih, ali naj ne bi bilo morda bolje, da bi ostala na terenu. Dotlej sem bila neoborožena. Ko sem prišla v štab, sem komandanta Kranjca prosila za kakršnokoli orožje. Spomnila sem ga na to, da sem mu v začetku leta 1942 izročila nemško pištolo strica Verbeta. Ali bi jo sedaj, ko ni več tako težko za orožje, morda lahko dobila nazaj? Kar hitro se je odločil in poklical k sebi nekega borca, ki je imel poleg puške tudi majhno pištolo. Predlagal mu je, naj pištolo odstopi meni. Partizan se je odločno uprl, češ da si jo je sam priboril in jo bo sam tudi obdržal. Žal mi je bilo in prosila sem komandanta, naj ga pusti. Toda komandant ni popustil in borec mi je moral izročiti pištolo. Ta dogodek mi je ostal v grenkem spominu, ker sem imela občutek, da sem partizanu storila veliko krivico.«*⁴⁷⁶ Ni si težko predstavljati, da bi soborec novinke Danice Ribičič – Vere, ki jo je šele dobro spoznal in se še ni izkazala v boju, obdržal pištolo, če slednja ne bi imela podpore nadrejenega. Ta ji ni izročil zelenega orožja, kot je najverjetneje sama pričakovala na podlagi tega, da mu je *»v začetku leta 1942 izročila nemško pištolo«*⁴⁷⁷ oziroma ni ji vrnil usluge na zelen način. Namesto tega je vzel presežno orožje

⁴⁷⁵ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 109–110.

⁴⁷⁶ Ribičič, *Zaupanje*, 85.

⁴⁷⁷ Prav tam, 85.

podrejenemu soborcu, kar pa je v bistvu posredno pomenilo težave za Danico Ribičič – Vero, ki si je želela orožje, a ne na račun spora in slabih odnosov z drugimi. Posledično naj bi bila nemudoma pripravljena umakniti svojo prošnjo in zatreti lastno potrebo ter postaviti dobre odnose pred lastno oborožitvijo, kar nas opozarja na pomen, ki so ga imela posebna razmerja, iz katerih je bilo mogoče očitno potegniti več koristi kot pa iz orožja.

Seveda niso bili vsi nadrejeni, ki so bili večinoma moški in so odločali o razdelitvi življenjsko pomembne opreme in pripomočkov, vedno naklonjeni udeleženkam. Pogosto jim ni niti uspelo zaznati potreb ali pa namenoma niso prisluhnili zahtevam sobork po potrebščinah. Posledično velikokrat niso uspeli ženskam zagotoviti niti osnovne opreme, ki bi jih zaščitila pred poškodbami, kar je imelo za posledico primere dezertacije.⁴⁷⁸ Pri reševanju te težave so lahko bistveno vlogo odigrali predstavniki in predstavnice KPS, ženske organizacije OF in posameznice na višjih položajih z večjim vplivom na porazdelitev sredstev, ki so lahko prisluhnile in priskočile na pomoč soborkam, kot se je to zgodilo v primeru Vere Dukič: *»Med moje komisarske naloge so spadale tudi prav nenavadne stvari. Tako se spominjam, da sem štela za svojo dolžnost, da priskrbim borkam naše brigade od časa do časa higienske potrebščine. Telesni napor, ki jih je terjalo partizansko življenje, so bili za moške hudi, za ženske pa še toliko bolj. Posebno je bilo mučno, ker ni bilo vselej priložnosti, da bi se človek umil in uredil. Zato so bile te potrebščine za borke nepogrešljive. Tako sem vsakokrat, ko sem prišla v stik s terenskimi delavci – večinoma so bile to žene in dekleta – te prosila, naj nam preskrbe take potrebščine. [...] V štabu bataljona in brigade so se mi večkrat smejali, ko sem hodila naokrog otovorjena z zavitki, borke pa so mi bile zanje hvaležne.«⁴⁷⁹ Ne le, da vodilni pogosto niso zagotovili osnovne opreme, v določenih primerih so borkam in bolničarkam med prerazdeljevanjem opreme znotraj enote celo odvzeli potrebščine, kar je opisala Vera Dukič: *»Tako sem na enem od svojih prvih partizanskih pohodov, ko smo se vzpenjali iz Cerknega proti Črnemu vrhu, sopihala pod težkim nahrbtnikom. Komaj komaj sem zmagovala pot, pustiti pa nahrbtnika nisem hotela. Tudi nekateri drugi novinci so bili podobno obloženi kot jaz. Ko naša kolona le ni prišla nikamor, je Viktor Železnik, takrat še komandant I. bataljona, hitro videl, koliko je ura. Najprej je prišel k meni. Snel mi je nahrbtnik, ga razvezal in pričela se je »razprodaja«: kdo potrebuje to, kdo hoče ono. Tako so šle moje majice z dolgimi rokavi pa take s kratkimi rokavi, pa jopice itd. hitro v promet. Ostalo mi je samo to, česar moški niso mogli nositi, saj sem bila takrat edina ženska v četi. Samo gledala sem in molčala pa nerodno mi je**

⁴⁷⁸ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 148.

⁴⁷⁹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, *»Iz mojih partizanskih dni,« 1026–1027.*

bilo. Hodila pa sem potem veliko lažje. Tudi nekatere druge je komandant tako »olajšal«, pa je šlo bolj živo naprej.«⁴⁸⁰ Pri takšnih »razprodajah« so bili seveda na slabšem telesno manj zmogljivi borci in borke, ki niso izgubili le lastnine, ampak so bili hkrati še osramočeni.

Nadrejeni in posamezniki, odgovorni za oskrbovanje enot, niso neenako razdeljevali opreme, pripomočkov, obleke, orožja in obutve le med borkami in borci, v nekaterih primerih so delali razlike tudi med samimi borkami oziroma določenim posameznicam so dajali prednost pred drugimi. To je razvidno iz spominov Tončke Majcen: *»Ženska organizacija se je v tem času že afirmirala, kot dokaz navajam, da so se borke zavedale, da lahko razne nepravilnosti, ki so se dogajale, odpravijo ravno po ženski organizaciji. Tako so se obrnile borke, ki so se borile na Kočevskem in so potem prišle na naš teren, na okrožni odbor SPŽŽ. Sporočile so, da se nepravilno ravna s starimi partizankami, ki so bile potrebne obleke in obutve. Namesto njim pa je divizijski intendant Tilen dajal razno blago nekaterim ženam, ki do tega niso bile upravičene, ker za gibanje niso ničesar naredile, temveč samo izrabljale trenutne slabosti posameznikov.«⁴⁸¹ Takšno razumevanje težav je bilo skladno z interesi partije, partijskim pogledom na enakost žensk in je preprečevalo notranje delitve. Za nepravilnosti pri razdelitvi »blaga« so bile okrivljene značilnosti posameznih oseb in ne spolno zaznamovano razmerje moči med različnimi skupinami in udeleženci OF. Kot vzrok nepravičnega porazdeljevanja so bile opredeljene »trenutne slabe lastnosti« točno določene za oskrbo odgovorne osebe in manj natančno opredeljene skupine žensk, ki *»za gibanje niso ničesar naredile«*. Šlo je za skupino žensk, ki se še niso dokazale v boju oziroma si še niso priborile enake obravnave. Predstavljene so bile kot nasprotje »starih partizank«, natančneje tistih udeleženk, ki so v enotah delovale že več časa. Takšne bojevnice so bile razumljene kot »pravi« borci, ki so enakopravne z moškimi borci in posledično upravičene do opreme, obutve in preostalega blaga.*

Za vse borce in posebno borke je bilo med vso opremo bistvenega pomena orožje oziroma oborožitev, ki se ji je posledično smiselno bolj posvetiti. Zavedati se moramo, da četudi so borke prosile za orožje, jim je bilo pogosto tako kot Danici Ribičič – Veri⁴⁸² in Veri Abram to odrečeno ne glede na njihove izkušnje ali predhodno delo na terenu: *»V četi sem bila edina ženska in komandir Jovo je bil do mene dokaj nezaupljiv. Čeprav sem znala dobro streljati, ker sem bila pred vojno v strelski družini in tudi z očetovo službeno pištolo sem večkrat streljala,*

⁴⁸⁰ Prav tam, 1023.

⁴⁸¹ »Politično delo v novomeškem okrožju v letu 1943.« Iz zapisa Tončke Majcen, Ljubljana, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar-Podbevšek Štefanija, 744–755. Ljubljana: Borec, 1970, 751–752.

⁴⁸² Ribičič, *Zaupanje*, 77.

mi ni dal takoj orožja.«⁴⁸³ Medtem Ela Ulrih – Atena po prihodu v enoto ni dobila puške, kljub temu da je bila predhodno med opravljanjem terenskega dela opremljena z bombo in revolverjem.⁴⁸⁴ Posledično so bile mnoge predvsem v začetku neoborožene ali slabo oborožene, za kar pa so lahko bili poleg pripisanega spola odgovorni dodatni dejavniki. Na primer Amalija Blajs je bila nesposobna nošenja orožja zaradi poškodb: *»Bilo je 8. junija, ko so odšli vsi na politično delo v dolino. Na centru sva ostala sama s starim Blažem. Oborožena še nisem bila, ker za orožje zaradi ran še nisem bila sposobna. Blaž pa je bil oborožen samo s starim revolverjem.«*⁴⁸⁵ Kot je vidno v spominih Ele Ulrih – Atene, je bil pri oborožitvi bistvenega pomena spol, saj so imeli borci prednost pred borkami oziroma nadrejeni so najprej zagotovili orožje moškim borcem in šele nato so se bili pripravljene pogovarjati o oborožitvi bork. Vendar tudi, ko pušk ni več primanjkovalo, to še ni zagotovilo oborožitve udeleženk, saj so se morale predhodno dokazati in si zagotoviti zaupanje: *»Na prošnje mi je komandant odgovarjal, da dobim puško potem, ko jo bodo že vsi moški. Nekega dne je bila pri nas vendar neka puška odveč. Dobila sem jo, a le v čuvanje. Sklenila sem, da si z njeno pomočjo priborim drugo. Nekoč so nas Nemci po izdaji presenetili na Menini planini. Skupina razkropljenih borcev je imela puške v šotorih, ko so se tem že bližali sovražniki. Zapovedan nam je bil umik. Jaz pa sem sama pohitela k taborišču, da s pištolo rešim puško. V švabskem ognju sem jo poiskala, z njo še štiri druge in sanitetni material. Dohitela sem tovariše in jim razdelila puške. Čudili so se, kako da sem se vrnila živa. Malo pozneje sem se s tovariši prebijala na juriš v predhodnici. Puška še vedno ni bila moja. Komandant mi jo je vzel in zajokala sem. Kmalu pa me je spet poklical in mi v imenu štaba v priznanje mojega junaštva podaril puško. Na njenem kopitu je bila izrezana peterokraka zvezda s srpom in kladivom sredi klasja, vsak krak zvezde pa je vseboval po eno črko iz mojega imena »Atena«. Bojev je bilo mnogo.«*⁴⁸⁶ Iz zapisanega sledi, da so lahko borke prišle do orožja prek bojevanja oziroma lahko so ga rešile pred sovražnikom ali pa so ga zaplenile v bitki kot trofejo, ki je v bistvu služila kot simbolno priznanje ali dokaz njihove vrednosti, da nosijo orožje, sposobnosti in enakopravnosti z moškimi člani gibanja. A tudi v tem primeru v resnici orožje ni bilo vsaj ne takoj njihovo ali kot je zapisala Olga Čibej – Lipušček: *»Tako sem počasi prihajala do prve svoje opreme – le pištolo »beretto«, kaliber 9, ki sem jo zaplenila italijanskemu oficirju, sem že kar od tistega dne nosila s seboj kot svoj lastni plen. A tudi to mi je prejšnji dan komandir Rudar pred zborom častno podelil, rekoč: »Olga, to*

⁴⁸³ Gerk, Križnar in Ravnikař–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 627.

⁴⁸⁴ Gerk, Križnar in Ravnikař–Podbevšek, »Bila sem partizanka in aktivistka na Štajerskem in v Prekmurju,« 648.

⁴⁸⁵ Gerk, Križnar in Ravnikař–Podbevšek, »V rokah gestapa,« 1151.

⁴⁸⁶ Gerk, Križnar in Ravnikař–Podbevšek, »Bila sem partizanka in aktivistka na Štajerskem in v Prekmurju,« 648–649.

je tvoje trofejno orožje, ki si ga sama priborila, zato nima nihče drug pravice do te pištole.« Ko sem svojo pištolo v Gačniku zaplenila italijanskemu podporočniku Aldu Inghingalu, je od dneva ko mi jo je komandir častno izročil, nisem v času svojega partizanstva nikoli več odložila.»⁴⁸⁷

Ne glede na način pridobitve in tip strelnega orožja so posameznicam slednjega podelili njihovi voditelji, ki so jim morale dokazati, da so vredne in sposobne nošenja orožja ter zveste ciljem OF, kar so sicer lahko dosegle na več načinov, a še najučinkoviteje prav s sodelovanjem v spopadih kot bolničarke in borke.

Podeljevanje orožja je ostalo v spominu Ančki Lovšin: *»Jeseni 1942 sem sodelovala v jurišu na bataljon italijanskih vojakov. V boju smo zaplenili 17 pušk. Takrat sem tudi jaz dobila orožje, in sicer puško – karabinko. Izročil mi jo je Ante Novak. S to puško sem se devet mesecev udeleževala bojnih akcij [...],«⁴⁸⁸ Olgi Kastelic – Marjetki: *»V taborišču na Zdovčevem vrhu v Zgornji Koprivni je komandant Stane reorganiziral koroške enote. Osnovan je bil I. koroški bataljon z dvema četama. [...] Meni so takrat pred zborom poklonili ljubko kratko konjeniško mavzerico z vrezanim mojim imenom »Marjetki«. To puško sem potem nosila vse do svojega odhoda s Koroškega jeseni 1944. Vse druge puške so bile namreč zame prevelike [...],«⁴⁸⁹ Veri Abram,⁴⁹⁰ Olgi Červan – Vipotnik: *»Potem sem si puško priborila v napadu na belogardistično postojanko. To je bila zelo dolga–visoka puška. Kmalu sem dobila mavzerico, a ne kot bojno trofej [...],«⁴⁹¹ Marici Kodrič⁴⁹² in mnogim drugim. Orožje je imelo zanje določen simbolni pomen, še posebno če je bilo lastnoročno iztrgano iz rok sovražnika. Predvsem puške ali »pravo« strelno orožje, ki je bilo bojevniciam res dano, a je bilo hkrati priborjeno, je bilo nagrada in dokaz njihovega junaštva, sposobnosti, zvestobe, enakopravnosti in podobno. Na primeru Olge Kastelic – Marjetke, ki je od soborca prejela pokrivalo, je res mogoče sklepati, da so takšen pomen imeli tudi nekateri drugi predmeti, vendar pokrivala ni dobila od nadrejenega in ga je v bistvu podarila naprej.⁴⁹³ Medtem v spominih ni omemb, da bi borke in bolničarke podarjale svoje orožje. Večinoma je orožje prešlo iz njihovih rok takrat, ko so ga izgubile med bojevanjem ali ko so jim ga vzeli nadrejeni. Posledično podeljevanje orožja ni bilo le navadna izmenjava daril in uslug ter izkazovanje naklonjenosti med udeleženci enot, saj je služilo kot***

⁴⁸⁷ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 46.

⁴⁸⁸ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Borka Ančka Lovšin dvakrat razglašena za mrtvo,« 619.

⁴⁸⁹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »S partizani po Štajerskem in Koroškem,« 664.

⁴⁹⁰ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 627.

⁴⁹¹ Vipotnik, *Partizanka*, 15.

⁴⁹² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Nepozabno tovarišstvo,« 884 – 885.

⁴⁹³ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »S partizani po Štajerskem in Koroškem,« 664.

prikaz častnega sprejema žensk in deklet v vrste »pravih« borcev oziroma šlo je za obred, izveden pred ostalimi udeleženci enote, v katerem so postale »pravi« borci, enake vsem ostalim.

Glede na spomine so bile borke pogosto oborožene le s pištolo ali/in bombo, preden so si priborile puško. Tako so bile v nekaterih primerih oborožene zaradi opravljanja terenskega dela in glede na vire so vodilni v OF s takšnim orožjem namenoma opremljali terenske delavce in delavke.⁴⁹⁴ Namen takšnega orožja je dobro opisala Danica Ribičič – Vera: *»Mala pištola seveda ni bila pravo orožje. Nekdo je v zafrkljivem tonu menil, da s tem »fičnikom« lahko ubijem le sebe. Še kako prav je imel! Vedela sem, da bi se morala ubiti če bi prišla v tak položaj, in moram reči, da se zaradi tega nisem kaj posebno vznemirjala. [...] bolj sem se bala živa priti v roke sovražniku. Mnogokrat sem premišljevala o tem, kako bi prenašala zaslišanja in mučenje. Vedela sem, da bi bila vsaka najmanjša neprevidna besedica lahko usodna.«*⁴⁹⁵ Obstajalo je prepričanje, da opisana oborožitev ni prava oborožitev ali vsaj nezadostna, namenjena terenskim delavcem in ne »pravim« borcem. Zato ne preseneča, da so si borke in bolničarke, ki so se že dovolj dokazale, da so jih oborožili s pištolo ali/in bombo, želele enakih pušk, kot so jih imeli moški. Želele so imeti »pravo« orožje, ki je bilo poseben statusni simbol,⁴⁹⁶ povezan z določenim statusom »pravega« borca, ki so ga pravzaprav želele imeti. Nekatere izmed njih, ki so se že izkazale, a niso prejele »pravega« orožja, ker ga je primanjkovalo, so imele tako kot Ela Ulrich – Atena srečo, da so ustvarile dovolj tesne odnose s soborci in so si lahko od njih takšno orožje izposojale, dokler ga niso same dobile: *»Dali so mi revolver in me učili streljati. [...] Dolgo sem imela le revolver in bombo. Le kadar sem se prijavila v akcijo, mi je kak borec smel posoditi puško, tako tudi za napad na postojanko pri Goveku, kjer sem bila celo jurišač na hišo s kakimi petimi oboroženimi švabi. Prav težko mi je bilo po boju vrniti puško.«*⁴⁹⁷

Tako kot ostalo opremo so nadrejeni lahko priborjeno orožje udeleženkam v NOG vzeli in ga predali ostalim udeležencem OF, kar si je zapomnila Danica Ribičič – Vera: *»Puško sem nosila večkrat: enkrat kratko, drugič dolgo. Kadar je bilo orožja dovolj, so mi jo celo ponudili. Ko ga je primanjkovalo, so mi jo hitro vzeli.«*⁴⁹⁸ Razorožili jih niso le takrat, ko je primanjkovalo orožja, ampak tudi kadar so se umaknile na teren in ob menjavi bojnih skupin, kar se je zgodilo tudi Olgi Červan – Vipotnik: *»Komandant Dule mi je dovolil oditi v Gubčevo brigado, toda vzela mi je puško in dejal: »Saj si boš priborila novo.« [...] Tako sem odšla brez*

⁴⁹⁴ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 46.

⁴⁹⁵ Ribičič, *Zaupanje*, 86.

⁴⁹⁶ Bernik, *»Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem«*, 233.

⁴⁹⁷ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, *»Bila sem partizanka in aktivistka na Štajerskem in v Prekmurju«*, 648–649.

⁴⁹⁸ Ribičič, *Zaupanje*, 86.

puške.«⁴⁹⁹ Na primeru Lojzke Podgornik je razvidno, da so jim vzeli »pravo« orožje, ko so jih preusmerjali v politično-propagandno delo in drugo podporno delo ter terensko delo: »Ti so izročili komandantu bataljona Iztoku iz Prvačine pismo z naročilom, naj mi kot politični delavki, odgovorni za organizacijo SKOJ in ZSM« oziroma Zvezo slovenske mladine, »izročijo pištolo, v zameno pa naj oddam puško. Težko sem se poslovila od svoje puške, saj mi jo je osebno izročil Janko Premrl–Vojko takrat, ko sem doživela ognjeni krst.«⁵⁰⁰ Glede na večino virov se razoroževanju ženske niso upirale, a lahko najdemo tudi nasprotno primere. Olga Čibej – Lipušček je namreč zapisala naslednje: »Tudi posodila je nisem nikoli nikomur, niti možu ne. Ko smo bili v Benečiji, je z glavnega štaba NOV Slovenije« oziroma Narodnoosvobodilne vojske Slovenije »prišel ukaz, da moramo vsi borci predati pištole, ker se terenci nimajo s čim zavarovati, mi pa si bomo lahko priborili nove. Za mojo pištolo pa ta ukaz ni veljal, ker sem jo resnično sama zaplenila, in to kot ženska, ko sem bila na terenu še v civilu. Tedaj me je komandant Albert Jakopič – Kajtimir na meji poklical v svoj štab in me zelo prosil: »Olga, posodi mi za kratek čas svojo pištolo, saj bomo kmalu kakšno zaplenili in ti jo bomo takoj vrnili.« Jaz pa sem mu rekla: »Tovariš komandant, zelo te spoštujem in rada te imam, ali te pištole do svoje smrti ne dam nikomur.« Tudi kasneje me je marsikateri borec, še večkrat pa oficir, prosil, naj mu dam pištolo vsaj za kako akcijo. Odgovorila sem jim, da jih imajo Italijani še veliko. Naj gredo in si jih vzamejo.«⁵⁰¹ Ne glede na vprašljivost pravilnosti njene trditve, da ukaz o predaji pištol ni veljal zanjo, in četudi je pogovor s poveljnikom resnično potekal, tako kot ga je opisala Olga Čibej – Lipušček, je slednji uspelo pištolo tako ali drugače obdržati celo po končani vojni. Očitno je, da ji je pištola izredno veliko pomenila, kar je mogoče pojasniti z že omenjenim simbolnim pomenom, ki ga je sicer večinoma imelo »pravo« orožje. Razvidno je, da je morala pištolo varovati ne le pred nadrejenimi, ampak tudi pred soborci, pri čemer najverjetneje ni bila edina. Čeprav so bile omenjene »stare partizanke« na podlagi obstoječih posebnih razmerij med pripadniki enot, ki so temeljila na dokazovanju lastne vrednosti, sposobnosti in zvestobe, upravičene do priborjenega njim simbolno in življenjsko pomembnega »pravega« orožja, so vseeno ostale brez njega oziroma jim je bilo vzeto ali pa so jim ga nadrejeni in soborci ob različnih prilikah poskušali vzeti. Četudi so postale vsem ostalim enake »prave« borke oziroma oboroženi »pravi« borci, so se soočale s pritiski, povezanimi z njihovim postopnim, zgodnjim in nevidnim procesom demobilizacije,⁵⁰² ki je pomenil njihovo

⁴⁹⁹ Vipotnik, *Partizanka*, 15.

⁵⁰⁰ Geršk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med vipavskimi partizani,« 678.

⁵⁰¹ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 46.

⁵⁰² Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 158–161.

spremembo nazaj v »neprave« borke, terenske delavke in odpravo začasne spremembe družbenega spola, kar pa je sočasno nujno pomenilo tudi odpravo temporalne oborožitve ali odpravo simbolov njihove začasne preobrazbe.

2.1.10 ODNOSI MED UDELEŽENCI NOG

Poveljniki oboroženih skupin OF v svojih enotah pogosto niso želeli imeti posameznic, s katerimi niso nameravali ali uspeli oblikovati globljih vezi in žensk, ki niso bile najbolj uspešne pri dokazovanju svojih sposobnosti, saj so jih videli kot breme.⁵⁰³ Predvsem na začetku nasilnega odpora, ko je bilo žensk manj, so nekateri na njih gledali kot na nekaj motečega.⁵⁰⁴ V nekaterih primerih so jih zavračali že ob prihodu v enoto, kot je to opazila Andreana Družina – Olga: *»Potem je prišlo moje razočaranje, ko so nas začeli razmeščati po bataljonih in četah. Vse je bilo prav, dokler so razmeščali moške. Ko smo prišle na vrsto ženske, sem imela občutek, kot da ne vedo, kaj bi z nami.«*⁵⁰⁵ Vzrok tega je bil v tem, da so številni nadrejeni tako kot mnogi drugi soborci gojili razne predsodke, nezaupanje in sovraštvo do sobork,⁵⁰⁶ česar so se spominjale Vera Abram: *»V četi sem bila edina ženska in komandir Jovo je bil do mene dokaj nezaupljiv [...]«*⁵⁰⁷ Olga Červan – Vipotnik: *»V četi so se mi radi smejali, ker sem bila majhna, puška pa velika. [...] Marsikateri borec je bil še prepričan, da spada ženska v zaledje ali na mirnejše delo [...]«*⁵⁰⁸ in Lojzka Podgornik: *»V četi so tovariši videli v meni dekle ter me večkrat dražili, češ, kako bo, ko bom doživela ognjeni krst.«*⁵⁰⁹ Čeprav je sovraštvo izviralo iz dejstva, da so ženske posegle v tradicionalno moško dejavnost in s tem v moško moč, prednosti in produkcijo maskuliniteti,⁵¹⁰ članice enot po vojni razlogov za obstoj takšnih predstav in z njimi povezanih slabih odnosov večinoma niso iskale v razmerju moči med spoli, ampak v naravi njihovega dela,⁵¹¹ značajskih pomanjkljivosti soborcev⁵¹² in v udeleženkah samih, ali kot je napisala Lojzka Podgornik: *»Nad Ozeljanom se je priključila naši četi Olga Hrovatin–Zmaga, stara komaj 16 let. Tovariš Igor je bil zelo zaskrbljen, ker je bila še otrok. Sprejeli smo*

⁵⁰³ Prav tam, 140–141.

⁵⁰⁴ Bernik. »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945).« 106.

⁵⁰⁵ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Šercerjeva Olga,« 599–600.

⁵⁰⁶ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 71–72.

⁵⁰⁷ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Od Roške do nemške ofenzive,« 627.

⁵⁰⁸ Vipotnik–Červan, »Drobci iz mojega partizanstva,« 60.

⁵⁰⁹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med vipavskimi partizani,« 670.

⁵¹⁰ Jogan, Maca. *Sociologija in seksizem*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2014, 254.

⁵¹¹ Ribičič, *Zaupanje*, 102–103.

⁵¹² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Bila sem borka Kamniške čete,« 641.

jo v naše vrste in prilagoditi se je pač morala temu življenju.«⁵¹³ Razširjene zaničljive predstave o borkah in bolničarkah so naposled terjale ukrepanje Komunistične partije, ki jih je obsodila za nazadnjaške in nezaželene.⁵¹⁴ Vendar kot smo nakazali v prejšnjih poglavjih, je lahko odnose vsaj začasno spremenilo le to, da so se borke in bolničarke dokazale oziroma opravile dokončni preizkus moškosti.⁵¹⁵ Predvsem do takrat, a v resnici tudi kasneje so se pripadnice enot z nadrejenimi zapletale v spore, ki so ostali v spominu Danici Ribičič – Veri: *»Biti na pohodu s komisarjem Cirilom ni bilo za nikogar lahko, najmanj pa zame. Bil je hiter kot gams in nihče ga ni mogel dohajati. Ker tega preprosto ni razumel, se je venomer jezil ali pa se norčeval iz mene, da hodim kot mestna frajla. Res sem tisto naglico zmogla le z največjo voljo, naporom in samozatajevanjem«*⁵¹⁶ in zbrala *»[...] sem pogum in kot vodja šifrerjev odkorakala k načelniku štaba Miletu Kilibardi ter ga prosila, naj tudi nam dajo podobno luč. [...] Nagnal me je s pripombo, da ga prav nič ne briga, kako si svetimo, ampak delo mora biti opravljeno! [...] Moj spor zaradi razsvetljave s tovarišem Kilibardo ni bil prvi, pa tudi ne zadnji.«*⁵¹⁷ Da so bili slabi odnosi povezani s pripisanim spolom bork in bolničark, je bilo še bolj jasno v primeru Olge Červan – Vipotnik: *»Tistega dne sem zelo vestno pripravila zbor bataljona. Postavila in zravnila sem vrste in natančno pregledala orožje. [...] Poveljevala sem nato bataljonu »mirno« in šla raportirat komandantu bataljona Radetu Borštinarju. Ko začnem poročati, koliko ljudi manjka, koliko jih je na mestu, koliko je prišlo v bataljon novih, me komandant ustavi in pravi: »Raporta ne sprejemem!« »Zakaj ne, tovariš komandant?« ga vprašam. »Ker nisi pravilno postavila bataljona.« »V čem?« Rekel je, da nisem dala povelja za »odmor«. »Prosim, ponovi raport,« je dejal. Šla sem pred bataljon zelo prizadeta. [...] Nato sem šla pred komandanta in mu drugič raportirala. [...] Vedela sem, da so komandirji in komisarji po navadi zelo površno predajali raport, pa jih zaradi tega nihče ni prijemal. [...] Potem me pokliče komandant, ker je čutil, da mi ni bilo prav. "Tovarišica komisarka! To sem storil zato, ker opravljaš vojaško funkcijo kot ženska."«*⁵¹⁸ Povsem očitno je šlo za primer spolnega nadlegovanja oziroma spolne diskriminacije, ki po definiciji zajema več kot le ravnanja, povezana s spolnostjo,⁵¹⁹ a več o tem v nadaljevanju. V spore borke in bolničarke niso prihajale le z nadrejenimi, ampak tudi z ostalimi udeleženci OF, kar pa je bilo v virih velikokrat izpuščeno ali pa je bila omemba sporov podana skupaj s predhodnim prelaganjem krivde na posamezne udeležence enot in

⁵¹³ Geršk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med vipavskimi partizani,« 671.

⁵¹⁴ Bernik. »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945).« 106.

⁵¹⁵ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 71–72.

⁵¹⁶ Ribičič, *Zaupanje*, 86.

⁵¹⁷ Prav tam, 207–208.

⁵¹⁸ Vipotnik–Červan, »Drobci iz mojega partizanstva,« 68–69.

⁵¹⁹ Jogan, *Sociologija in seksizem*, 241–242.

idealiziranjem odnosov pripadnikov OF, na kar naletimo tudi pri dr. Boženi Grosman: »Res so bili medsebojni odnosi med večino partizanov nadvse tovariški, pristrčni in odkriti, vendar se je tudi med njimi tu in tam našla izjema. Imeli smo na primer kuharico, ki je prišla od nekod, kjer se ni razumela z vodstvom, pa tudi pri nas ni bila rada in začela je intrigrirati. Tako sem nazadnje zaprosila, naj jo spet premestijo. [...] Pozneje je prispela s terena v porodnišnico babica, ki so jo ločili od njenega prijatelja. Rekla je, da bo tu toliko časa nagajala, da jo bomo morali dati stran.«⁵²⁰ Zanimiva je bila tudi obravnava sporov s strani določenih poveljnih zgodovinarjev, ki so krivdo za spore pripisovali ženskam in stopili v obrambo moškim borcev, ki so jih sočasno idealizirali. Primer je »nepravična« smrtna obsodba vodnika, imenovanega Jože Čakš – Pepe, iz drugega bataljona Tomšičevega bataljona, za katero naj bi bila kriva bataljonska sekretarka KPS Andreja, ki naj bi usmrčenemu zamerila to, da se je »znebil marsikatero pikre na njen račun. Na glas je povedal pač tisto, kar so drugi le šušljali. Užaljena je bila tudi zaradi tega, ker so najlepša dekleta po vseh vaseh pogledovala za njim. Dobil je vsako, če se je samo malo ponujala, partizanke Andrejinega tipa pa sploh ni imel za žensko.«⁵²¹ Avtor je imel v mislih Danilo Kumar – Andrejo,⁵²² ki jo je v tem delu za razliko od usmrčenega imenoval le z njenim ilegalnim imenom. Kasneje je zapisal še naslednje: »Bataljonski sekretarki KPS Danila Kumar–Andreji ni nič pomagalo, da je bila hrabra in zaradi hrabrosti pohvaljena; vseeno je ni nihče maral. Večinoma so samo iskali priložnost, da bi jih premestili v kako drugo enoto zunaj njenega dosega.«⁵²³

Glede na prikazan obstoj konfliktov v enotah je na prvi pogled presenetljivo, da je veliko nekdanjih bork in bolničark medsebojne odnose opisalo na način, kot jih je Milena Kokotec: »Nam partizanom in partizankam ne bo mogoče nikdar pozabiti tistih toplih, iskrenih in resnično tovariških odnosov, ki so nastali in se razvijali med osvobodilno vojno [...],«⁵²⁴ ali Mimi Škofljanc: »V četi smo bili tovariški in si med seboj delili dobro in slabo.«⁵²⁵ Podale so idealizirano podobo enakosti, medsebojne pomoči, tovarštva in združevanja med udeleženci enot, ki je bila rezultat gverilskega načina bojevanja, komunistične medvojnne ter poveljne propagande in samocenzure. Hkrati jo moramo razumeti v povezavi z nostalgijo oziroma

⁵²⁰ Grosman, *Partizanska zdravnica*, 56.

⁵²¹ Strle, *Tomšičeva brigada. 1943*, 482–483.

⁵²² Kumar, Danila – Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1016470/> (Dostop: marec 2020).

⁵²³ Strle, *Tomšičeva brigada. 1943*, 494.

⁵²⁴ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Iz zaporov v Italiji v deveto brigado.« 863–864.

⁵²⁵ »Borka, bolničarka, perica in kuharica.« Izjava Mimi Škofljanc, Dobljučka gora, januar 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 620–621. Ljubljana: Borec, 1970, 620.

mladostjo velikega števila udeleženk in možnostjo sodelovanja pri odporu. Še posebno možnost aktivnega sodelovanja v spopadih je zanje predstavljala zelo veliko, čeprav le začasno, pozitivno spremembo ali še nikoli prej v njihovem življenju se jim ni uspelo tako zelo približati enakopravnosti kot prav v času vojne, kar je vsekakor zaznamovalo njihove spomine.⁵²⁶

Na tem mestu moramo opozoriti na »podružnjene« predstave odnosov na terenu in v enotah. Primer takšnih predstav izven enote je bila Polonca Požar: »Čeprav nisem bila bolničarka po poklicu, sem želela pomagati predvsem ranjencem. Čutila sem veliko ljubezen do vseh borcev, saj sem bila prepričana, da je še mnogo drugih mater, ki bodo rade del svoje materinske ljubezni posvetile tudi mojim štirim sinovom, ki so bili v partizanih.«⁵²⁷ V literaturi zasledimo, da so morale pripadnice komunističnega tabora z namenom popolne podreditve ciljem tabora nadomestiti ljubezen do svojcev s patriotizmom. Od njih so odgovorni pričakovali, da bodo domačnostne odnose razširile na NOG, zборе in mitinge OF ter predstavnike stranke in oboroženih enot. Nadejali so se, da bodo skladno z oblikovanjem nove ženske v okviru SPŽZ delovale, kot da so del ene same velike družine, in z namenom dvigovanja morale zmagovitih moških prevzele vlogo njihove »nagrade« ter skladno s tem postale »prijetna domačnostna bitja«.⁵²⁸ Na ta način so želeli zagotoviti zvestobo, ubogljivost in požrtvovalnost vseh udeležencev, olajšati izkoriščanje ženskega tradicionalnega dela ter doseči čim večjo produktivnost. S propagandno dejavnostjo so oblikovati lik domoljubne »partizanske matere«, ki žrtvuje sebe in svoje otroke za cilje komunističnega tabora.⁵²⁹ Ta lik je bil prisoten v virih, kjer je bil povezan s starejšimi sodelavkami komunističnega tabora, na primer pri Anici Gruden: »Prava partizanska mati pa je bila Kraljeva mama v Prelogah [...],«⁵³⁰ in dr. Pavli Jerin Lah: »V bolnici smo imeli tudi partizansko Mamo, kot smo klicali Marijo Eržen. Imela je več kot petdeset let, pa je bila še vedno zdrava, preudarna in se je zlahka vživela v svet mlajših.«⁵³¹ Slednja je zapisala še naslednje: »Borke in borci v skrivni bolnici so se morali prilagoditi življenju v zaprtem krogu ljudi. [...] Vsak od nas je čutil pripadnost nekakšni tajni družini. Prisilna tesna povezanost in omejitve na ozek prostor pri vsakdanjem opravilu je povzročala tudi naveličanost in medsebojno nestrpnost.«⁵³² Iz drugih virov je

⁵²⁶ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 164–166.

⁵²⁷ »Najraje sem skrbela za ranjene partizane.« Izjava Polonce Požar, Predjama, oktober 1957. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 686–687. Ljubljana: Borec, 1970, 686.

⁵²⁸ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 161–162.

⁵²⁹ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 51–57.

⁵³⁰ Gruden, »Sinek je živel le tri dni,« 275.

⁵³¹ Jerina–Lah, *Partizanska bolnišnica Pavla v Trnovskem gozdu*, 122.

⁵³² Prav tam, 57–59.

razvidno, da so domačnostne odnose gojili tudi v oboroženih enotah oziroma so si razmerja vsaj tako razlagale udeleženke enot, med katerimi je Lojzka Podgornik napisala naslednje: *»Sprejeli so me medse, saj smo se od prej prav dobro poznali. Skušala sem jim biti čimmanj v breme, zato sem jim kuhala, prala in kaj malega zašila. Postali smo si najboljši tovariši, bili smo kot ena družina. [...] Mama Kantetova je bila partizanska mati, ki smo jo vsi takratni partizani Gorenje Vipave ljubili kot svojo lastno mater.«*⁵³³ Seveda je mogoče narediti sklep, da so nova netradicionalna razmerja, v katerih so se znašle posameznice, opisovale s tistimi odnosi, ki so jih najbolj poznale iz vsakdanjega življenja pred vojno in po njej oziroma družinskim življenjem, ki jim je bilo predpisano na podlagi obstoječih spolnih vlog.

O novih razmerjih v enotah in njihovem bistvenem pomenu za preživetje smo nekaj že povedali. Omenili smo izmenjavo daril v primeru tesnejših, ljubezenskih in prijateljskih odnosov med soborci, čemur moramo nujno dodati še izmenjavo uslug in medsebojno pomoč. Med drugim je šlo za različne pogosto prikrite prakse izkazovanja ali iskanja naklonjenosti prek medsebojne pomoči in izmenjave daril, ki so se razvile kot rezultat dejstva, da je bila spolnost in velika čustvena navezanost med udeleženci enot za razliko od domačnostnih odnosov v očeh vodilnih nezaželena in regulirano dopuščena le v okviru zakonskega para.⁵³⁴ Spolnost ni bila dobrodošla iz več razlogov, med katerimi moramo poudariti nosečnost in dejstvo, da se je vodstvo NOG zavedalo vsebine propagande dejavnosti nasprotnega tabora ter njihovega prikazovanja udeleženk komunističnega tabora in posledično sprejemalo temu ustrezne ukrepe. Vedeli so, da je imelo obnašanje vseh udeležencev gibanja tako v javnem kot v zasebnem življenju posledice za ugled oziroma sprejemanje KP in OF pri prebivalstvu,⁵³⁵ kar je imelo za rezultat, zahtevo po podrejenosti zasebnega življenja in čustvovanja pripadnikov gibanja ciljem tabora.⁵³⁶ Ta zahteva, ki je ohranjala patriarhalno moralo, je bila v resnici že na podlagi vsebine propagande meščanskega tabora in večje izpostavljenosti bork in bolničark zaradi njihovega kršenja tradicionalnega spolnega reda bolj usmerjena na ženske.⁵³⁷ Če se vrnemo k praksam kazanja in pridobivanja naklonjenosti, ki so se razvile kot odgovor na podrejanje zasebnega življenja ciljem gibanja, hitro opazimo, da jih zasledimo predvsem v novejših spominih, v katerih je takrat še neporočena Olga Čibej – Lipušček podala primer oziroma opisala pomoč, ki jo je prejela od svojega kasnejšega moža: *»Med pohodom je vedno skrbel, da ne bi opešala. V borbi ali drugi nevarnosti me ni izpustil izpred oči. Tudi kadar smo bili dalj časa brez hrane,*

⁵³³ Gerč, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med vipavskimi partizani,« 669.

⁵³⁴ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945)«, 122.

⁵³⁵ Batinič, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 183–187.

⁵³⁶ Prav tam, 172–173.

⁵³⁷ Prav tam, 186–187.

jo je zame, če je le mogel, priskrbel [...].⁵³⁸ »Podnevi smo vsak dan ležali na položajih v globokem snegu. [...] Močno so mi ozeble noge. [...] Zaradi ozeblin na nogah nisem mogla več prenašati bolečin. [...] To je opazil komandir čete Ciril Lipušček. [...] Ker mi je želel pomagati, sva sklenila, da bova zamenjala čevlje. [...] Tako sva tudi storila, in sicer zelo previdno in skrito pod odejo, ker smo imeli strogo nalogo, da nihče ni smel ves dan odložiti od sebe niti najmanjše stvari, ker bi nas lahko vsak trenutek presenetili Nemci. Še posebej sva se zavedala, da se kot komandir in komisar čete ne bi smela pregrešiti.«⁵³⁹ V nadaljevanju je njuno razmerje opisala z naslednjimi besedami: »S Cirilom sva bila tudi skoraj ves čas mojega bivanja v partizanih skupaj v edinici [...] Tako se je med nama gojilo ne le tovarišтво, ampak tudi ljubezen, ki pa je temeljila na medsebojni pomoči.«⁵⁴⁰ Olga Čibej – Lipušček in druge pripadnice enot so se zavedale neodobravanja takšnih odnosov s strani nadrejenih in jih med vojno prikrivale, po vojni pa večinoma izpuščale iz spominov. Če so jih opisovale, so bili opisi površni, vezani na poroko in podani skupaj s poskusom opravičevanja ali sklicevanjem na tovarišтво. To so nekritično prevzeli tudi nekateri povojni zgodovinarji, ki so na primer trdili, da Pavla Mede – Katarina med vojno v svojem možu ni videla zakonskega drugega, temveč izključno tovariša in soborca.⁵⁴¹ Čeprav ne gre predpostavljati pasivnosti bork in bolničark, so bili glede na njihove spomine pobudniki intimnih odnosov moški, ki so si na različne načine prizadevali pridobiti pozornost, kar je mogoče zaslediti v spominih dr. Božene Grosman: »Ta bolničar je tudi že prej ganljivo skrbel zame. Dokler sem imela kaj svojega denarja, mi je včasih iz doline prinesel kakšno sadje ali podobno. Ko pa mi je denarja zmanjkalo, sem mu naročila, naj mi nič več ne prinaša. Pa mi je naslednjič prinesel med. [...] Med je dal na poličko in večkrat je prišel pogledat, če sem ga že kaj pojedla. In še mi je prinašal zdaj to zdaj ono, dasi ni vedel, če mu bom kdaj lahko povrnila. [...] Ko sem zdaj odhajala, je bil zelo žalosten, ker ne gre tudi on.«⁵⁴² A glede na literaturo in vire voditelji komunistične stranke, ki so uravnavali obnašanje in čustvovanje lastnih pripadnikov, niso videli težav v borbah in še manj v razmerju moči med spoli, ampak v borkah in bolničarkah, ki so jih razumeli kot vir spolnih napetosti in težav v enotah, ter skladno s tem ustrezno prilagodili ukrepe na račun žensk.⁵⁴³ To naj bi še posebej držalo po kapitulaciji Italije, ko naj bi ponekod v Jugoslaviji poleg drugih ukrepov omejevali vstop v enote ženskam z vprašljivim ugledom, medtem ko enakih zadržkov niso imeli

⁵³⁸ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 111.

⁵³⁹ Prav tam, 148–149.

⁵⁴⁰ Prav tam, 153.

⁵⁴¹ Filipič, *Pohorski bataljon: poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*, 252–253.

⁵⁴² Grosman, *Partizanska zdravnica*, 60.

⁵⁴³ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 202–203.

pri moških, ki so bili nasploh razumljeni kot žrtve nemoralnih žensk. Povsem očitno je, da so voditelji ohranjali tradicionalne spolne predstave in dvojni standard spolne morale.⁵⁴⁴ Na podlagi spominov lahko trdimo, da so vsaj ponekod na Slovenskem dovoljevali vstop »vprašljivim« ženskam, a to ni pomenilo, da niso obstajale napetosti, ali kot je izjavila Vera Dukič: *»Sicer pa žensk, ki so prihajale v NOV«* oziroma Narodnoosvobodilno vojsko, *»po kapitulaciji Italije, niso prijazno gledali. Marsikdaj je padel očitek, da so prej hodile z Italijani.«*⁵⁴⁵ Prav tako lahko iz pričevanja Olge Červan – Vipotnik vidimo, da sta bila zaradi nedopustnega razmerja kaznovana oba partnerja, čeprav je iz vira na prvi pogled razvidno, kot da je bil kaznovan le njen partner: *»Prvič sem se zagledala v Zdravka, ki je prišel s Štajerske, vodil je bataljon. [...] Potem so ga postavili za komisarja tretjega, to je našega bataljona. [...] V letu sva se že rada videla in konec marca 1943 mi je z mojim pristankom vzel devištvo, ne da bi jaz občutila spolno strast. Zofka mi je posodila krilo. Ko sva se vračala v bataljon, je dejal, da bi morala počakati do konca vojne. [...] V spopadu z Italijani sem jaz skakala po hribu navzdol v prve vrste [...] Zdravko pa je mano klical: »Vrni se!« [...] Obveščevalec Č. pa je v štabu poročal, kako me je Zdravko klical nazaj v skrbi zame, kar ne bi smel. Tam so zato sklenili, da gre Zdravko v prekomando. [...] Toda bila sva disciplinirana.«*⁵⁴⁶ Olga Červan – Vipotnik je bila zaradi samocenzure pri opredelitvi kazni njenega partnerja bolj natančna kot pri opisu kazni, ki je doletela njo, a sta vseeno v viru vidna dva izmed številnih ukrepov, ki so jih uporabljali nadrejeni v povezavi z intimnimi odnosi. Prvega je predstavljalo poročilo obveščevalca »Č.« in ga lahko opredelimo kot prakso samokritike ter kritike, s katero so pripadniki komunistične stranke izpostavili in obsodili lastne napake in nepravilnosti drugih članov.⁵⁴⁷ Drugega pa vidimo v premestitvi ali praksi ločevanja parov, ki so jo izvajali tudi v primeru, da sta bila ali ko sta se partnerja poročila.⁵⁴⁸ Zanimivo je ukrepanje poveljnikov v primeru Olge Čibej – Lipušček, ki je imela poleg odnosa s kasnejšim zakoncem razmerje še z drugim nadrejenim, imenovanim Viktor Varšek – Vare: *»Ker nisem imela svojega šotor, sem v dežju in mrazu tudi dosti bolj trpela. Tako me je neko jutro, ko smo se ustavili na Krekovšah, povabil, naj pridem spat v njegov šotor. [...] Ponudil mi je tudi svojo odejo [...] Takrat sem imela občutek, da sem prišla k svojemu očetu [...] Prej nisem imela zaupanja v moške, sedaj pa sem ga počasi začela dobivati in jih spoštovati. Od tedaj dalje me je Vare ob slabem vremenu vsakokrat vzel v svoj šotor [...] Vare me je spet vzel pod svoj šotor, stisnil me je k sebi in me*

⁵⁴⁴ Prav tam, 189–190.

⁵⁴⁵ Gerč, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Iz mojih partizanskih dni,« 1022.

⁵⁴⁶ Vipotnik, *Partizanka*, 27–28.

⁵⁴⁷ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 178–180.

⁵⁴⁸ Prav tam, 199–203.

rahlo poljubil na čelo. To sem sprejela kot tovarištvo in o tem nisva nikoli govorila. Kljub temu se je Vare močno zaljubil vame.«⁵⁴⁹ »Z Varetom sva večkrat taborila skupaj. Nekega dne je prišel štabni kurir in mi naročil, naj se zglasim v štabu brigade. [...] Ko sem prišla v štab, [...] so tu pod šotorom sedeli namestnik komandanta glavnega štaba Slovenije Jaka Avšič, komandant naše brigade Albert Jakopič – Kajtimir in namestnik politkomisarja brigade [...]. Tovariš Kajtimir je spregovoril: »Veš, tovarišica Olga, sedaj si spet edina tovarišica med nami. Vsi tovariši te imajo zelo radi. Vem tudi, da si s tovarišem Varetom in komandirjem Cirilom v zelo dobrih odnosih. Olga, ali ne bi bilo lepo, če bi se ti, stara partizanka, v partizanih poročila?« Ko je izrekel zadnji dve besedi, mi je zastal dih. [...] Opogumljena sem jim odgovorila: »Verjetno ste se malo pre naglili. Verjemite mi, da mora imeti vsak človek ožjega prijatelja, da se lahko v najhujših trenutkih zateče k njemu in mu zaupa. [...] Drugo pa je tudi pomoč, ki mi jo nudijo posamezni borci, saj sama nimam šotorskega krila in bi sicer morala ob vsakem vremenu spati na prostem. Zaradi tovrstnih uslug se pač bolje razumem z določenimi tovariši. To, kar vi predlagate, se mi trenutno zdi preveč pre nagljeno.« Tako se je ta »posvet« končal brez sklepa.«⁵⁵⁰ Težavo, ki sta jo povzročila zapostavljanje bork pri njihovem opremljanju in izkoriščanje vodilnega položaja s strani nadrejenih, so vodilni poskušali rešiti s tem, da bi Olgo Čibej – Lipušček poročili, s čimer so želeli zlasti zaščititi ugled enote, njenih poveljnikov in KP. Ali so želeli poročiti tudi Olgo Červan – Vipotnik, preden so jo ločili od njenega partnerja, v viru ni razvidno, a je obema primeroma skupno nekaj drugega. Dejstvo, da je Olga Čibej – Lipušček aktivno razmišljala o svojih odnosih z borci in zavrnila možnost poroke, nam skupaj s pripravami Olge Červan – Vipotnik na prvi dobro načrtovan spolni odnos razkriva aktivnejšo vlogo žensk v novih okoliščinah in pri upravljanju z razmerji v enotah.

V četah je prihajalo tudi do spolnega nasilja in spolnega nadlegovanja oziroma nezaželenih spolnih izkušenj, česar pa nekdanje udeleženke skoraj niso omenjale v spominih. Med redkimi primeri je nadlegovanje ostalo v spominu Jugi Bregant: »Ker sem bila tudi študentka, in to medicine, so tovariši smatrali, da je to toliko kot prostitutka in da komaj čakam, da se me kdo usmili. Bili so tovariši, s katerimi sem po pametnem razgovoru uredila to vprašanje, bili pa so zopet drugi, ki tega niso razumeli in so smatrali, da se pretvarjam in da sem prišla v partizane zato, da bi imela čim več moških.«⁵⁵¹ Juga Bregant je že kot študentka medicine, nato pa še kot borka in bolničarka tako kot druge udeleženke oboroženih sil po mnenju mnogih moških soborcev zapustila »svoje pravo mesto« v zasebni sferi in s tem tudi svojo »osebno integriteto«,

⁵⁴⁹ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 73–74.

⁵⁵⁰ Prav tam, 100–101.

⁵⁵¹ Švajncer J., »Ženska v slovenski vojni in vojaški zgodovini,« 148.

kar naj bi borcem dajalo pravico do spolnega nadlegovanja bork oziroma ga je v njihovih očeh upravičevalo. Na ta način so moški kljub sodelovanju žensk v oboroženih silah in v določenih primerih kljub začasni spremembi družbenega spola bork uveljavljali oziroma vzdrževali svojo moč in oblast nad ženskami.⁵⁵² Oziroma takšno nasilje je bilo kazalec takratnih »kriznih tendenc« v spolnem redu, ki sta jih povzročila sodelovanje žensk v oboroženih silah in njihovo začasno spreminjanje družbenega spola.⁵⁵³ Hkrati ne gre spregledati dejstva, da je bilo veliko članic enot mladih, kar je dajalo vtis, da so bolj dostopne za »spolne interakcije«, in je posledično lahko pomenilo njihovo večjo izpostavljenost spolnemu nadlegovanju.⁵⁵⁴ Predvsem pa ne smemo pozabiti, da so bile ženske zaradi zapostavljanja pri oborožitvi in opremljanju prisiljene vzpostavljati posebna razmerja z borci, od katerih so bile življenjsko odvisne in posledično posebej izpostavljene tveganju, da bodo žrtve spolnega nadlegovanja. Ta razmerja so najverjetneje hkrati onemogočila marsikatero prijavo spolnega nadlegovanja, saj si jih borke in bolničarke niso mogle privoščiti izgubiti ter so naposled pripeljala udeleženke enot do raznih poskusov racionalizacije, ki so imeli vpliv na kasnejše pisanje spominov, kar se je verjetno zgodilo v primeru Olge Čibej – Lipušček.⁵⁵⁵ O neprimernem vedenju s strani nadrejenega je pisala Olga Červan – Vipotnik: »Počivali smo, kar naenkrat me je dal Popivoda poklicati v svoj štab (Tomšičeve). Predlagal je, da pridem v njihovo brigado [...] Odgovorila sem mu, da bom ostala v Gubčevi. Potem mi je predlagala, da postanem njegovo dekle. Pa sem mu odgovorila: »Tovariš komandant, ti že imaš Darjo.« [...] Odgovoril je: "Znaš šta treba muškarac."«⁵⁵⁶ Iz njenega primera je razvidno, da so tudi udeleženke NOG sodelovale pri izvajanju spolnega nadlegovanja: »Stane Kavčič [...] je bil zelo zaljubljen. Zjokal se mi je, ker ga Slavka ni vzljubila. Vzeli smo jo v Drvar, pa tudi tam se nista zblížala. Jaz sem ji med potjo v Drvar povedala, da jo Stane nadvse ljubi, pa je dejala: »Preveč so me silili, da bi se našla.« Celu sobo so jima odstopili. Slavka pa je ostala do njega hladna, čeprav se je znala milo pogovarjati, se smejati. Lidija in drugi je ne bi smeli siliti v zvezo z njim.«⁵⁵⁷

O prijateljstvu so pripadnice NOG poročale takrat, ko so opisovale razmerja do drugih udeleženk gibanja, ki so velikokrat imela podlago v predvojnem prijateljstvu, ali kot je zapisala Štefka Kavčič: »Z Janežičevo sva bili prijateljici že pred vojno. Med vojno se je kot ilegalka često zadrževala pri meni. Nudila mi je pomoč in svetovala, kako naj to ali ono akcijo in

⁵⁵² Jogan, *Sociologija in seksizem*, 252–253.

⁵⁵³ Connell, *Moškosti*, 126–127.

⁵⁵⁴ Jogan, *Sociologija in seksizem*, 252–253.

⁵⁵⁵ Čibej–Lipušček, *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*, 73–74.

⁵⁵⁶ Vipotnik, *Partizanka*, 44.

⁵⁵⁷ Prav tam, 54.

organizacijo bolje izvedem.«⁵⁵⁸ Spet druge so se na novo spoznale in spoprijateljile po priključitvi.⁵⁵⁹ Tiste, ki so se tako kot Francka Drolc – Sonja znašle v četi, v kateri ni bilo drugih žensk, s katerimi bi lahko vzpostavile stike, so se lahko počutile osamljeno: »Tokrat sem bila edina ženska v četi. Počutila sem se zelo osamljeno. [...] Po dveh mesecih sem šla čez Savo na Jelovico v Gregorčičev bataljon [...]. Tam sem prišla skupaj z Rio. Bili sva zelo srečni, da sva bili skupaj v enoti. [...] Tu sem se počutila mnogo bolje, ker je bilo več žena.«⁵⁶⁰ Na predvojnih odnosih pa ni temeljilo le prijateljstvo, ampak tudi medsebojno sovraštvo med udeleženkami gibanja, ali kot se je spominjala dr. Pavla Jerin Lah: »Kljub temu se je zgodilo, da se nam je z izgovorom, da je bolničarka »bolna in preslabotna za premikajoče se enote«, vrnila Roža. Zaradi nje je prišlo do naše najtežje selitve ob njenem pobegu iz bolnice 28. junija 1944. Tiste dni je sanitetni referent 9. korpusa poslal k nam Miro Vrhovnik, ki je bila morda zaradi usodnega prepira z Rožo nezaželeno in poslana prve dni julija v drugo enoto.«⁵⁶¹ »Zakaj je Roža pobegnila? Mogoče zaradi bolničarke Mire. Bili sta iz iste vasi. Prepirali sta se.«⁵⁶² Medtem so bile posameznice, ki so postale »prave« borke, zgled vsem »nepravim« borkam oziroma udeleženkam izven in v enotah ter deležne njihovega občudovanja.⁵⁶³ Primer je bila Pavla Mede – Katarina, o kateri je Linka Ksela zapisala naslednje: »S prihodom Ruške čete se je ženski vod Pohorskega bataljona pomnožil za 4 borke. Za komandirja voda je bila prav takrat imenovana Pavla Mede–Katarina. [...] Ob prihodu nas je s svojimi temnimi očmi pozorno opazovala, kakor bi presojala našo borbenost. [...] Čeprav majhne postave, je znala s svojim nastopom zbujati spoštovanje. Ko smo jo dodobra spoznale v bojih in v življenju bataljona, smo jo imele vedno rajši. Imela je več bojnih izkušenj od nas. [...] Učila nas je, kako ravnati z orožjem, in nas spodbujala in nam dajala pogum. Učila nas je največ z lastnim zgledom. Vedno je delala vtis, kot da strahu sploh ne pozna. Čeprav je bila mati dveh malih deklic, je znala materinska čustva pred nami skrbno skriti. Na zunaj je kazala vedno le izredno odločnost in pogum.«⁵⁶⁴ Kot vidimo, so lahko dokazane borke drugim priskočile na pomoč, jih opogumljale in učile raznih spretnosti, pri čemer so ohranjale svoj novi družbeni spol.

⁵⁵⁸ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Delo v OF v rajonu Moste,« 211.

⁵⁵⁹ Ribičič, *Zaupanje*, 201–202.

⁵⁶⁰ »Moja partizanska pot se je začela v jeseniški četi.« Izjava Francke Drolc–Sonje, Kranj, 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 630–634. Ljubljana: Borec, 1970, 631.

⁵⁶¹ Jerina–Lah, *Partizanska bolnišnica Pavla v Trnovskem gozdu*, 107.

⁵⁶² Prav tam, 251.

⁵⁶³ Bernik, »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem,« 214.

⁵⁶⁴ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Med borkami Prvega pohorskega bataljona,« 643–644.

2.1.11 DEMOBILIZACIJA

Demobilizacija pripadnic oboroženih skupin NOG je bila neenakomeren, postopen in neopazen proces, ki so mu ženske in dekleta le redko nasprotovale. Začel se je že med vojno s premiki bork in bolničark na teren, v zadnje bojne vrste ter njihovim preusmerjanjem v podporne dejavnosti. Medtem ko so bile bolničarke, ki so svojo dejavnost izvajale v enotah, poslane v »zaledni« del zdravstvenega področja, so bile borke iz bojnih enot premeščene v pomožne enote. Mnoge so umaknili iz prvih bojnih linij tako, da so jim dodelili politične in upravne položaje.⁵⁶⁵ Proces demobilizacije nas ne opozarja le na to, da so bile spremembe spolnih vlog začasne, ampak tudi na to, da jih vodilni niso želeli institucionalizirati.⁵⁶⁶ V spominih je bila demobilizacija zelo pogosto izpuščena ali pa omenjena le v nekaj kratkih stavkih. Dr. Pavla Jerin Lah je na primer zapisala naslednje: *»Nekatere borce in borke iz vojaške bolnice v Postojni so premestili na civilna delovna mesta, nekateri so odšli domov, drugi v šole. [...] Tako je bilo število osebja bolnice v Velikem Otoku pri Postojni zmanjšano za 24 bork in borcev. Sama sem odšla na novo dolžnost 15. junija 1945.«*⁵⁶⁷ Nekoliko več sta si zapomnili Minka Pirman: *»Dne 5. maja 1945 so invalidi in ranjenci ter drugo osebje bolnice odšli v Gorico, le nekaj nas je ostalo, da smo spravili vse v red in vse počistili. Dne 9. maja pa smo tudi mi odšli za njimi. [...] V Gorici smo bili razdeljeni: nekaj jih je odšlo v Trst, nekaj v Vipavo in v Št. Just v Gorici, kjer je bila tudi bolnica. [...] Jaz sem bila dodeljena v centralno bolnico, kjer sem bila bolničarka. Kmalu smo se umaknili v Št. Just pred Amerikanci. Tam sem se drugič poročila. Konec avgusta nas je bilo 9 prestavljenih v Gozd Martuljek na Gorenjsko. Demobilizirana sem bila 28. oktobra 1945. leta,«*⁵⁶⁸ in Ivanka Prešeren: *»Vsi skupaj: partizani, bivši priporniki in Nemci smo se premaknili v Drago. Tu sem ponovno stopila v II. bataljon Koroškega odreda. Kako sem bila pretepena in mučena, mislim, da je bil dokaz to, da sem bila še ob osvoboditvi vsa podpluta in marogasta. Demobilizirana sem bila 6. junija 1945. Srečno sem našla hčerko Milano, ki je v tem času tako zrasla, da sem jo komaj prepoznala.«*⁵⁶⁹ Na območju današnje Slovenije so posameznice svoje delo v oboroženih silah komunističnega tabora očitno nadaljevale tudi po zaključku zadnjih bojov v Evropi in po uradnem koncu druge svetovne vojne. Glede na literaturo so bile na ravni celotne Jugoslavije nekatere izmed njih nato

⁵⁶⁵ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 158–161.

⁵⁶⁶ Higonnet in Higonnet, »The Double Helix,« 35–36.

⁵⁶⁷ Jerina–Lah, *Partizanska bolnišnica Pavla v Trnovskem gozdu*, 324–325.

⁵⁶⁸ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Tovariši so me rešili, da ranjena nisem zmrznila,« 917.

⁵⁶⁹ »Z otrokom sem pobegnila iz izseljenskega taborišča.« Iz izjave Ivanke Prešeren, Radovljica. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 1116–1120. Ljubljana: Borec, 1970, 1120.

udeležene v podpornih dejavnostih Jugoslovanske ljudske armade, a so bile tudi te po letu 1950 postopoma izključene iz vseh poklicev, ki zahtevajo uporabo orožja.⁵⁷⁰

2.1.12 POSLEDICE ZA ŽENSKE

Ena izmed negativnih posledic sodelovanja v komunističnem taboru je bilo vsekakor že omenjeno poslabšanje zdravja udeleženk tabora, ki je bilo rezultat različnih dejavnikov, med katerimi velja ponoviti poškodbe, pridobljene med bitkami in izven njih. Številne pripadnice komunističnega tabora so bile namreč tako kot Ančka Lovšin in Minka Pirman ranjene v bitkah: *»Oktobra 1943 sem bila na Migolski gori pri Mirni ranjena. Na položaju me je zadel drobec granate v zapestje leve roke. Mesec dni sem hodila okrog brez zdravniške pomoči in izgubila veliko krvi. Nato se mi je rana še zastrupila. [...] Ker sem imela stalno strašne bolečine, so me poslali v žumberško bolnišnico. [...] Rana se mi je gnojila vse do oktobra 1943 pa do maja 1944. [...] Strel me je zadel skozi koleno in skozi trebuh. [...] V bolnišnici so ugotovili, da imam ranjen tudi živec v kolku in štirikrat prestreljeno debelo črevo. Zdravniki niso upali, da bom ostala pri življenju. [...] Prvi letnik Vestnika Rdečega križa je v 16. številki priobčil 29. september 1945, da sem junija 1944 umrla v novomeški bolnišnici [...],«⁵⁷¹ in *»Ko sem šla iz veže v sobo, mi je nenadoma odrevenela noga. Čutila sem, da sem ranjena, in to so mi potrdili tudi tovariši, ki so pritekli, da me odvedejo v kuhinjo. Ko so mi odvezali čevelj, se je vlila kri, ki je bil že poln čevelj. Bolničarka Slavka me je hitro obvezala, ker se je bala, da bi izgubila preveč krvi. Rana, ki je bila na desni nogi, je bila vsa razcefrana. Ležala sem na tleh, okrog mene pa so švigale krogle.«⁵⁷² Posledica takšnih in podobnih poškodb je bila za prenekatero udeleženko smrt. Med letoma 1941 in 1945 je bilo med vsemi mrtvimi borci in borkami na Slovenskem osem odstotkov žensk.⁵⁷³ Smrtnost bork in bolničark je bila v prvem letu po vstopu v enoto ocenjena na 11 odstotkov, medtem ko jih je med letoma 1941 in 1943 umrlo okrog 39 odstotkov.⁵⁷⁴ Za njihovo smrt je bilo krivo omenjeno pomanjkanje vojaškega usposabljanja in to predvsem na začetku vojne. Na zmanjševanje umrljivosti članic enot je pozitivno vplivalo kasnejše usposabljanje, ki pa ni bilo nikoli namenjeno izključno ženskam. Poleg tega so bile ženske večinoma deležne usposabljanja za zdravstveno nego ranjencev,⁵⁷⁵ ne pa bojevanja**

⁵⁷⁰ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 222.

⁵⁷¹ Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Borka Ančka Lovšin dvakrat razglašena za mrtvo,« 619–620.

⁵⁷² Gerk, Križnar in Ravnikar–Podbevšek, »Tovariši so me rešili, da ranjena nisem zmrznila,« 912.

⁵⁷³ Švajncer J., »Ženska v slovenski vojni in vojaški zgodovini,« 145.

⁵⁷⁴ Bernik. »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945).« 123.

⁵⁷⁵ Jancer–Webster. »Women in the Yugoslav national liberation movement.« 73.

oziroma veččin za preživetje. Nekatere so umrle v bitkah tako kot Pavla Mede – Katarina,⁵⁷⁶ spet druge so bile ubite izven bitk tako kot nekdanja kurirka komunističnega tabora Sonja Oman – Darja, ki so jo ubili trije pripadniki pohorskega bataljona, potem ko ni več želela sodelovati v NOG.⁵⁷⁷ Sonja Oman – Darja je živela v Mariboru in je bila po poklicu oziroma statusu privatni uradnik ter ni bila poročena. Njen oče se je imenoval Miha.⁵⁷⁸ Nekatere so življenje izgubile potem, ko so bile ujete s strani okupatorja in pripadnikov meščanskega tabora. Njihovi sovražniki so nad njimi in njihovimi sorodniki izvajali najrazličnejše oblike nasilja, ki sta si jih zapomnili Sabina Šušmelj: *»Esesovke, ki so prišle prevzemati interniranke, so bile lepo oblečene in lepih, na videz nič hudobnih obrazov. Kaj kmalu se je naše mnenje o njih spremenilo, ko so nas začele neusmiljeno pretepati z gumijevkami, če smo le za malenkost zaostajale ali stopile iz vrste. Spominjam se tudi sramote, ki sem jo doživela, [...] ko so nas do golega slekli in odvzeli vso obleko in vse drugo, kar smo imele s seboj, ter nas gole gonili zdaj skozi vroče, zdaj skozi mrzle tuše. [...] Takoj so nas vpeli v najtežje delo [...],«⁵⁷⁹* in dr. Božena Grosman: *»Po mojem odhodu v partizane je skupina domobrancev prišla na moj dom, da mi zapleni vse moje imetje. Na srečo niso vedeli, kaj vse je moje, in tako je domačim uspelo, da so še v njihovi prisotnosti marsikaj rešili. Eden izmed njih pa je svetoval moji sestri, kako naj napiše prošnjo, da bi ji oblast odstopila moje stvari kot protivrednost za neplačano stanarino in hrano. Res je na to prošnjo dobila pozitiven odgovor, da ji njeno terjatev priznajo, in ji zato iz moje zaplenjene imovine odstopijo – sedem pokrival!«⁵⁸⁰* Po vsem zapisanem ne smemo izpustiti duševnega zdravja vseh pripadnikov NOG in njihovih družinskih članov, ki je neločljiv del celotnega zdravja vsakega posameznika.⁵⁸¹ Predvsem v starejši literaturi so velikokrat izpuščene prav dolgotrajne negativne posledice oziroma duševne motnje in okvare, ki so se najverjetneje pojavile v nadaljnjem življenju članov OF in njihovih sorodnikov. Podobno v virih večinoma ne najdemo poročanja o travmah in spopadanju z njimi ali tem, kako so duševne stiske vplivale na nadaljnje povojno življenje, čeprav so bili spomini napisani oziroma zbrani več let po koncu vojne. Podpornice in udeleženke komunističnega tabora so pravzaprav v njih pogosto opisovale najrazličnejše oblike trpljenja, nasilja, pomanjkanja, vidike stresnega gverilskega življenja in delovanja ter mnoge druge z vojno povezane dejavnike, ki glede na opredelitve duševnega

⁵⁷⁶ Filipič, *Pohorski bataljon: poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*, 534.

⁵⁷⁷ Prav tam, 197–201.

⁵⁷⁸ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=58330> (Dostop: avgust 2020).

⁵⁷⁹ Šušmelj, Sabina. »Mladost za žicami.« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 412–414. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982, 412.

⁵⁸⁰ Grosman, *Partizanska zdravnica*, 37

⁵⁸¹ Duševno zdravje. <https://www.nijz.si/sl/podrocja-dela/moj-zivljenjski-slog/dusevno-zdravje> (Dostop: avgust 2020).

zdravja predstavljajo tveganje za duševno zdravje.⁵⁸² Domnevati je mogoče, da so bile njihove duševne stiske in procesi reševanja le-teh samocenzurirani, potisnjeni v ozadje in zasebnost nekdanjih udeleženk NOG ter niso bili del širših razprav komunističnih oblasti o osvoboditvi izpod okupatorja. Na znake slabšega duševnega zdravja lahko izredno naletimo v novejših spominih Olge Červan – Vipotnik, a so tudi v tem primeru omenjeni le v nekaj stavkih na koncu knjige: »Ponoči se mi je večkrat sanjalo, da so me s šnelfajerco izreševali, pa nisem mogla pasti. [...] V sanjah so me streljali, vendar nisem padla na tla, temveč sem obvisela v zraku, med nebom in zemljo. Druga, da sem potiskala na sprožilec brzostrelke, pa nisem mogla izstreliti niti enega naboja, da bi se obranila. Strašljiv občutek nemoči. Toda tudi takšne sanje so minile. Otroci so mi brisali težka doživetja in me osrečevali. Pa tudi Janez, ki tudi sam ni bil brez travm.«⁵⁸³ Mogoče je trditi, da je Olga Červan – Vipotnik imela začetne simptome posttravmatske stresne motnje, za katero so med drugim značilne travmatske nočne more, ki pogosto povzročajo paniko, grozo, strah, žalost in obup.⁵⁸⁴

Pozitivne posledice sodelovanja so bile različne nagrade in pohvale, ki so jih udeležke prejele med drugo svetovno vojno in po njej. Jugoslovanske poveljne oblasti so namreč pogosto navajale velike zasluge žensk za NOG in revolucijo.⁵⁸⁵ Od 1322 razglašanih narodnih herojev jih je bilo 91 oziroma slabih 6,9 odstotka žensk. Od teh naj bi jih bilo 21 Slovenk oziroma okrog 23 odstotkov jih je bilo slovenske narodnosti. Večina je ta naziv prejela leta 1953.⁵⁸⁶ V drugi literaturi je število vseh razglašanih herojinj postavljeno na 92 žensk, od katerih so zgolj tri v svojih uradnih življenjepisih imele položaj vojakinje.⁵⁸⁷ Število slovenskih narodnih herojinj je bilo v določeni literaturi postavljeno na 20, kar od vseh 175 slovenskih narodnih herojev predstavlja približno 11,4 odstotka. Njihova imena so Tončka Čeč, Rezka Dragar, Andreana Družina, Lizika Jančar, Vida Janežič, Milka Kerin, Slava Klavora, Antonija Kuclar, Danila Kumar, Albina Mali, Pavla Mede, Zora Regancin, Mira Svetina, Lidija Šentjunc, Majda Šilc, Mihaela Škapin, Milka Šobar, Silva Tomasini, Vida Tomšič in Majda Vrhovnik. Vsem borcev in aktivistom, ki so neprekinjeno sodelovali v odporu med letoma 1941 in 1945, je bilo leta

⁵⁸² Mental health: strengthening our response. <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response> (Dostop: avgust 2020).

⁵⁸³ Vipotnik, *Partizanka*, 105.

⁵⁸⁴ J. Friedman, Matthew. *Posttraumatic and Acute Stress Disorders*. 6. izdaja. Springer International Publishing Switzerland, 2015. https://books.google.si/books?id=_7zdBgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Matthew+J.+Friedman+Posttraumatic+and+Acute+Stress+Disorders&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwi69Ov0qvnvAhWaH-wKHRD3AwAQ6AEwAHoECAAAQAg#v=onepage&q=Matthew%20J.%20Friedman%20Posttraumatic%20and%20Acute%20Stress%20Disorders&f=false (Dostop: avgust 2020), 16.

⁵⁸⁵ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 108.

⁵⁸⁶ Kokalj, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 138.

⁵⁸⁷ Jancer–Webster. »Women in the Yugoslav national liberation movement.« 73.

1946 podeljeno tudi priznanje »*partizanska spomenica 1941*«. Slednjega je prejelo 1811 Slovencev, od tega 327 žensk oziroma dobrih 18 odstotkov.⁵⁸⁸ Glede na spomine dr. Božene Grosman so bile nekatere sodelavke OF pri tem podeljevanju pozabljene: »*Že v partizanih so mi obljubili, da bom dobila spomenico 1941. Takoj po osvoboditvi pa sem odšla v Maribor in so name pozabili, jaz pa sem bila preveč zaposlena in sem zamudila rok za uveljavitev.*«⁵⁸⁹ Vsekakor so povojne nagrade in pohvale ostale v spominu mnogih udeleženk komunističnega tabora. Medtem ko je Marija Virant poročala, da je prejela dve odlikovanji: »*Red hrabrosti in Red zasluge za narod III. stopnje [...]*«,⁵⁹⁰ je Marija Petelin trdila, da je prejela potrdilo, s katerim ji je bilo »*priznано 1 leto, 6 mesecev in 17 dni vojaške službe*«. ⁵⁹¹ Nagrad pa niso prejele le od komunističnih jugoslovanskih oblasti. Dr. Pavlo Jerin Lah je namreč leta 1996 nagradil predsednik Republike Slovenije Milan Kučan s Srebrnim častnim znakom svobode Republike Slovenije »*ob osemdesetletnici in za njene zasluge v najtežjih časih druge svetovne vojne, predvsem v partizanskih bolnišnicah, ter za njeno delo po vojni*«. ⁵⁹² Med pozitivne posledice opredeljujemo tudi pridobitev pasivne in aktivne volilne pravice, ki so jo pripadnice komunističnega tabora priborile že spomladi leta 1942 s fočanskimi predpisi.⁵⁹³ Kasneje, 31. 1. 1946, so s sprejetjem Ustave socialistične Jugoslavije za vse državljanke izborile še enakopravnost na vseh področjih gospodarskega in družbenopolitičnega življenja. Čeprav je bilo v resnici uresničevanje členov iz ustave zaradi trdoživosti patriarhalnih vrednot dolgotrajnejši proces, so med drugim dosegle pravico do enakega plačila za enako delo, dostop do javnih služb, enakopraven odnos v izobraževalnem sistemu,⁵⁹⁴ zaščito za zaposlene ženske, pravice nezakonskim materam in večjo enakopravnost v zakonski zvezi in ločitvi.⁵⁹⁵ Poleg Zdenke Kidrič, Pepce Maček, poročene Kardelj, Lidije Šentjunc, Vide Tomšič in drugih posameznic, ki se jim je uspelo uveljaviti v politiki in so postale prototip emancipiranih političark,⁵⁹⁶ so številne ženske dobile možnost izražanja v javnosti prek sodelovanja na

⁵⁸⁸ Švajncer J., »Ženska v slovenski vojni in vojaški zgodovini,« 145–146.

⁵⁸⁹ Grosman, *Partizanska zdravnica*, 154–155

⁵⁹⁰ Gerk, Križnar in Ravnikař–Podbevšek, »Med partizani na Notranjskem,« 626.

⁵⁹¹ Gerk, Križnar in Ravnikař–Podbevšek, »Bila sem kurirka in obveščevalka,« 998.

⁵⁹² Predsednik Republike Slovenije / Seznam vseh odlikovancev od leta 1992 do decembra 2012. <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/objave/Seznam-vseh-odlikovancev-od-leta-1992-do-decembra-2012?OpenDocument#jdsczs2005> (Dostop: avgust 2020).

⁵⁹³ Kokalj Kočevar. »Slovenke v drugi svetovni vojni.« 138.

⁵⁹⁴ Jeraj, Mateja. »Ženska naj bo mati in delavka.« V: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004*. ur. Aleksander Žižek, 367–372. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, 368.

⁵⁹⁵ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 215–216.

⁵⁹⁶ Repe, Božo. »Pomen prvih povojnih volitev in z njimi povezanih sprememb za žensko emancipacijo v Sloveniji.« V: *Naše žene volijo*. ur. Milica Antić Gaber, 87–100. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, 92.

konferencah, govorov in citiranja v publikacijah.⁵⁹⁷ Na podlagi teh dejstev ne preseneča, da določena literatura vidi v udeležbi žensk v oboroženih silah velik potencial za doseganje političnih pravic in enakopravne udeležbe v javni sferi, če je le-ta bila povezana z določenimi gibanji, skupinami, oboroženimi silami in tabori, ki so se zavzemali za spreminjanje družbenih odnosov, kar je v slovenskem primeru vezano na komunistični tabor.⁵⁹⁸

Kot smo videli, se je položaj večine žensk vsekakor izboljšal, vendar to skupaj z nasiljem, ki je potekalo večinoma med moškimi, ne pomeni, da je patriarhalni »[...] sistem [...] razpadel v klanju moških«, kot trdijo nekateri zgodovinarji.⁵⁹⁹ Vse dosežke moramo razumeti v povezavi z omenjenim oblikovanjem nove ženske in interesi Komunistične partije, ki je nalagala nove dolžnosti, skladne z lastnimi trenutnimi potrebami.⁶⁰⁰ Nekaj žensk je res dobilo priložnost, da pridobijo oblast in se uveljavijo v povojni državni strukturi, a so bile nove emancipirane političarke prisiljene posnemati moške oziroma prevzeti nekatere maskuline lastnosti, na primer v govorici ali videzu, ter bile hkrati zaznamovane kot nekdo, ki prebija ovire in posega po nečem, do česar ni popolnoma upravičen, medtem ko so vplivne osebe brez dvoma ostali moški.⁶⁰¹ Preostale ženske so se vrstile domov v predvojne vloge⁶⁰² in se začele postopoma umikati iz javnega političnega življenja, za kar naj bi bila glede na določeno literaturo kriva postopen upad povojnega navdušenja in optimizma pri prebivalstvu ter povojna »sprememba nalog« oziroma poseganje povojnih oblasti v ženske organizacije.⁶⁰³ Omenjene vrnitve ne smemo razumeti kot popolne vzpostavitve predvojnega stanja, saj je bila po vojni zaželena zaposlitev žensk in istočasno ohranjena tradicionalna spolna delitev dela. Ali drugače, ker so ženske poleg plačanega dela na podlagi delovnega razmerja še naprej opravljale večino neplačanega gospodinjanskega in skrbstvenega dela v domačem zasebnem okolju, so bile večkratno obremenjene.⁶⁰⁴ Do podobnih zaključkov je mogoče priti tudi na podlagi prebiranja virov, na primer Slave Mihevc – Mire, ki je o nadaljnjem življenju sobork zapisala naslednje: »Kar je deklet iz čete ostalo živih, so se razšle in se po vojni vsaka po svoje spoprijele z življenjem. Anica in Dragica sta poslanki. Tudi druge so vse zaposlene. Večidel so danes dobre

⁵⁹⁷ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 107.

⁵⁹⁸ Jogan, »Seksizem in oborožene sile (zgodovinski in sociološki kontekst)«, 23.

⁵⁹⁹ Dežman, Jože. »Niso se predali: Preživetvena trma gorenjske generacije 1916–1926.« V: *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Marjan Žnidaršič, Jože Dežman, Ludvik Puklavec, 159–521. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 2001, 207.

⁶⁰⁰ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953)«, 166–168.

⁶⁰¹ Beard, Mary. *Ženske in oblast: Manifest*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019, 51–55.

⁶⁰² Jancer–Webster, »Women in the Yugoslav national liberation movement«, 83.

⁶⁰³ Jeraj, »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953)«, 173–174.

⁶⁰⁴ Batinić, *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*, 220–221.

in skrbne mamice. Fanika razen svojih učencev [...] uči svoji dve hčerkici, kako je treba ceniti svobodo.«⁶⁰⁵ Glede posameznic na višjih položajih po vojni lahko več izvemo iz spominov Olge Červan – Vipotnik: »Nato sem leta 1946 postala sekretarka Mestnega komiteja SKOJ in mladine Ljubljana. Ko so prišli moški iz vojske, so vsa dekleta zamenjali na vodilnih mestih. Mene je zamenjal Janez Nedog. Enako se je zgodilo Boži v Mariboru, Mili v Celju, Vidi v Novem mestu itd. Tako smo sekretarke–dekleta opravljale težaško delo, čeprav je bila to politična funkcija.«⁶⁰⁶ Ženske so torej še vedno opravljale vse, kar se je od njih pričakovalo že v preteklosti,⁶⁰⁷ in četudi so se spremenili njihovi materialni pogoji, so ostale naloge, ki so jim bile dodeljene, še naprej razvrednotene.⁶⁰⁸ Čeprav lahko trdimo, da je prišlo do spreminjanja odnosov in družbenih struktur ter oblikovanja novih praks zaradi velike spremembe okoliščin kot posledice vseobsegajoče vojne, se je med vojno in po njej ohranila prevlada določenega spola prek določenih nespremenljivih družbenih pričakovanj. Ali drugače, čeprav je vojna res pomenila pomembne spremembe, omogočila ženskam, da so sodelovale pri oblikovanju prihodnje družbe, zameglila tradicionalne meje in naloge, načela spolne vloge⁶⁰⁹ ter pomenila nove odgovornosti za ženske, se spolni red v družbi večinoma ni spremenil. Če je vojna predstavljala »sexual disorder« oziroma odmik od tradicionalnih odnosov spolov, potem je mir vključeval vrnitev tradicionalnih odnosov med spoloma⁶¹⁰ in starega spolnega reda. Zmaga komunističnega tabora ni pomenila odprave hegemonie moškosti ali prevladujočega položaja moških in podrejenosti žensk, ampak oblikovanje nove hegemonije oziroma novo »konfiguracijo« spolnih praks, ki so legitimirale patriarhat.⁶¹¹ Na takšni podlagi ne preseneča, da določena literatura udeležbi žensk v oboroženih silah ne pripisuje velikega pomena pri doseganju enakosti.⁶¹²

⁶⁰⁵ Mihevc, Slava. »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostanejo blizu.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 35–42. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961, 42.

⁶⁰⁶ Vipotnik, *Partizanka*, 102.

⁶⁰⁷ Kokalj Kočever, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 136.

⁶⁰⁸ Higonnet in Higonnet, »The Double Helix,« 35.

⁶⁰⁹ Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« 106.

⁶¹⁰ Scott, Joan W. »Rewriting History.« V: *Behind the lines: gender and the two world wars*. Margaret Randolph Higonnet, 21–30. New Haven; London: Yale University Press, 1987, 27.

⁶¹¹ Connell, *Moškosti*, 119–120.

⁶¹² Cockburn, Cynthia. »The Gendered Dynamics of Armed Conflict and Political Violence.« V: *Victims, perpetrators or actors?: gender, armed conflict and political violence*. Ur. Caroline O.N. Moser in Fiona C. Clark, 13–29. London; New York: Zed Books, 2001, 21.

2.2 OKUPATOR

Tako kot pred njim italijanski je nemški okupator ženskam odrekal volilno pravico ter možnost sodelovanja pri upravljanju države in družbe.⁶¹³ Pristajal je na neenakost spolov in razumel moške kot močne in nevarne, ženske pa kot pasivne, neškodljive, nemočne in neinteligentne. Pripisoval jim je željo po podrejanju moškemu, nezmožnost abstraktnega mišljenja in jim očital neobvladljivo čustvenost. Posledično jim je predpisal rojevanje in vzgojo otrok znotraj ustreznega in državno priznanega zakona.⁶¹⁴ Pozival je k redu in obljubljal stabilnost v povezavi s spolom oziroma obnovitev tradicionalnih odnosov med spoloma ter prek feminizacije nasprotnikov, marginaliziranih in izključenih skupin upravičeval njihovo izključenost.⁶¹⁵ Na ta način je utrjeval moško prevlado in vzpostavljal določeno na nasilje vezano predstavo moškega, ki se je ujemala s predstavo vojaka⁶¹⁶ in okupatorjevimi osvajalskimi interesi. Razlikoval pa ni samo glede na spol, ampak tudi na podlagi narodnosti, rase in etnije. Pripadnice okupiranih narodov so bile namreč zapostavljene na podlagi spola in dejstva, da so pripadale manjvredni rasi in narodu.⁶¹⁷ Slednje je omogočalo okupatorju vzpostavitev enake obravnave moških in žensk na okupiranih ozemljih v obliki raznarodovanja in nasilnega zatiranja nasprotnikov.⁶¹⁸

Glede organizacije žensk na slovenskem ozemlju s strani italijanskega in nemškega okupatorja ne gre izpustiti vključevanja žensk v pomožne ženske fašistične in nacistične organizacije.⁶¹⁹ Italijani so kmalu po okupaciji z namenom fašizacije slovenskega prebivalstva v Ljubljanski pokrajini pod mentorstvom tržaške zveze fašistične stranke uvedli pomožne organizacije fašistične stranke.⁶²⁰ Razširili so delovanje fašistične stranke, sestavljene iz »*bojne fašije (Fasci di Combattimento)*« in »*ženske fašije (Fascio femminile)*«. Voditeljica slednje je bila na slovenskem ozemlju Ida De Vecchi, ki so ji decembra 1941 dodelili za podzaupnico Anno Ruffini, ženo prevajalca visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino Emilia Graziolija. Število članic fašije, ki so morale predhodno imeti italijansko državljanstvo in so na začetku

⁶¹³ Ferenc, Tone. »Ženske in volilna pravica.« V: *Naše žene volijo*. ur. Milica Antić Gaber, 61–69. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999, 62–63.

⁶¹⁴ Jezernik, Božidar. *Spol in spolnost in extremis: antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück, Auschwitz 1933–1945*. Ljubljana: Borec, 1993, 33–34.

⁶¹⁵ Scott, »Rewriting History,« 27.

⁶¹⁶ Connell, *Moškosti*, 260.

⁶¹⁷ Bernik, Valerija. »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta, 2001, 34–35.

⁶¹⁸ Deželak–Barič, »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945,« 27.

⁶¹⁹ Ferenc, »Ženske in volilna pravica,« 63.

⁶²⁰ Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. I, Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, 253.

prihajale iz Italije, ni bilo nikoli večje od 190 oziroma do junija leta 1943 je njihovo število doseglo 180 fašistk.⁶²¹ Njihovo delovanje si je zapomnila Cilka Bavcon: »Predsednica Kraigherjeva [...] nas je v pravem pomenu besede vodila in socialistično usmerjala. [...] S svojim mirnim, a odločnim nastopom je preprečila zasedbo društvenih prostorov in da bi nas vključili v žensko italijansko fašistično društvo »Associazione delle massaie«. Predstavnice tega društva so našo predsednico dvakrat v letu 1941 povabile v fašistični dom na Erjavčevi cesti. Ko ni bilo odziva, so se same najavile in privihrale v naše prostore. Bile so tri, ena od njih je bila oblečena v fašistično uniformo. Pozdravile so s fašističnim pozdravom in nas izzivalno vabile v svojo organizacijo. Tovarišica Kraigherjeva je mirno izjavila, da je Zveza gospodinj nepolitično društvo, ki dela le v korist žena gospodinj. Fašistke so bile razočarane in se niso več skušale približati, pač pa so prežale na vse naše delo, posebno pa na izjave in delo naše predsednice.«⁶²² V okviru »ženskega fašija« sta bili ustanovljeni in vodeni pomožna organizacija »kmečkih žena (Massaie rurali)«, ki jo je vodila sekretarka Ariella Rea, in pomožna organizacija »delavk ter hišnih pomočnic (Operaie e lavoranti al domicilio)«, ki jo je vodila sekretarka Giorgina Furlani.⁶²³ Vključevanje žensk v ti dve organizaciji, ki sta bili namenjeni Slovenkam, ni doseglo želenega uspeha, saj članstvo ni bilo obvezno.⁶²⁴ Potekalo je počasi in neenakomerno oziroma vpisalo se je veliko več kmečkih gospodinj kot pa delavk in hišnih pomočnic. Na začetku leta 1942 je bilo v organizaciji vpisanih 2024 kmečkih gospodinj ter 158 delavk in hišnih pomočnic. Od teh jih je prihajala večina oziroma 995 iz Bele krajine. Število včlanjenih kmetič se je med vojno postopoma povečevalo do okrog 2700 članic, nakar se je včlanjevanje ustavilo. Sledil je padec števila članstva in do poletja leta 1943 je njihovo število padlo na 302 članici. Takrat je bilo v drugo organizacijo vpisanih 150 delavk in hišnih pomočnic. Dejavnosti članic v vseh treh organizacijah so obsegale propagandno delo, obiskovanje in obdarovanje ranjenih italijanskih vojakov, obdarovanje otrok, organiziranje raznih tekmovanj, sodelovanje na različnih prireditvah in praznovanjih ter podobno.⁶²⁵ Glede na novejšo literaturo je bil konec avgusta leta 1941 v Ljubljani z dvema odsekoma ustanovljen »ženski fašij«, zelo dejaven na socialnem področju. Moralno in gmotno je podpiral revne ženske in njihove družine ter večkrat posredoval na prošnjo sorodnic ujetih moških. Pomagal je

⁶²¹ Ferenc, Tone. *Fašisti brez krinke dokumenti 1941–1942*. Maribor: Obzorja, 1987, 62–65.

⁶²² »Politično in karitativno delo zveze gospodinj v okupirani Ljubljani.« Izjava Cilke Bavcon, Ljubljana, 1950. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 240–241. Ljubljana: Borec, 1970, 240.

⁶²³ Ferenc, *Fašisti brez krinke dokumenti 1941–1942*, 62–65.

⁶²⁴ Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 253.

⁶²⁵ Ferenc, *Fašisti brez krinke dokumenti 1941–1942*, 62–65.

delavskim brezdomskim družinam in nudil pomoč družinam pri plačevanju najemnine.⁶²⁶ Prvi odsek, namenjen kmeticam, je imel za nalogo pospeševati moralno vzgojo kmetic in skrbeti za njihovo »socialno ter tehnično napredovanje«. Podpiral je zdravstveno vzgojo kmečkih otrok, pomagal velikim kmečkim družinam,⁶²⁷ poudarjal prednost kmečkega življenja, opozarjal na škodljiv pojav preseljevanja v mesta in pospeševal strokovno vzgojo kmetic. Vanj so se lahko vključile tudi ženske, mlajše od 21 let, če so bile poročene.⁶²⁸ Drugi odsek, namenjen tovarniškim in gospodinjskim delavkam, je pospeševal moralno vzgojo delavk, z namenom »da skupno z upoštevanimi sindikalnimi organizacijami izboljšuje strokovne in domače zmožnosti«. ⁶²⁹ Pomagal je tudi delavkam pri namestitvi. Oba odseka sta imela svoj prapor, posebne članske izkaznice, trikotne rute in kovinske značke. Pomembna je bila še organizacija Dopolavoro, namenjena delavstvu.⁶³⁰

Voditeljica enega izmed odsekov Ariella Rea je bila ubita v bombnem atentatu 11. 6. 1942 na italijansko restavracijo v gostilni »Lev«. V njen spomin je ljubljanski župan Leon Rupnik 24. 10. 1942 preimenoval Gosposvetsko ulico v Cesto Arielle Rea.⁶³¹ Nevarnost je pretela tudi drugim fašistkam in članicam fašističnih organizacij, kar je še v nekaterih novejših italijanskih člankih oziroma literaturi uporabljeno v propagandne namene za podajanje nacionalističnega ideološkega pogleda na delovanje fašistov na današnjem slovenskem ozemlju med drugo svetovno vojno. Primer je članek z naslovom »Ida De Vecchi: sempre un luminoso esempio« ali »Ida De Vecchi: vedno svetel primer«, ki ga je napisala Liliana Toriser. Iz njega izvemo, da se je voditeljica fašistk v Ljubljanski pokrajini Ida (rojena Sganzerla) rodila 27. 6. 1898 v italijanski pokrajini Veroni in se po poroki preselila v Trst. Med drugo svetovno vojno se je s »samoodpovedanjem« in »drznostjo«, izpostavljena sovražnikovemu nasilju, posvečala ciljem fašistične Italije na okupiranem ozemlju oziroma »*Non tradì mai l'idea nazionale e durante la Seconda Guerra Mondiale si dedicò con abnegazione e audacia alla causa della nostra Patria, proprio nei luoghi più esposti alla rappresaglia del nemico*«. ⁶³² Kot

⁶²⁶ Dobaja, Dunja. »Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno.« V: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004*. ur. Aleksander Žižek, 361–366. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, 362.

⁶²⁷ Dobaja, Dunja. »Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno.« *Kronika (Ljubljana)*, letnik 52, številka 1 (2004), 98–99.

⁶²⁸ Dobaja, »Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno,« 362.

⁶²⁹ Prav tam, 98–99.

⁶³⁰ Prav tam, 98–99.

⁶³¹ Valenčič, Vlado. *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv: Partizanska knjiga, 1989, 212.

⁶³² Toriser, Liliana. »Ida De Vecchi: sempre un luminoso esempio.« V: *L'Ultima Crociata | Periodico sull'Associazione Nazionale Famiglie Caduti e Dispersi della Repubblica Sociale Italiana*, Letnik 56, številka 8, (2006). http://www.ultimacrociata.it/upload/files/08_2006.pdf (Dostop: april 2020).

primer nevarnosti ter »barbarskega« in »srditega« ravnanja slovanskih vojakov je v članku navedena smrt Arielle Rea oziroma »*Ricordo che un'ausiliaria, Ariella Rea, fu colpita ed uccisa da una bomba scagliata nella medesima postazione ove operava Ida de Vecchi, e fu la prima di una interminabile serie di vittime sottoposte dai miliziani slavi a sevizie barbare e feroci*«. ⁶³³ Zaradi njene pravičnosti, pobožnosti, ljubezni do domovine, sočutja in podobnega oziroma političnega in državljanskega delovanja je dobila vzdevek »*Donna Ida*« in »*Mamma Ida*«. ⁶³⁴ Po kapitulaciji Italije je Ida sodelovala v dejavnostih prostovoljnih pomožnih ženskih oddelkov oboroženih sil Italijanske socialne republike ⁶³⁵ ali »*Fiduciaria, Ida de Vecchi doveva vegliare sui movimenti, in particolare delle Ausiliarie dell'esercito della RSI*«. ⁶³⁶ Znašla se je tudi v ujetništvu, nakar je po izpustitvi in koncu vojne nadaljevala politično delovanje v Trstu. Svoje nadaljnje življenje je posvečala pomoči pobeglim iz jugoslovanskih koncentracijskih taborišč, nekdanjim vojakom fašističnega režima, žrtvam komunistov v Istri in Dalmaciji, zbiranju podatkov o padlih in pogrešanih ter predvsem pozivala k enotnosti Italijanov na mejah proti sovražniku v zasedi oziroma »*Un giorno, durante una campagna elettorale, il Movimento Sociale Italiano a Trieste si spezzò in due; ma Ida redarguì a tal punto quei signori, che essi abbandonarono la loro ambizione di comando e capirono le sue ragioni: ai confini della patria bisogna restare più uniti che altrove, specie col nemico ancora in agguato*«. ⁶³⁷

Okupator pa ni uporabljal le organiziranih enot žensk, pač pa je ženske vključil v svoje dejavnosti tudi na druge načine. V spominih borca Rudija Rogelja lahko preberemo, da je v tem primeru italijanski okupator posegal po ženskem obveščevalnem delu oziroma: »*Med drugim so nam ti fantje pripovedovali o lovu na Ciganke v Kanižarici. Povedali so, da so Ciganke hodile po vaseh prosit predvsem zato, da so ugotavljale, kdo sodeluje s partizani, in to sproti poročale italijanskemu ovaduhu,*« in »*Pri vsem tem Italijani niso držali križem rok, saj so vedeli, da so jih v Kanižarici napadle moče partizanske enote, katerim niso bili kos. Ker sami niso upali priti pogledat, kaj se dogaja okoli Maverlena, so nam poslali svoje ovaduhe. Med temi sta prišli tja tudi dve dekleti, Švajgerjevi hčerki, ki sta bili priležnici Italijanov, s pretvezo, da kupujeta jajca. Naša patrolja ju je aretirala, obveščevalci so ju zaslišali in obsojeni sta bili na smrt. Za streljanje so določili tudi mene. Kot sem ju prej pri srečanju sovražno ogledoval, sta se mi sedaj zasmili. Še posebno žal mi je bilo mlajše, ki me je s svojimi lepimi očmi na še*

⁶³³ Toriser, »*Ida De Vecchi: sempre un luminoso esempio.*«

⁶³⁴ Prav tam.

⁶³⁵ Female Auxiliary Service – Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Female_Auxiliary_Service (Dostop: april 2020).

⁶³⁶ Toriser, »*Ida De Vecchi: sempre un luminoso esempio.*«

⁶³⁷ Prav tam.

otročkem obrazu pogledovala tako plaho in žalostno. [...] Nato pa je dejal, da te naloge sploh ne bo treba opraviti, ker bosta dekleti odšli na neko nalogo. Določili so ju, da bosta vodili Vidovičeve enote po skrivnih poteh v center Črnomlja – do sovražnih postojank. Če bosta to nalogo dobro opravili, ne bosta kaznovani zaradi izdajstva. Dekleti sta bili prosti, najedli sta se in čakali na povelje.«⁶³⁸ Jožefa Schweiger se je rodila Jakobu Schweigerju in Marjeti Schweiger 10. 12. 1918 v Črnomlju. Po poklicu oziroma socialnem statusu je bila služkinja in ni bila poročena. Umrta oziroma izginila je 22. 9. 1942 v Vojni vasi, kjer je pokopana.⁶³⁹ Njena sestra Danijela Schweiger se je rodila 5. 3. 1922. Po poklicu oziroma socialnem statusu je bila kmečka delavka in ni bila poročena. Umrta oziroma izginila je 20. 9. 1942 v okolici Črnomlja in kraj pokopa ni znan.⁶⁴⁰

Tudi Nemci so medtem na svojem delu okupiranega ozemlja, z namenom da bi ga čim prej priključili Nemčiji, vzpostavili civilno upravo⁶⁴¹ in organizirali več organizacij za raznarodovanje prebivalstva. Vzpostavili so Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo s pomožnimi organi, ki so zajemali tudi ženske. Čeprav ozemlja niso nikoli formalnopravno priključili Nemčiji, so vseeno poskušali izkoristiti prebivalstvo za doseg svojih ciljev, na primer z vpoklicem moških v oborožene sile.⁶⁴² Nemški okupator žensk na okupiranem slovenskem ozemlju sicer ni vključeval v lastne redne oborožene sile, a jih je zaposloval v različnih pomožnih službah, kot sta bili na primer »vojaška pomožna služba« ali »Wehrmachthelferinen« in »državna delovna služba« ali »Reichsarbeitsdienst.« Sodelovale so še pri dejavnostih zračne obrambe, državnih železnic, organizacije Todt in podobnih institucij. V okviru le-teh so med drugim opravljale delo »državopolitičnega pomena« in sanitetno delo.⁶⁴³ Na podlagi fotografij s pripisom »Gorenjska dekleta v državni delovni službi«, dostopnih prek literature, lahko sklepamo, da so imela dekleta in ženske, vsaj v primeru državne delovne službe, uniforme z našitki na levem rokavu.⁶⁴⁴

Po spominih Zdenka Zavadlava, namestnika mariborskega načelnika OZNA, so opravljale pisarniško delo oziroma kot je sam zapisal: »Sama pa pove, da je bila nekaj časa pred koncem vojne pisarniška pomoč pri nemškem oberbefehlshaberju v Beogradu, a da ni osebno ničesar

⁶³⁸ Dežman, »Tranzicijska pravičnost,« 273–275.

⁶³⁹ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=74501> (Dostop: april 2020).

⁶⁴⁰ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=74496> (Dostop: april 2020).

⁶⁴¹ Žnidaršič, Marjan, Jože Dežman, Ludvik Puklavec. *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 2001, 15–18.

⁶⁴² Godeša, Bojan. »Hitlerjev prihod v Maribor.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 12–13. Ljubljana: Nova revija, 1995–1996, 12–13.

⁶⁴³ Žnidaršič, *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*, 67.

⁶⁴⁴ Prav tam, 600.

napravila proti partizanom.«⁶⁴⁵ Medtem sta si Slava Kersnik in Viktorija Miklavec zapomnili, da so ju Nemci potrebovali zaradi njune usposobljenosti za opravljanje določenega dela: »Zaradi bolezni na pljučih sem kot upokojena učiteljica pomagala pri vzgoji njegovih devetih otrok. [...] Mene so pridržali, da bi sodelovala z nemškim učiteljstvom, ker sem obvladala nemški jezik. A so se zmotili! Izpila sem kozarec lizola, da bi se umaknila divjaštvu, ki ga je okupator izvajal nad nami. Nezavestno so me odpeljali v bolnišnico, kjer so me rešili [...],«⁶⁴⁶ in »Leta 1941 so me hoteli Nemci zaradi mojega »kranjskega« rodu izseliti. [...] Toda babico so potrebovali in tako so zahtevali od moža, ki je bil uslužben na občini v Ribnici na Pohorju, naj podpiše izjavo, da bom lojalna državljanka. Ostala sem v službi. Tedaj mi je rekel župan: »Viktorija, če hočeš ostati v službi, uči se jezika!« [...] Nemci so se bali, da bi me partizani ne ujeli in ubili, in sam žandarmerijski poveljnik mi je govoril: "Gospa Viktorija, dali Vam bomo orožje in policaja, kadar boste šli ponoči ven!"«⁶⁴⁷ V spominih Viktorije Miklavec opazimo, da je moral njen mož podpisati izjavo o lojalnosti in ne ona, kar je mogoče povezati z omenjenim okupatorjevim razumevanjem žensk in moških ter predpostavljanjem ženske podrejenosti moškemu, ki naj bi zanjo odgovarjal kot za svojega neprištevnega otroka. Medtem ko v literaturi ni omembe o oboroževanju žensk s strani okupatorja, je v tem viru omenjena možnost oborožitve Viktorije Miklavec in dodelitve osebnega stražarja v posebnih okoliščinah.

Predvsem pa so okupatorji uporabljali žensko domače delo oziroma za okupatorjeve vojake so ženske, nekatere tudi pod prisilo, čistile, prale perilo, kuhale, pospravljale in podobno, ali kot so si to zapomnili Meri Rakar – Zdenka in Marija Simac – Volga: »Nemci so od nas mladink, ki smo prej delale za partizane, zahtevali, da jim hodimo lupit krompir in sploh pomagat v kuhinji. Me smo se temu upirale [...],«⁶⁴⁸ Danilo Šuligoj: »Medtem ko je mati šla k sosedu po mleko, da bi mi pripravila kaj za pod zob, je v kuhinjo prišel nemški vojak. Na tla sredi kuhinje je iz zavoja stresel perilo, da bi ga mati oprala njegovemu oficirju. Kar malo zaskrbljeno sem ga opazoval, ko mi je skušal dopovedati, da bi rad naredil seznam perila, ki ga je prinesel [...],«⁶⁴⁹ ter Rozalija Uhan: »19 VIII. Danes sem šla na Grad Dob v Italijansko zaščito. Je tukaj

⁶⁴⁵ Zavadlav, Zdenko. *Pozna spoved: iz dnevnika slovenskega oznovca*. Celovec: Mohorjeva, 2010, 49.

⁶⁴⁶ »Od aprila 1944 do julija 1945 sem vodila Krajevni narodnoosvobodilni odbor v Dolenjskih Toplicah.« Iz izjave Slave Kersnik, Dolenjske Toplice, jeseni 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 322–324. Ljubljana: Borec, 1970, 322.

⁶⁴⁷ »Bila sem obveščevalka partizanskih enot na Pohorju.« Izjava Viktorije Miklavec, Maribor, maj 1958. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 844–848. Ljubljana: Borec, 1970, 844–845.

⁶⁴⁸ »Svobodni Breginjski kot« Iz izjav Meri Rakar – Zdenke in Marije Simac – Volge, Breginj, 1959. V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 207–211. Ljubljana: Borec, 1970, 209.

⁶⁴⁹ Šuligoj, *Bil sem bolničar v Franji*, 16.

mного Italijanov. Če bo mogoče bom odšla v Ljubljano. Če mi bojo dobili dovoljenje. Tukaj pomagam v kuhinji. Z Anico kuharico se zelo razumemo.»⁶⁵⁰ Ženske so izkoriščali z raznolikim prisilnim delom, ki so ga pogosto opravljale v tujini in taboriščih. Le enega izmed mnogih primerov je podala Milena Furlan: »*Nekega dne zgodaj spomladi so prišli gestapovci v lager, nas vse zgnali v en velik prostor ter odbirali ljudi za delo na kmetih in tovarnah. Čeprav sem šele oktobra dopolnila trinajst let, sem morala z ostalimi v tovarno Bemmenthal. Namestili so nas v neko barako na dvorišču tovarne Ditzel. [...] Tam smo delali sveče, kreme za čevlje, paste za parket, razna olja za vojsko, bakle za v bunkerje in razne druge smrdeče izdelke, katerih se več ne spominjam.*»⁶⁵¹ V povezavi s prisilnim delom v taboriščih moramo omeniti še eno pogosto obliko dela, ki so ga izvajale ženske za okupatorja. Gre za »*seksualno kolaboracijo*«⁶⁵² oziroma seksualno delo ali prostitucijo, ki je pogosto potekala organizirano. Nemci so na primer v taboriščih organizirali javne hiše, z namenom da bi spodbudili učinkovitost moške delovne sile.⁶⁵³ Tu je imelo pomembno vlogo predhodno delo žensk, saj so se v teh javnih hišah angažirale predvsem nekdanje prostitutke.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ ARS 1877, »Uhan Roza.«

⁶⁵¹ Furlan, Milena. »Kamenček za mozaik.« V: *Spomini in pričevanja III.* ur. Ivica Žnidaršič in Zdenka Kaplan, 41–43. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 2012, 41.

⁶⁵² Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 40.

⁶⁵³ Jezernik, *Spol in spolnost in extremis*, 141.

⁶⁵⁴ Prav tam, 156.

2.3 PROTIKOMUNISTIČNI TABOR

Nasproti komunističnega tabora se je vzpostavil protikomunistični ali meščanski tabor, v katerega so se povezale stare slovenske elite⁶⁵⁵ iz vrst katoliškega in liberalnega tabora. Te elite so bile zbrane v tradicionalnih političnih strankah,⁶⁵⁶ predvsem v Slovenski ljudski stranki oziroma SLS, ki je imela za razliko od liberalnih političnih strank dejansko podporo med prebivalci slovenskega ozemlja.⁶⁵⁷ Na sredini tridesetih let 20. stoletja je SLS zaradi sodelovanja v Jugoslovanski radikalni skupnosti svoja avtonomistično-federalistična stališča še potiskala na stran in podpirala monarhijo, ustavo, parlamentarno državo ter jugoslovanski narodni in državni unitarizem ob zahtevi po spoštovanju enakopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov. Zavzemala se je za splošno volilno pravico in klasične državljanske pravice in svoboščine, znižanje neposrednih davkov, postopno obremenitev davčnih zavezancev, načelo svobode veroizpovedi, zavarovanje delavcev v primeru brezposelnosti, starosti in onemoglosti. Proti koncu tridesetih let pa je ponovno okrepila svoja avtonomistična stališča.⁶⁵⁸ Vodstvo SLS je po začetku vojne leta 1939, posebej pa po nacistični zasedbi Pariza, oblikovalo strankarski program in strategijo ter germanofilsko politiko na podlagi predvidene prevlade Nemčije v Evropi.⁶⁵⁹ Čeprav so do takrat vodili ostro politiko proti nacizmu in fašizmu, ki so ju tako kot liberalci videli kot veliki grožnji, so v spremenjenih mednarodnih okoliščinah ocenili, da je politika približevanja Italiji in Nemčiji najboljša za njihove in slovenske narodne interese. Zavzeli so se za pristop Jugoslavije k silam osi in uveljavitev avtoritativnega reda ter korporativnih katoliških družbenih idej,⁶⁶⁰ ki bi jim omogočali ohranitev njihovih položajev.⁶⁶¹ Z bolj liberalno usmerjenimi elitami, ki so pogosto nasprotovale katoliškemu taboru in bile razdeljene v množici pogosto medsebojno nasprotujočih si političnih strank in skupin,⁶⁶² so se še najbolj ujemale v ščitenju osebne lastnine in nasprotovanju komunizmu. Z njimi so se na dan

⁶⁵⁵ Repe, *S puško in knjigo* 236.

⁶⁵⁶ Godeša, Bojan. »Ustanovitev Slovenske zveze.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 35. Ljubljana: Nova revija, 1995–1996, 35.

⁶⁵⁷ Perovšek, Jurij. »Idejnopolični in socialnogospodarski pogledi meščanskega tabora od devetdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne na Slovenskem.« V: *Narod – politika – država: idejnopolični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. ur. Jurij Perovšek in Mojca Šorn, 15–71. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, 54.

⁶⁵⁸ Perovšek, »Idejnopolični in socialnogospodarski pogledi meščanskega tabora od devetdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne na Slovenskem,« 58–59.

⁶⁵⁹ Repe, *S puško in knjigo*, 14–18.

⁶⁶⁰ Perovšek, »Idejnopolični in socialnogospodarski pogledi meščanskega tabora od devetdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne na Slovenskem,« 62.

⁶⁶¹ Godeša, »Ustanovitev Slovenske zveze,« 35.

⁶⁶² Perovšek, »Idejnopolični in socialnogospodarski pogledi meščanskega tabora od devetdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne na Slovenskem,« 66.

napada na Jugoslavijo povezali v Narodni svet za Slovenijo in si s priznanjem aneksije in tuje oblasti prizadevali za ustanovitev slovenske države v okviru trojnega pakta.⁶⁶³

Poudariti moramo, da je bil meščanski tabor notranje raznolik, sestavljen iz različnih skupin in strank z različnimi pogledi, idejami, ocenami razmer in taktiziranjem, značilnim za vse politične subjekte. Lastne so mu bile notranja neenotnost, umanjkanje trdne hierarhične strukture in dolgoročne taktike v odnosu do okupatorja.⁶⁶⁴ Nekateri njegovi pripadniki tudi na višjih položajih so pričakovali daljšo vojno,⁶⁶⁵ računali na zavezniško prevlado,⁶⁶⁶ organizirali ilegalne formacije in obveščevalne službe ter čakali na ugodne okoliščine za odpor.⁶⁶⁷ Pravzaprav moramo razlikovati med tako imenovanima ilegalnim in legalnim delom protikomunističnega tabora, ki jima je uspelo doseči resnični kompromis v drugi polovici leta 1943 zaradi občutka ogroženosti, a sta se nato proti koncu vojne ponovno znašla v nesoglasju.⁶⁶⁸ Poleg omenjene neenotnosti je imel protikomunistični tabor v povezavi z ženskami še en problem. Velik del pred vojno javno aktivnih žensk, še posebno iz liberalnega tabora, se je namreč pridružil komunističnemu taboru.⁶⁶⁹ Da se je veliko izobraženih in javno aktivnih žensk pridružilo komunističnemu taboru, je razvidno iz nagovora žensk v meščanskem taboru, ki je v njih in v njihovem predvojnem delovanju prepoznal sovražnika.

2.3.1 NAGOVOR IN IDEOLOŠKI POGLED NA ŽENSKO V MEŠČANSKEM TABORU TER ŽENSKO KOMUNISTIČNEGA TABORA V OČEH PROTIKOMUNISTIČNEGA TABORA

V meščanskem taboru so aktivnosti žensk v vojni videli skozi tradicionalne ženske vloge in družino.⁶⁷⁰ Predvojno vzgojo deklet v požrtvovalne matere, gospodinje in njihovo

⁶⁶³ Godeša, Bojan. »Raznolikost idejnopolitičnih in socialnogospodarskih pogledov v Osvobodilni fronti« V: *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. ur. Jurij Perovšek in Mojca Šorn, 123 – 160. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, 127 – 128.

⁶⁶⁴ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 376.

⁶⁶⁵ Mlakar, Boris. »Ilegalna odporniška dejavnost »meščanskega« tabora.« V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848 – 1992*. ur. Jasna Fischer, 607 – 608. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, 607.

⁶⁶⁶ Godeša, »Ustanovitev Slovenske zveze,« 35.

⁶⁶⁷ Mlakar, Boris. »Zaostrovanje odnosov med slovenskima političnima taboroma.« V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848 – 1992*. ur. Jasna Fischer, 629 – 631. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, 629.

⁶⁶⁸ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 373 – 374.

⁶⁶⁹ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 42.

⁶⁷⁰ Kokalj Kočevar, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 136.

izobraževanje za versko in posvetno-kulturno življenje,⁶⁷¹ ki je poudarjalo lik ženske kot moževe opore in kot matere, so prilagodili danim vojnim razmeram in spopadu med taboroma. Primer nagovora in razumevanja dejavnosti žensk v protikomunističnem taboru je članek v časopisu Jutro iz leta 1944 z naslovom »Izpoved ženske dijaške mladine!« V njem zasledimo, da so nam »trda zadnja leta [...] dala tudi prekaljeno in po trpljenju vsega naroda prečiščeno žensko mladino, ki nam bo dala nov še močnejši lik slovenske matere, vzgojiteljice bodočih pokolenj in čuvaric naših ognjišč. Sedanja mlada žena bo iz svojih doživetij v sedanji usodni borbi našega malega naroda za svoj biti ali ne biti, za svoja narodna izročila, za narodni, svobodni in krščanski način življenja, zoper katerega se je zarotil nasilniški komunizem, izoblikovala vzgojna načela za bodoče naraščaje, da ne bo naš mali narod nikoli več rodil iz sebe izgubljenih sinov [...],« in da si je »poleg splošnih človečanskih, narodnih in svobodoljubnih idealov [...] naša ženska mladina nadela predvsem dolžnost braniti ženo samo, njeno materinsko poslanstvo in družinsko ognjišče [...],« ter da so se mlade ženske zavezale k nadaljevanju boja »ob strani oboroženih slovenskih sinov, slovenskih domobrancev, dokler ne bo zavladal v deželi zopet pravičen mir, ko bo zopet zapel fant na vasi, ko bo slovensko dekle zopet lahko posvetilo svojo ljubezen svojemu domu [...].«⁶⁷² V istem časopisu je še en članek vezan na javno zborovanje dijakinj višjih razredov ljubljanskih srednjih šol z naslovom »Prezident general Rupnik govori ženski dijaški mladini« in podnaslovom »Navdušena narodna in protikomunistična manifestacija dijakinj višjih razredov ljubljanskih srednjih šol.«⁶⁷³ Omenjeno zborovanje je otvorila Cveta Capuder, ki ji je sledil govor petošolke Mirjane Peršuh z naslovom »Boj komunizmu do konca!«. V govoru je omenila, da se dijakinje borijo »proti komunizmu, ker smo spoznale, da je to naš največji sovražnik, ki nas hoče narodno uničiti. Mi pa hočemo res lepšo bodočnost svojega naroda, zato smo stopile v vrste onih, ki se načrtno, zavestno in organizirano bore proti komunizmu. [...] Slovenski možje in fantje, naši vrlji domobranci z orožjem branijo svojo in našo domačo zemljo, naša ognjišča, naše družine, naše vse. Me pa se borimo tako, da spoznavamo in zavračamo zmotni nauk komunizma, da zaslepljenim odpiramo oči, da se vzgajamo v nov rod, ki ne bo več dostopen za komunistične zmote [...].«⁶⁷⁴ Omenjenemu nastopu je sledil govor Nikolaja Jeločnika z naslovom »Slovenska mladina je trdna«, v katerem je vodstvo Leona Rupnika označil kot očetovsko, dijakinje pa kot

⁶⁷¹ Vidovič–Miklavčič, Anka. *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana: Studentska organizacija Univerze, 1994, 118–119.

⁶⁷² »Izpoved ženske dijaške mladine!« *Jutro*, 3. oktober 1944, 1.

⁶⁷³ »Prezident general Rupnik govori ženski dijaški mladini. Navdušena narodna in protikomunistična manifestacija dijakinj višjih razredov ljubljanskih srednjih šol.« *Jutro*, 3. oktober 1944, 2.

⁶⁷⁴ »Prezident general Rupnik govori ženski dijaški mladini.«, 2.

sestre, ki stojijo ob rami svojim bratom. Nikolaj Jeločnik je trdil, da si dijakinje želijo postati matere, ki bodo narodu podarile *»novih junakov, ki bodo jutri znali nadaljevati to, kar so njih očetje in bratje danes pričeli«*.⁶⁷⁵ Hkrati jih je še opozoril, naj se zavedajo, da od njih *»zavisi lepša bodočnost vseh poznejših rodov«*.⁶⁷⁶ Osrednji govor zborovanja je seveda pripadal ljubljanskemu županu Leonu Rupniku, ki je položil *»odraščajočemu ženskemu rodu na srce nekaj očetovskih navodil«*. Leon Rupnik je dijakinje opomnil, da je prav njih *»previdnost poklicala, da slovenskemu narodu ustvarijo in vzgojijo nov rod«*.⁶⁷⁷ Menil je, da morajo vzgojiti rod, *»ki bo prost vseh slabih lastnosti, s katerimi je minulo po Židih pokvarjeno stoletje zastrepilo tudi naš sicer tako zdravi žilavi narod«*.⁶⁷⁸ Od njih je pričakoval, da vrnejo *»našemu narodu vse zablodle in zapeljane, da s svojo milino dobroto ljubeznijo in plemenitostjo zasadite v našo blagoslovljeno slovensko zemljo sadike, iz katerih boste vzgojile Slovence in Slovenke [...],«*⁶⁷⁹ in da ustvarijo *»zdravo in vitalno celico naše bodoče rasti, zakaj nikoli ne smete pozabiti, da ima narod svoje najvažnejše in tudi najbolj občutljive korenine prav v družini! Če bo zdrava in krepka osnovna celica, bo zdrav in krepak narod v celoti.«*⁶⁸⁰ Da pa bi te tako imenovane *»vzvišene naloge«* lahko opravile, jim je naročil, naj stremijo *»h kraljestvu slovenske žene, kakor nam jo predstavlja lik slovenske matere, ki jo je opeval naš veliki Cankar«*.⁶⁸¹ Mesto, ki ga zaseda slovenska žena – mati v narodni skupnosti, je označil za visoko in častno. V povezavi z ženskimi vprašanji je Leon Rupnik trdil, da *»na tem prostoru slovenske žene in matere kajpak ne bo več mesta za tekmovanje z možem, s čimer so Židje vse liberalno stoletje razkrajali družino in s tem v veliki meri pripravili pogoje današnjemu stanju«*.⁶⁸² Na koncu govora je še izjavil *»manj profesorice in več mater«*, kar naj bi v določenem trenutku življenj deklet le-te spomnilo, *»kaj je zapisano v bistvo poslanstva žene«*.⁶⁸³ Leon Rupnik je v govoru še najbolj jasno opredelil vlogo ženske v njegovem taboru z besedami: *»Vaše področje sta dom in družina!«*⁶⁸⁴ Očitno je, da so se v programih meščanskega tabora veliko ukvarjali z družino,

⁶⁷⁵ Prav tam, 2.

⁶⁷⁶ Prav tam, 2.

⁶⁷⁷ Prav tam, 2.

⁶⁷⁸ Prav tam, 2.

⁶⁷⁹ Prav tam, 2.

⁶⁸⁰ Prav tam, 2.

⁶⁸¹ Prav tam, 2.

⁶⁸² Prav tam, 2.

⁶⁸³ Prav tam, 2.

⁶⁸⁴ Prav tam, 2.

obrambo doma in le malo z ženskami.⁶⁸⁵ Posledično pomembnih ženskih vprašanj niti niso izpostavljali in nanje niso odgovarjali.⁶⁸⁶

Že iz prikazanega govora Leona Rupnika je mogoče razbrati, da so v njegovem taboru prizadevanja za enakopravnost razumeli kot delovanje nasprotnega tabora in zagovornice enakopravnosti kot nasprotje idealne ženske. Te ženske oziroma vse pripadnice komunističnega tabora so bile krive za nesrečo slovenskega naroda, saj so se prepustile komunizmu, a hkrati tudi njegove žrtve. Gre za negativni zgled oziroma prikazovanje vloge in položaja žensk nasprotnega tabora, s katerim so opredelili, kakšne ženske ne smejo biti⁶⁸⁷ ter posredno tudi kakšne morajo biti. Primer najdemo v časopisu Slovensko domobranstvo iz leta 1945 avtorja Mirka Šušteršiča z naslovom »Beseda našemu ženstvu«, ki je hkrati podal rešitev težave »pasivnosti« žensk oziroma omenjenih prizadevanj večine žensk, da bi si zagotovile nevtralnost in položaj sredine ter s tem obšle konflikt med taboroma. Avtor je menil, da so »po eni strani žene vedno teže trpele ob vojni zaradi svoje občutljive narave« in »po drugi strani plemenite žene vedno skušale lajšati vojne težave vsem, brez ozira na svojo osebno srečo ali nesrečo«.⁶⁸⁸ Hkrati se je spraševal, »ali ne zahteva današnja vojna od današnje žene mnogo več«.⁶⁸⁹ Ker je »današnjo vojno« razumel kot vojno proti »boljševizmu« in ne kot vojno »med narodi«, je trdil, da »tudi dolžnosti in naloge žene ne morejo biti iste«.⁶⁹⁰ Nato je na podlagi opredelitve komunizma, ki »hoče zrušiti družino« in žensk ne želi priznati »kot telesno in duhovno bitje s svojo voljo in z nalogami in pravicami [...],« ter »je proglasil popolno »izenačenje« žene z možem kjer koli in kakor koli« in za katerega je mati »tovarna za proizvodjanje človeka«, opozoril na dve možni poti Slovenk.⁶⁹¹ Torej »ali pot, na katero skuša zvabiti cinični nasmešek »nove žene« kulturne boljševikinje in sovjetske diplomatinje v Stockholmu Kolontajeve, dalje pot, na kateri bi se rade uveljavile različne Wasilevske, Zdenke Kidričeve, Vide Tomšičeve – vse tja do tistega nesrečnega dekleta iz Medvod, ki so ga komunisti sami justificirali, ko jim je doslužila z duhom in telesom – ali pa krepostna pot tisočev slovenskih mater žena in deklet, ki so se že odločile proti komunizmu [...] nujno je torej, da se tudi slovenska žena udejstvuje proti komunizmu«.⁶⁹² Razvidno je, da je avtor podal usodo in podobo »slabe« ženske, ki pripada

⁶⁸⁵ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 40–43.

⁶⁸⁶ Kokalj Kočever, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 141.

⁶⁸⁷ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 42–43.

⁶⁸⁸ Šušteršič, Mirko. »Beseda našemu ženstvu.« *Slovensko domobranstvo*, 28. februar 1945, 13–14.

⁶⁸⁹ Šušteršič, »Beseda našemu ženstvu,« 13–14.

⁶⁹⁰ Prav tam, 13–14.

⁶⁹¹ Prav tam, 13–14.

⁶⁹² Prav tam, 13–14.

nasprotnemu taboru in je vsekakor nasprotje »dobre« ali »prave« ženske njegovega tabora. V povezavi s tem je opozoril, da *»ni pa prav, da so umolknile tiste »kulturne delavke« in »izobraženke«, ki so vedno vedele toliko povedati o ženskem vprašanju in o pravicah moderne žene [...], sedaj so se pa bojazljivo stisnile in utihnile – kot kokoši v dežju. Nikjer več besedice v obrambo ženskih pravic pred napadi komunizma. Mirno se pustijo te »dame« krmiti s komunistično propagando«.*⁶⁹³ Te ženske je torej skupaj s prizadevanji za enake pravice postavil v nasprotni tabor in jasno ločil od drugih žensk, s katerimi si ne delijo enake usode, oziroma *»o naših kmečkih ženah, to je o večini našega ženstva, moremo priznati, da se je že odločilo. Njih delež je težko delo na zapuščenih poljih. Mnogokrat brez vprežene živine vlačijo žene plug s šibkimi rameni, ob njih pa stopa kopica lačnih in bosih otrok brez očeta. Neštetokrat je njih kruh tudi kruh begunstva. Vendar ne klonejo, pogumno zaupajo v zmago. Mnogo jih je tudi zadela morilska komunistična roka [...] umrle so brez mnogih besed molče in junaško«.*⁶⁹⁴ Hkrati je prek kritike komunizma, ki mu je pripisoval razvrednotenje ženskega spola, naslovil še vprašanje enakih pravic in enakosti znotraj lastnega tabora in zapisal: *»Pod krilatico »izenačenje« je skrtil svoj pravi namen: oprostiti ženo in mater po eni strani tistih dolžnosti, ki jih kot žena in mati ima, in po drugi strani, vzeti ji tiste pravice, ki ji kot taki pripadajo. Komunizem »izenačuje« v tem smislu, da jemlje ženi in materi vse tiste odlike in razlike, ki jo ravno delajo za ženo in mater. Po komunističnem pojmovanju je žena največ samo še tovarišica, ki jo rabi tovariš v zabavo – navadno pa ni niti tovarišica, marveč samo orodje zabave.«*⁶⁹⁵ Avtor je odgovoril še na vprašanje, kako naj se ženske udeležujejo proti komunizmu. Menil je, da *»ne smemo, ne moremo, nočemo in tudi ni potrebno zahtevati vojaških nastopov«* od žensk, a hkrati priznal, *»da so slovenske žene in dekleta krepko pomagale na postojanki domobrancem pri obrambi«.*⁶⁹⁶ Področje ženskega protikomunističnega udejstvovanja je opredelil z besedami: *»Ako komunizem zanika duhovnost človeške osebnosti, jo bo slovenska žena skušala čimbolj varovati, dvigati in plemenititi. [...] Ako komunizem ruši družino, jo bo naša žena čimbolj ščitila, posebno pa še svoj položaj v njej in dobrine, ki jih ona vanjo prinaša [...],«* in *»zahtevala bo zaščito materinskih pravic in bo sama stoodstotno izvrševala svoje materinske dolžnosti. Skušala bo zajeziti poplavo komunistične miselnosti in prakse v teh vprašanjih.«*⁶⁹⁷ Opisal je glavno delovanje žensk, ki naj bi ga ženske po mnenju propagandistov nadgradile z bolj aktivnim sodelovanjem, katerega opredelitev pa ni bila najbolj jasna. Povsem jasno je bilo

⁶⁹³ Prav tam, 13–14.

⁶⁹⁴ Prav tam, 13–14.

⁶⁹⁵ Prav tam, 13–14.

⁶⁹⁶ Prav tam, 13–14.

⁶⁹⁷ Prav tam, 13–14.

predvsem to, da snovalci propagande od žensk niso želeli »vojaških nastopov« in so si predvsem prizadevali za to, da bi ženske odvrnili od sodelovanja v nasprotnem taboru, čemur so ustrezno prilagajali propagando. Po kapitulaciji Italije so razmišljali predvsem o veliki sramoti in škodi, ki so jo ženske naredile z velikim številom nezakonskih otrok z italijanskimi vojaki. To ugotovitev so nato nameravali v prihodnosti izkoristiti za discipliniranje žensk z opozorili in pozivi na razgovore.⁶⁹⁸

Kot je že bilo nakazano, so Mirko Šušteršič in drugi propagandni delavci meščanskega tabora razlikovali med »slabimi« ali »pokvarjenimi in izgubljenimi« ženskami, ki simpatizirajo s komunisti, ter »dobrimi« ali »pravimi« katoliškimi ženskami, ki naj bi imele »čuteče srce za vse trpljenje, toda njihovo srce ljubi Boga Cerkev in svetega očeta«. ⁶⁹⁹ V časopisu Slovenec so v članku z naslovom »Katera žena bo Slovincem vzgojila nov rod: ali slovenska mati z otrokom v naročju ali komunistična »možaklja« s puško v roki« to razlikovanje še najbolj vizualno prikazali s slikovnim gradivom. V prispevku sta bili skupaj objavljeni fotografija ženske z otrokom v naročju z nemškim in slovenskim pripisom: »Takšna je slovenska mati, ki je skozi stoletja ohranjevala slovenski narod in ga utrjevala v dobrem« ter slika treh žensk z orožjem s pripisom v nemškem in slovenskem jeziku: »Letak kaže ideal komunistične žene, ki se z orožjem bori proti lastnemu narodu.«⁷⁰⁰ »Slabim« ženskam so se še najbolj podrobno posvetili v časopisu Slovenski dom iz leta 1944 oziroma v članku z naslovom »Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji« in podnaslovom »Pot iz »emancipiranega« salona v gozd, v enakost, v brezno ...«. Glede na članek je bilo takrat v »komunistih okrog dvajset odstotkov žensk«. ⁷⁰¹ Tem so pot utrle »emancipiranke« ali ideje, kot je »emancipacija«, ki »je šla pri nas [...] v skrajnost kakor nikjer drugje. Za to ima največ zaslug znana emancipiranka učiteljica Angela Vode, ki je spisala tudi nekaj takih vodenih knjig.«⁷⁰² Te ideje so bile v članku navezane na komunizem, ki »govore o enakopravnosti žensk [...], skratka postavljajo žensko na isto mesto kot moškega, ne oziraje se na njene duševne in zlasti biološke posebnosti, [...]«. ⁷⁰³ Komunizmu je članek očital še, da poskuša »ubiti v ženski vsako njej lastno čustvo in čast, [...] skratka narediti iz nje stroj, robota docela enakega moškemu stroju«. ⁷⁰⁴ Takšne ideje naj bi privabile

⁶⁹⁸ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 43–44.

⁶⁹⁹ Dobaja, »Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno,« 364.

⁷⁰⁰ »Katera žena bo Slovincem vzgojila nov rod: ali slovenska mati z otrokom v naročju ali komunistična »možaklja« s puško v roki.« *Slovenec*, 4. junij 1944, 3.

⁷⁰¹ »Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji. Pot iz »emancipiranega« salona v gozd, v »enakost«, v brezno ...« *Slovenski dom*, 29. januar 1944, 5.

⁷⁰² »Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji,« 5.

⁷⁰³ Prav tam, 5.

⁷⁰⁴ Prav tam, 5.

»ženske, ki so zatajile svoje naravno poslanstvo in niso nikdar v življenju znale najti pametnega, ženski primerne dela.«⁷⁰⁵ Privabile naj bi ženske, ki »jim je postopoma zamiral ženski čut in so se hotele uveljaviti povsod, samo tam ne, kjer je njihovo mesto [...],« in »se jim nikdar ni ljubilo delati in jim je lahko življenje bilo edini cilj. [...] silno redke so bile v hribih ženske, ki bi znale kuhati ali sploh opravljati kako žensko delo [...] tudi pranje in čiščenje jim ni dišalo. Delati so bile navajene tisto kakor doma: nič.«⁷⁰⁶ Te ženske so bile v članku označene kot »javne delavke« in »mondene dame [...] pa razne akademičarke [...]« ter »razne, »kulturnice«, frizerke, trgovske pomočnice, uradnice in izbrana garnitura savojskih vlačug.«⁷⁰⁷ In so se nasprotniku pridružile iz »romantičnih in pustolovskih nagibov. [...] Drugi vzrok je bila emancipacija. [...] tako je neka ljubljanska emancipiranka na vprašanje, zakaj je prišla, odgovorila: "Zato, da bom postala komisarka."«⁷⁰⁸ Seveda je temu kmalu sledilo pojasnilo, da so »njihove želje po napredovanju [...] ostale neizpolnjene, ker je bilo preveč kandidatk za komisarska mesta [...] večina takih žensk je šla po poti propada do konca, dokler ni padla na stopnjo pocestne vlačuge. Ljudstvo jih je sovražilo in ni našlo zanje nobenega usmiljenja ali dobre besede. V svoji zapuščenosti so postajale zlobne in grabežljive. [...] kradle so pri rekvizicijah in se naslajale pri likvidacijah [...].«⁷⁰⁹ Nekaj besed je bilo namenjenih tudi njihovi obleki in oborožitvi, ki naj bi med drugim kazali na njihovo izstopanje, naivnost in nepripravljenost oziroma »ljudje so jih čudno gledali: bile so v moških hlačah s čepicami na glavi in s puško na rami [...] prihajale so v lahkih oblekah s torbicami in v poletnih čevljih [...] z namazanimi ustnicami in manikiranimi nohti [...].«⁷¹⁰ Hkrati je bilo v članku zanikano, da so bile v tej skupini žensk delavke in kmečke žene, ki so razne obljube tudi s strani drugih žensk o enakopravnosti »sprejemale po svoje. Drugega si niso mogle misliti kakor to, da so te ženske [...] pač nore.«⁷¹¹ Dalje je članek sporočal, da »so bile ženske, zlasti študirane, najbolj pripravne za rdeče razdiralno delo [...], v ta posel so jih uvajali postopoma, po načrtu. Če si je kaj pomišljala, so ji zagrozili, da jo bodo ovadili oblastem [...].« Tako naj bi ženske »komunisti [...] uporabljali [...] za kurirsko in obveščevalno službo pozneje, [...] tudi v političnih odborih.«⁷¹² Glede političnega delovanja je bil predstavljen primer: »V Novem mestu se je konec 1941 prikazala neka ženska, [...] Prva, ki se ji je pridružila, je bila Frani Koširjeva

⁷⁰⁵ Prav tam, 5.

⁷⁰⁶ Prav tam, 5.

⁷⁰⁷ Prav tam, 5.

⁷⁰⁸ Prav tam, 5.

⁷⁰⁹ Prav tam, 5.

⁷¹⁰ Prav tam, 5.

⁷¹¹ Prav tam, 5.

⁷¹² Prav tam, 5.

iz Novega mesta [...] visoka suha ženska barvanih las šminkanih ustnic [...] zanimiva prikazen na deželi. Imeli sta komunistične sestanke v mirnopeški okolici, kjer se jima je pridružila tudi znana amaconka Mara Rupenova [...] te prvakinje niso imele sestankov samo za ženske, ampak tudi za moške. Sestanki so bili prijeten cirkus za kmečke fante [...], ko pa jim je bilo zadosti, so se obrnili, rekoč: "Kaj bomo poslušali te namazane babe! Pa še nihče jih ne razume, kaj hočejo. Kaj se baba vtika v take stvari. Baba naj prime za kuhalnico!"⁷¹³ V komunističnem taboru naj bi bila »naloga žensk [...] pridobivati na splošno ljudi za komunizem, vplivati na ženske, da bi te ustrahovale može in sinove [...] za pridobivanje žensk so komunistke [...]. Trkale so na žensko nečimrnost in brenkale na enakost. Obljubljale so, da potem, ko bo pri nas zavladal komunistični red, ne bo treba ženskam doma nič več kuhati in skrbeti, kaj bodo jedli. [...] Ženski se v novem redu ne bo treba ozirati na nobeno moralo, vsaka bo delala, kar bo hotela. Dedec bo moral držati jezik za zobmi in se ne bo mogel pritoževati, če bo žena hodila z drugim. Prav tako se ne bo treba ubijati z otroki. [...] Ženske, da se bodo lahko uveljavile tudi v javnih poklicih. Ženska bo na primer lahko oficir, moški pa ji bo moral snažiti čevlje.«⁷¹⁴ Podan je bil tudi odgovor na vprašanje, zakaj so v komunističnem taboru sploh vključevali ženske v oborožene sile. »Komunistično vodstvo se je za to odločilo, da bi tudi na zunaj polagalo »pravo« žensko enakopravnost in s tem pridobilo našo »nevzgojeno in v svoji miselnosti razdvojeno ženstvo«. V resnici je njegov cilj bil doseči, da bi komunistična vojska bila bolj raznolika in neurejena, ker je le neurejena vojska sposobna voditi revolucijo.« »Komunizem pa je hotel s tem privabiti tudi manjvredne romantične moške, češ saj je v narodni vojski dovolj zabave in vsega, ker imamo dovolj žensk v edinicah. Komunistično vodstvo je hotelo s privabljanjem žensk povečati divjost in krvoločnost v edinicah. Zakaj? Prvič zato, ker so ženske vzgojene v zavesti, da so enake moškim, hotele moške prekositi v pobijanju in krvoločnem divjanju; drugič zato, ker je pri tem igrala važno vlogo spolnost. Ženska, ki se je izkazala kot bolj kruta, je dobila pri komunistih večji ugled, [...]. Ženske–komunistke so v splošnem bolj krvoločne in nečloveške kakor komunisti–moški.«⁷¹⁵ Na ta način je v članku podan še en odgovor na vprašanje, zakaj v meščanskem taboru ni in ne sme biti ženskega neposrednega sodelovanja v oboroženih silah.⁷¹⁶ V povezavi s spolnostjo žensk je bilo zapisano v članku naslednje: »Rdeči vojaški pravilnik je sicer prepovedoval vsako občevanje z ženskami, ki so vključene v borbene edinice. Toda če si komandant ali politkomisar, si lahko kaj več privoščiš,

⁷¹³ Prav tam, 5.

⁷¹⁴ Prav tam, 5.

⁷¹⁵ Prav tam, 5.

⁷¹⁶ Prav tam, 5.

[...]. Ko so jih izrabili vrhovi, so padle v roke navadnim bojevnikom. [...] ločenih ležišč za moške in ženske ni bilo in tudi v patrole so hodile skupaj s »tovariši«. Sem pa komunistični pravilnik ni segal. [...] Ženske so bile umazane, nečiste. Oglašale so se bolezni, uši. [...] Spolno so postajale nemikavne, komunisti so se jih izogibali kakor garjavih ovc [...]. Komunistični zdravnik dr. Lunaček je dejal, da marsikatera teh žensk ne bo nikdar več mogla roditi.« »Zanimivo je, da ni nikdar rodila nobena partijka. To zato, da ne bi prišla partija v slabo luč med ljudstvom. Seveda pa zaradi tega ne smemo misliti, da so se partijke izogibale moških! [...] večina pa je prinesla od svojih cesarskih prijateljev tudi spomin v obliki spolnih bolezni [...], kar je bilo med hosterji kmečkih fantov, se za ta dekleta niso menili, ampak jih zaničevali. Največje prijateljke so našle v ljubljanskih pritepencih, ki so prišli med komuniste [...].«⁷¹⁷

Torej kot smo videli, so v meščanskem taboru pripadnice nasprotnega tabora v določenih številkah časopisov, kot so bili Jutro, Slovenec, Slovensko domobranstvo in Slovenski dom, prikazovali kot boljševidinke, sovjetske diplomatke,⁷¹⁸ emancipiranke, javne delavke, svetovljanske dame, zdolgočasene akademičarke, amazonke, kulturnice, frizerke, trgovske pomočnice, uradnice, počestne in savojske vlačuge, umazane, nečiste, mlade ter študirane ženske, oropane lastnih čustev in časti, z zakrknjenimi ženskimi čuti ter kot robote ali poslušne stroje, ki so popolnoma enake moškemu.⁷¹⁹ Očitali so jim, da so služabnice komunizma oziroma komunistične možaklje,⁷²⁰ ki doma niso želele delati in niso delale nič ter da ne znajo in ne želijo opravljati gospodinjskega dela. Poleg tega, da so zatajile svoje naravno poslanstvo, so jim pripisovali še lenobo, nečimrnost, zlobnost, moška oblačila, ustrahovanje njihovih možev in sinov, obračanje spolnih vlog, poželenje po visokih položajih, pustolovščinah in ponižanju moških, krvoločnost, nečloveškost, sadistična nagnjenja, razdvojenost, norost, nevzgojenost, nemoralnost, kozmetiko, moderne obleke in modne dodatke, lepoto, spolno nepriljubljenost, lahkoživost, spolno prenosljive bolezni, neplodnost, umazanost, nečistost, uši, bolnost, zapuščenost, grabežljivost, krajo in osovražnost.⁷²¹ Proti njim so organizirali propagando, ki je temeljila na predstavah nemoralnosti žensk, ki so zapustile dom in družino, ter na govoricah o ubojih poročenih parov in rojstev velikega števila nezakonskih otrok.⁷²² Njim nasproti so na podlagi že obstoječih predvojnih predstav vzpostavljali idealizirano podobo slovenske ženske

⁷¹⁷ Prav tam, 5.

⁷¹⁸ Šušteršič, »Beseda našemu ženstvu,« 13–14.

⁷¹⁹ »Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji,« 5.

⁷²⁰ »Katera žena bo Slovincem vzgojila nov rod.« *Slovenec*, 4. junij 1944, 3.

⁷²¹ »Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji,« 5.

⁷²² Jancer–Webster. »Women in the Yugoslav national liberation movement.« 68.

kot mile, dobre, ljubeznive,⁷²³ občutljive, plemenite, fizično šibke, trpeče, krepostne, preproste, kmečke, molčeče, požrtvovalne in junaške,⁷²⁴ cankarjanske matere,⁷²⁵ vzgojiteljice,⁷²⁶ katoliške žene in dekleta. Ta ne naseda obljubam o enakopravnosti ter se zaveda od katoliške religije naloženega poslanstva in nevarnosti brezbožnega komunizma, ki odpravlja njeno pravo bistvo ter preprečuje njeno udejanjanje v od Boga danih ženskih nalogah oziroma gospodinjstvu, materinstvu, dobrodelni dejavnosti, laičnem apostolatu in narodno obrambnem delu. Slednje je razumljeno predvsem kot obramba materne jezika in slovenske kulture prek poznavanja in obnavljanja narodnih pesmi in običajev.⁷²⁷ Oblikovali so »dobro« žensko, ki jo srečamo v protikomunističnih propagandnih govorih in geslih, polnih besed, kot so mati, domovina in Bog.⁷²⁸ Takšna propaganda, namenjena delavkam, služkinjam in dijakinjam⁷²⁹ oziroma tveganim skupinam žensk, ki bi se potencialno vključevale v nasprotni tabor, je bila posredovana v ustreznem tisku ter je opredeljevala in poudarjala ženski boj proti komunizmu v primerni materinski vzgoji naslednjih moških rodov, medtem ko je oboroženi boj namenila moškemu pripisanemu spolu.⁷³⁰

Poleg konstruiranja »zelene« in »nezaželene« ženskosti lahko v tisku zasledimo tudi vzpostavljanje predstave »pravega« slovenskega domačega kmečkega sina,⁷³¹ fanta ali moškega in vrlega domobranca,⁷³² ki je bil jasno ločen od ženske, predvsem v svojih dolžnostih. Ta glede na propagandni tisk večinoma ni bil del nasprotnega tabora in ni nasedal njegovi propagandi. Takšnega moškega niso privlačile ženske nasprotnega tabora niti ni verjel njihovim tujim idejam.⁷³³ Njemu nasproti je bil v istem tisku postavljen manjvreden romantični moški in mestni pritepenec, ki je bil komunist,⁷³⁴ izgubljeni sin⁷³⁵ in podobno. Ta je ženskam grozil oziroma jih izsiljeval, spolno in drugače izkoriščal⁷³⁶ ter ubijal, četudi so sprva podprle komunistični tabor.⁷³⁷ Gre za propagandno razsežnost medvojnega boja za hegemono moškost,

⁷²³ »Prezident general Rupnik govori ženski dijaški mladini.«, 2.

⁷²⁴ Šušteršič, »Beseda našemu ženstvu,« 13–14.

⁷²⁵ »Prezident general Rupnik govori ženski dijaški mladini.«, 2.

⁷²⁶ »Izpoved ženske dijaške mladine!«, 1.

⁷²⁷ Dobaja, »Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno,« 92–95.

⁷²⁸ Kokalj Kočvar, Monika. »Gorenjska samozaščita.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočvar, 28–37. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999, 34.

⁷²⁹ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 43.

⁷³⁰ Šušteršič, »Beseda našemu ženstvu,« 13–14.

⁷³¹ »Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji,« 5.

⁷³² »Prezident general Rupnik govori ženski dijaški mladini.«, 2.

⁷³³ »Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji,« 5.

⁷³⁴ Prav tam, 5.

⁷³⁵ »Izpoved ženske dijaške mladine!«, 1.

⁷³⁶ »Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji,« 5.

⁷³⁷ Šušteršič, »Beseda našemu ženstvu,« 13–14.

ki smo jo srečali že pri obravnavi razlogov in vzgibov za vključevanje žensk v komunističnem taboru ali komunistični in protikomunistični tabor sta soustvarila ter prek vsak svojega propagandnega medija posredovala vsak svojo predstavo želene moškosti, ki so ju v oboroženih silah obeh taborov nekateri posamezniki in v primeru komunističnega tabora tudi določene posameznice dejansko posebljali.

2.3.2 DEJAVNOSTI ŽENSK V MEŠČANSKEM TABORU

Skladno z razumevanjem njihove vloge se ženske, ki so sodelovale v meščanskem taboru, niso izpostavljale, a so vseeno na različne načine prispevale k doseganju ciljev tabora. Med drugim so se udeleževale protikomunističnih zborovanj in izvajale dobrodelne akcije.⁷³⁸ Primer takšnega zborovanja je že omenjeno javno zborovanje dijakinj višjih razredov ljubljanskih srednjih šol leta 1944, na katerem so ženske nastopale v vlogi občinstva, govornic in kot pevke v dekliškem pevskem zboru, ki ga je vodila Marijana Fink.⁷³⁹ Primer dobrodelne akcije pa je velika božična akcija leta 1944 z naslovom *»Vsi hočemo pomagati!«*. K prostovoljnemu sodelovanju v akciji so v tisku pozivali ženske z naslednjimi besedami: *»Ker potrebuje ta akcija veliko število pomožnih sil, prosimo narodno čuteče gospe, dekleta in mladino brez razlike, da se stavijo na razpolago in da se prostovoljno javijo v glavni pisarni akcije [...].«*⁷⁴⁰

Očitno je, da so imele nekatere, predvsem žene pomembnejših vplivnejših članov tabora, kot je bila na primer Olga Rupnik, vidnejšo vlogo,⁷⁴¹ saj so v vsakem primeru predstavljale svoje zakonce. Sklepati je mogoče, da je bilo od njih zahtevano udejanjanje lika idealne ženske v javnosti. Njihovo delovanje je zajemalo na primer obiskovanje ranjencev, beguncev, šol in drugih institucij, kjer je bila njihova navzočnost pričakovana ali zahtevana. Posameznice so imele tudi radijske nastope in objavljale pesmi, prozo in dokumentarne prispevke v tisku.⁷⁴²

Gre za oblike aktivne neposredne propagandne dejavnosti, ki so jo ženske nadgradile s prenašanjem sporočil in obveščevalno dejavnostjo oziroma s pomočjo pri vzpostavljanju obveščevalne mreže ter zbiranju podatkov o nasprotnem taboru in okupatorju oziroma z vohunjenjem, ki so ga lahko opravljale v okviru različnih organizacij meščanskega tabora.

⁷³⁸ Kokalj Kočevar, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 142.

⁷³⁹ »Prezident general Rupnik govori ženski dijaški mladini,« 2.

⁷⁴⁰ Zimska pomoč »Rojaki in rojakinje!« *Jutro*, 2. december 1944, 2.

⁷⁴¹ Kokalj Kočevar, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 142.

⁷⁴² Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 45.

Članica Katoliške akcije Rozalija Uhan je na primer v dnevniku zapisala naslednje: »I. V. Sedaj se je pa začelo zvedeli so, da nosim pošto fantom po vaseh. Napravili so zasedo. In so me ujeli ko sem nesla pismo ki smo v njem sporočili na Mirno kdaj odidemo v Gojance. Jaz sem pismo utaknila v usta in snedla. Takrat sem dobila drugo klobuto. Čim več klobut bolj z veseljem delam. Mogla sem iti z njim k zaslišanju v lager pod Apnenik. Sem vse utajila [...],« in »3 VI. So odgnali g. kaplana. Jaz sem šla za njim in Ivanka in smo stavile življenje za njega. So ga izpustili pod pogojem da pridem jaz k jim. Oblubim in ostanem. G. kaplan in Ivanka odideta. Pa mi je kar dovolji, bom saj videla njihovo življenje. V svoje veliko presenečenje ugotovim da so polni uši. Ne uši ne bom podpirala. Drugi dan uidem domov.«⁷⁴³ Omenjene dejavnosti žensk so bile izrednega pomena, še posebno na začetku, ko se je spopad med taboroma kazal predvsem v obliki neusklažene in usklažene propagande ter protipropagande v podtalnem tisku, prek govoric in izjav v povezavi z ilegalnimi skupinami.⁷⁴⁴

V povezavi s tem moramo opozoriti na posebno skupino žensk, ki so bile preganjane s strani komunističnega tabora in se kažejo kot nasprotje lika partizanske učiteljice. Italijanski okupator je namreč za razliko od drugih treh Slovincem za določen čas omogočil kulturno avtonomijo, kar je pomenilo, da so med vojno nekaj časa obstajale slovenske šole, v katerih so morali učitelji in učiteljice poučevati in poveličevati italijanski jezik, zgodovino, zemljepis in državoslovje ter fašistično ideologijo.⁷⁴⁵ Hkrati so nekateri učitelji in učiteljice vzdrževali stike s pomembnimi osebami in na razne načine pripomogli k uresničevanju ciljev meščanskega tabora. V komunističnem taboru tega niso odobraval, kar je razvidno iz povojne, komunističnemu taboru naklonjene literature, ki opisuje druženje in zasebno proslavljanje majorja Karla Novaka, Nandeta Babnika, Janka Debeljaka in drugih z učiteljicami Ivanko Kavčič, Justino Rodič ter Jadvigo Mali v stopiškem župnišču v bližini Novega mesta.⁷⁴⁶ Ivanka Kavčič je bila rojena 12. 12. 1913 v Novem mestu in je umrla oziroma izginila leta 1945. Kraj smrti in pokopa nista znana.⁷⁴⁷ Ista literatura poroča tudi o druženju z nasprotniki in begu »belogardistične sodelavke« učiteljice Ljudimile Barse v Novo mesto.⁷⁴⁸ Če jim je te učiteljice uspelo uloviti, so jih glede na literaturo, ki je nastala po osamosvojitvi Slovenije, mučili in ubili. Primer je Marica Nartnik, ki se je poleg poučevanja posvečala še strežbi bolnikom. Usmrtili so

⁷⁴³ ARS 1877, »Uhan Roza.«

⁷⁴⁴ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 23–24.

⁷⁴⁵ *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja: katalog stalne razstave*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1988–<2002>, 100–101.

⁷⁴⁶ Saje, *Belogardizem*, 326.

⁷⁴⁷ Zgodovina Slovenije – SIstory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=32743> (Dostop: marec 2020).

⁷⁴⁸ Saje, *Belogardizem*, 279.

jo »ker so hoteli odstraniti njen vpliv na mlade«. ⁷⁴⁹ Marica Nartnik oziroma Marija Nartnik je bila rojena Andreju Nartniku in Mariji Nartnik 18. 12. 1905 v Kozariščah pri Tolminu. Živela je v Rožnem Dolu in umrla 25. 6. 1942 v Vrčicah. Pokopana je v Semiču. ⁷⁵⁰ V isti literaturi lahko več preberemo o poteku mučenja na primeru učiteljice Darinke Čebulj. ⁷⁵¹ Darinka – Ana Čebulj se je rodila Francu Čebulju in Leopoldini Čebulj 31. 8. 1912 v Radovljici. Živela je v Hinjah in umrla 7. 6. 1942 pri Starem Logu. ⁷⁵² V nekaterih primerih so jim pred usmrtitvijo sodili, na primer Anici Drobnič, ⁷⁵³ ki se je rodila Francu Drobniču in Neži Drobnič 28. 6. 1898 v naselju Hudi Vrh. Živela je v Begunjah pri Cerknici in bila usmrčena 15. 10. 1943 v Jelendolu. Pokopana je v naselju Hrovača. ⁷⁵⁴

Vodenje organizacij je bilo sicer izključno v domeni moških, a so ti vsaj v nekaterih organizacijah dopuščali preverjenim posameznicam izvajanje kontrolnega in administrativnega dela. V nekaterih primerih so vodstvo oddelkov prepustili ženskam, kar pomeni, da so v organizacijski hierarhiji zasedle omejene oddelčne vodstvene položaje in so bile nadrejene drugim ženskam in ranjencem. Posledično so morale pokazati organizacijske in vodstvene sposobnosti ter sprejemati pomembne odločitve.

Nekatere so opravljale sanitetno in skrbstveno delo v okviru organizacij tabora. A se moramo zavedati, da so mnoge ženske skrbele za nego in transport ranjencev ter preskrbo vojakov izven teh organizacij. Predvsem so tu odigrale pomembno vlogo sorodnice članov meščanskega tabora, ki so z reproduktivnim delom oziroma čiščenjem, pranjem, umivanjem, previjanjem, kuhanjem, hranjenjem, urejanjem, pospravljanjem in podobnim delom, ki prispeva k obnavljanju človeka in celotne družbe, močno posredno podprle doseganje njegovih ciljev. ⁷⁵⁵ Takšno delovanje je lahko imelo velike posledice, saj so bile posledično označene oziroma etiketirane kot sodelavke in podpornice okupatorja in njegovih sodelavcev. Tisk komunističnega tabora jih je skupaj z njihovimi možmi obtožil izdajstva in organizacije njegovih nasprotnikov oziroma: »Belogardisti, ki so izdajali in imajo na vesti nešteto umorjenih ljudi, so še trgovec Karel Žnidaršič iz Dan, Janez in Jakob Palčič iz Vrh, Janez Porok in Jernej Felič z ženo iz Starega trga. Vsi so tesni sodelavci Natlačana [...], zlasti g. Kržič, ki je sedaj

⁷⁴⁹ Perme, Franc. »Slovenski mučeniki.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 549–553. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 551.

⁷⁵⁰ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=56220> (Dostop: marec 2020).

⁷⁵¹ Perme, »Prva doba revolucije,« 102 – 104.

⁷⁵² Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=11230> (Dostop: marec 2020).

⁷⁵³ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 66.

⁷⁵⁴ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=15013> (Dostop: marec 2020).

⁷⁵⁵ Kokalj Kočvar, »Slovenke v drugi svetovni vojni,« 141.

italijanski komisar in pri katerem je uslužbena Mara Škrbec Kržič, je glavni organizator bele garde in izdajalstva.«⁷⁵⁶

Čeprav je bil oborožen boj, kot smo omenili, namenjen moškim, so se, sicer v veliko manjšem številu kot v nasprotnem taboru, vanj vključevale tudi ženske, kar je z razočaranjem priznal tudi takratni tisk.⁷⁵⁷ V ta namen so vanj vstopale ženske iz meščanskih organizacij, ki so bile ustanovljene pred in med vojno, ter iz ožjih krogov udeležencev boja proti komunističnemu taboru.

2.3.3 ŽENSKÉ IN ORGANIZACIJE MEŠČANSKEGA TABORA

Čeprav je propaganda žensko področje opredeljevala kot dom in družino, to ni pomenilo, da je bilo ženskam popolnoma onemogočeno vključevanje v različne organizacije, ki so jih organizirali v njihovem taboru. Bolj kot to, da bi ženske dejansko poskušali povsem potisniti v zasebno sfero, se zdi, da so predvsem onemogočali oblikovanje nezaželenih samostojnih protikomunističnih ženskih organizacij. V primeru, da so želele biti bolj dejavne, ženskam ni ostalo drugega kot vključevanje v že obstoječe moške mehanizme kot oblika pomoči in dopolnila,⁷⁵⁸ ki je bila pod ustreznim nadzorom. V ta namen so vzpostavili ženske oddelke, katerih dejavnost je bila propaganda, prenos sporočil in obveščanje. Še pogosteje pa so predvsem skrbstvene in sanitetne dejavnosti v organizacijah, ki so bile skladne z razumevanjem ženske, prepuščali ženskam. Bistvenega pomena je bila tu bolj kot kaj drugega sama izbira žensk za te dejavnosti, saj je obstajala nevarnost vtihotapljanja nasprotnikov, zato so pogosto rekrutirali sorodnice, sovaščanke in znanke.⁷⁵⁹

Ena izmed pomembnejših predvojnih organizacij, v katero so se vključevale ženske, je bila Katoliška akcija, ki je bila pri povojnih oblasteh najbolj zasovražena katoliška organizacija in razumljena kot fašistična vohunska organizacija.⁷⁶⁰ Medtem ko je povojna, komunističnemu taboru zelo naklonjena literatura opisovala Katoliško akcijo kot izredno dobro organizirano elitno organizacijo »slovenskega klerofašizma,« vzpostavljeno na podlagi obstoječih katoliških

⁷⁵⁶ »Grozodejstva italijanskih in belogardističnih fašistov.« *Slovenski poročevalec*, 29. september. 1942, 3–4.

⁷⁵⁷ Šušteršič, »Beseda našemu ženstvu,« 13–14.

⁷⁵⁸ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 47.

⁷⁵⁹ Prav tam, 44–45.

⁷⁶⁰ Griesser Pečar, Tamara (2015). »Anton Strle na zatožni klopi.« *Bogoslovni vestnik*, letnik 75, številka 3, str. 569–579. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-N9MAFPEC> (Dostop: marec 2020), 572.

društev,⁷⁶¹ jo je po osamosvojitvi Slovenije napisana literatura na podlagi okrožnice papeža Pija XI. iz leta 1922 definirala kot »sodelovanje laikata pri hierarhičnem apostolatu cerkve« oziroma »sodelovanje organiziranih laikov pri hierarhičnem apostolatu cerkve pod vodstvom cerkvenega načelstva z namenom, da se zasebno, družinsko in socialno življenje osvaja za Kristusa Kralja«, pri čemer je »le urejeno in organizirano aktivno sodelovanje, ki je neposredno v škofiji podrejeno škofu oziroma papežu«, opredeljeno kot Katoliška akcija.⁷⁶² Pomembno se je zavedati, da se ta opredelitev Katoliške akcije navezuje na predvojno obdobje oziroma trideseta leta 20. stoletja. Njen glavni cilj je v tej literaturi opredeljen kot »duhoven, nadzemski in teži k verski preroditvi posameznika in družbe« ter Katoliška akcija naj bi se od ostalih verskih organizacij razlikovala v tem, da »vzgaja [...] organizirane apostolske čete in vrši celoten apostolat [...], vernike vzgaja tudi za socialno delo [...], jih poučuje »o vseh dolžnostih, ki jih ima človek kot posameznik pa tudi kot član družine, občine in države. Vzgaja jih religiozno, moralno, socialno in politično.«⁷⁶³ Posebej je poudarjeno, da naj bi šlo za laično organizacijo z laičnim vodstvom oziroma predsednik naj bi bil laik, medtem ko je bila vloga duhovnika v organizaciji zastopanje cerkvenega načelstva, vodenje enote Katoliške akcije, skrb za zavestno izpolnjevanje navodil cerkvenega načelstva in oblikovanje članov Katoliške akcije, zlasti tistih, ki so vodili organizacijo.⁷⁶⁴ Med vojno so Katoliško akcijo sestavljale organizacije, imenovane Zveza katoliških dijakov, Zveza katoliških dijakinj, Zveza mladih katoliških delavcev, Zveza mladih katoliških delavk, Zveza katoliških nameščenk, Zveza katoliških učiteljev, Zveza katoliških kmečkih mladcev in Zveza katoliških kmečkih mladenk. Odseki ženskih organizacij so se naprej delili na skupine in podskupine. Članstvo v Katoliški akciji naj bi bilo prostovoljno in obsegalo predvsem sposobne ter zaupanja vredne osebe,⁷⁶⁵ ki jim je bilo od februarja 1942 naprej naročeno, naj spremljajo delovanje pripadnikov komunističnega tabora. Kmalu za tem so se povezali z italijanskim okupatorjem in sodelovali pri množičnih racijah v Ljubljani.⁷⁶⁶

Tisk komunističnega tabora je podal primere takšnega organiziranja žensk leta 1941 in opozarjal, da je Filip Žakelj, organizator Katoliške akcije v Sostrem, zbiral »služkinje« v Ljubljani in jim naročal, da vohunijo pri svojih družinah proti nasprotnemu taboru. Podobno je v Novem mestu Karel Wolbang organiziral članice dijaške Katoliške akcije, ki jih literatura

⁷⁶¹ Saje, *Belogardizem*, 109–110.

⁷⁶² Vidovič–Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, 52–53.

⁷⁶³ Prav tam, 53.

⁷⁶⁴ Prav tam, 53.

⁷⁶⁵ Saje, *Belogardizem*, 109–110.

⁷⁶⁶ Repe, *S puško in knjigo*, 248.

označuje kot Wolbangove mladenke.⁷⁶⁷ Na zadnji primer je bil vezan povojni sodni proces na okrožnem sodišču v Novem mestu leta 1947. Takrat so poleg Antona Strleta sodili tudi šivilji Veri Štekar, šolski sestri Darini (Mariji) Ogulin, provincialni prednice šolskih sester de Notre Dame v Šmihelu Stanislavi Babnik, gospodinjski pomočnici Ani Štekar in Jožefi Pungerčar. Vera Štekar je bila predsednica Katoliške akcije v Šmihelu pri Novem mestu in se je po uradnem koncu vojne skrivala pri Jožefi Pungerčar ter leta 1946 poskušala na novo organizirati Katoliško akcijo. Po mnenju sodišča je bila »*duševno zelo šibka*« in ni »*kazala posebne inteligence*« ter je potrebovala »*duševno oporo*« za svoje delovanje od Marije Ogulin in Antona Strleta.⁷⁶⁸ Vera Štekar je »priznala« obveščevalno in propagandno dejavnost pod vodstvom Karla Wolbanga,⁷⁶⁹ za kar je bila uradno obsojena na štiri leta odvzema prostosti s prisilnim delom in na tri leta izgube aktivne in pasivne volilne pravice. Darina Ogulin je bila obsojena na tri leta odvzema prostosti s prisilnim delom in na dve leti izgube aktivne in pasivne volilne pravice, Jožefa Pungerčar na eno leto odvzema prostosti s prisilnim delom in enoletno izgubo aktivne in pasivne volilne pravice, Stanislava Babnik na sedem mesecev odvzema prostosti in Ana Štekar na šest mesecev odvzema prostosti s prisilnim delom.⁷⁷⁰

Glede članic šmihelske deklinške Katoliške akcije lahko omenimo še pričevanje članice Mihaele Rulovec in pričanje Silve Lapanje. Mihaela Rulovec je trdila, da je imela ilegalno ime Ovčka. Silva Lapanje pa je povedala, da je bil cilj Katoliške akcije pritegniti čim več mladine v Katoliško akcijo ter jo usmerjati v boj proti nasprotnemu taboru in zbiranje podatkov o njegovih pripadnikih. Pri tem naj bi uporabljali različna lažna imena, kot so bila na primer Borka, Irena, Jagnje in Ovčka.⁷⁷¹

S Katoliško akcijo v Novem mestu je bil povezan ženski samostan v Šmihelu⁷⁷² in kot primer poteka prikritega posredovanja podatkov nam služi neuspeh poskus zgoraj omenjene prednice v tem samostanu Stanislave Babnik poleti leta 1942, da bi za svojega nečaka duhovnika Nandeta Babnika prek nekdanje gojenke Pepce posredovala informacije duhovniku Vinku Kastelicu. Pepco je Stanislava Babnik povabila v svojo sobo in jo prosila, da dostavi Vinku Kastelicu droben listič, ki ji ga je vpletla v kite. Pepca je nato listič pokazala fantu, ki pa

⁷⁶⁷ Saje, *Belogardizem*, 122–123.

⁷⁶⁸ Griesser Pečar, »Anton Strle na zatožni klopi,« 572–573.

⁷⁶⁹ Saje, *Belogardizem*, 123.

⁷⁷⁰ Griesser Pečar, »Anton Strle na zatožni klopi,« 575.

⁷⁷¹ Saje, *Belogardizem*, 123.

⁷⁷² Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 44–45.

ga je posredoval komunističnemu taboru.⁷⁷³ Iz primera, ki je vodil v smrt Vinka Kastelica, lahko vidimo, kako zelo je bila pomembna dobra izbira zaupanja vrednih in sposobnih kurirk ter da ni bilo vedno jasno, koga posameznice podpirajo. Prav mogoče je, da je želela Stanislava Babnik izkoristiti svoj položaj avtoritete in prisiliti nekdanjo gojenko k sodelovanju, a se je ta temu uprla, če ni že prej podirala komunističnega tabora. Seveda obstaja možnost, da ni vedela, kaj je sploh napisano na lističu, ter da je bilo od nje pričakovano slepo sledenje navodilom avtoritete oziroma da je bila zavedena v sodelovanje, kar postavlja pod vprašanje prostovoljnost sodelovanja.

Omenjeni Nande Babnik je sodeloval pri vodenju in zbiranju potrebščin četnikov ter usmerjal delovanje skupine deklet članic Katoliške akcije, ki jih je vodila profesorica realne gimnazije Marija Gunde. Od deklet poznamo Silvo Grilc, Jožico Pelko in Pepco Fabjan, ki so zbirale obleke, perilo in posodo za pripadnike Štajerskega bataljona oziroma kasneje Legije smrti. Poleg tega so pletle volnene jopice in nogavice ter skrbele za okrevališča in bolne. Opravljale so kurirsko in obveščevalno delo na območju pod nadzorom komunističnega tabora, zaradi česar sta se Pepca Fabjan in Jožica Pelko poleti leta 1942 znašli v italijanskem zaporu, saj so ju osumili sodelovanja s komunističnim taborom, a sta bili naposled izpuščeni zaradi posredovanja Franca Keka in Karla Jordana.⁷⁷⁴

Poleg Katoliške akcije je bila pomembnejša organizacija, v katero so se vključevale ženske, tudi Slovenska legija, ki so jo ustanovili člani Slovenske ljudske stranke 29. 5. 1941 v Ljubljani. Slovensko legijo je vodil desetčlanski odbor in njegovi pomembnejši člani so vodili posamezne referate. Bila je najštevilnejša formacija protikomunističnega tabora s sistematično ilegalno »vojaško organizacijo« na terenu in lastnim glasilom.⁷⁷⁵ Vanjo se je najkasneje jeseni leta 1943 vključila najštevilčnejša, najpomembnejša in edina izrecno organizirana protirevolucionarna organizacija žensk, imenovana Dekliška legija,⁷⁷⁶ ki je bila, glede na starejšo literaturo, posebna ženska propagandna in obveščevalna mreža, ustanovljena z namenom boljšega propagandnega in obveščevalnega delovanja Slovenske legije.⁷⁷⁷ Novejša literatura postavlja začetek Dekliške legije, ki se je sestajala v prostorih Delavske zbornice, v obdobje pred kapitulacijo Italije in kot prvotnega voditelja imenuje Avgusta Horvata. Slednjega je najverjetneje po združitvi s Slovensko legijo nadomestila Marija Pregelj, ki jo je jeseni leta 1944 zamenjala akademska

⁷⁷³ Saje, *Belogardizem*, 274–275.

⁷⁷⁴ Prav tam, 285.

⁷⁷⁵ Mlakar, »Ilegalna odporniška dejavnost »meščanskega« tabora,« 608.

⁷⁷⁶ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 45.

⁷⁷⁷ Saje, *Belogardizem*, 160.

slikarka Bara Remec.⁷⁷⁸ Pripadnice Dekliške legije so bile razdeljene na sedem okrožij Ljubljane in imele okrožne voditeljice: Ilonka Zorki za Center, Elči Dolinar za Vič, Staša Šušteršič za Šiško, Slavka Remškar za Bežigrad, Marija Žida za Moste, Štefka Berlot za Rakovnik in Marija Grum za Trnovo. Leta 1944 je prišlo do menjav oziroma okrožna voditeljica Centra je postala Marija Metelko, Šiško je prevzela Nuša Kompare in Moste je začela voditi Roža Bajc.⁷⁷⁹ Marija Grum se je verjetno rodila Antonu Grumu in Mariji Grum, rojeni Brlec, 5. 2. 1923 v Bizoviku. Po poklicu (soc. status) naj bi bila uslužbenec in umrla/izginila junija 1945 v Teharjah.⁷⁸⁰ Vključevanje novih članic, ki so bile stare med 17 in 30 let, se je odvijalo po trojkah v mejah okrožij in vsaka nova članica je morala priseči, da bo delovala po navodilih Slovenske legije za Združeno in razširjeno Slovenijo v novi Jugoslaviji ter da bo čuvala vse tajnosti, ki ji bodo zaupane v okviru njenega delovanja.⁷⁸¹ Medtem ko starejša literatura število udeleženk ocenjuje na približno 60,⁷⁸² je to število v novejši literaturi ocenjeno na približno 200 članic oziroma vsaj 110 članic.⁷⁸³ Mogoče je sklepati, da je podatek o številu pripadnic v starejši literaturi opredeljen na podlagi članic, ki so se udeležile sanitetnih tečajev. V vsakem primeru je bila njihova naloga organizirati slovenska dekleta za propagandno in obveščevalno delo. Vsaka udeleženka je zbirala podatke v svoji okolici o nasprotnem taboru in okupatorju, zlasti pri njegovih političnih akcijah,⁷⁸⁴ ter hkrati obiskovala razna izobraževanja, na primer sanitetne tečaje, organizirane v okviru Dekliške legije.⁷⁸⁵ Hkrati so zbirale sanitetni material in zdravila, šivale perilo, skrbele za ranjence, se udeleževale protikomunističnih prireditev, zbirale knjige za domobrance in podobno.⁷⁸⁶ Kot bomo videli v nadaljevanju, so izvajale tudi telesni pregled žensk pri blokovski kontroli in železniški policiji, za kar so prejemale plačo v vrednosti med 1500 in 2400 lir na mesec.⁷⁸⁷

⁷⁷⁸ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 45.

⁷⁷⁹ Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni,« 166.

⁷⁸⁰ Zgodovina Slovenije – SIstory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=23016> (Dostop: avgust 2020).

⁷⁸¹ Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni,« 166–167.

⁷⁸² Saje, *Belogardizem*, 160.

⁷⁸³ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 45.

⁷⁸⁴ Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni,« 166–167.

⁷⁸⁵ Saje, *Belogardizem*, 160.

⁷⁸⁶ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 45–46.

⁷⁸⁷ Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni,« 167.

V Slovenski legiji sta delovali še obveščevalna organizacija TOS ali tajna obveščevalna služba Slovenske legije in SIS ali Slovenska informativna služba, ki se je kasneje preimenovala v Jugoslovansko obveščevalno službo ter še pozneje v DOS ali državno obveščevalno službo. Ta se je naposled preimenovala v obveščevalno službo jugoslovanske vojske oziroma narodne ali sokolske legije. V SIS oziroma DOS je imela pomembno vlogo Ivanka ali Jovanka Krištof z ilegalnimi imeni Mira, Vesna, gospa T 7 in Jelena. Njeno delo je zajemalo šifriranje in dešifriranje, poročanje ter izplačevanje denarja družinam mobiliziranih četniških oficirjev. Druge obveščevalke DOS so poleg šifriranja razdeljevale propagandno gradivo in zbirale informacije o pripadnikih nasprotnega in lastnega tabora ter Nemcih. Leta 1944 so delovale v ženskih petorkah, katerih članice so bile Milojka Končar – Vesna, Olga Florjančič – Katja, Lea Florjan, Leopoldina Grum in Marija Grum. Za Bežigradom je bila prva petorka, sestavljena iz Mije Bajt, ki je kmalu izstopila, Jožice Bačnik – Jasne, Majde Gašperič – Vide, Nade Štrum, Mire Lavrič – Brede in Danice Savrič – Mojce. Drugo petorko so sestavljale Mihela Vobk, Vojinka Rifelj – Jelena, Vera Vovk, Irena Jakus in Agna Bergant. Nekatere od udeleženk omenjenih obveščevalnih služb so Nemci za krajši čas zaprli ali poslali na prisilno delo.⁷⁸⁸ Med žrtvami okupatorjevega nasilja je bila Milojka Končar, ki se je najverjetneje rodila Janku Končarju in Pavli Končar, rojeni Lajovic, 4. 6. 1924 v Cerknici. Po poklicu (soc. status) naj bi bila dijakinja in umrla 21. 6. 1945 v Neubrandenburgu/Ravensbrücku, kjer je tudi pokopana.⁷⁸⁹

Glede na starejšo literaturo so v okviru Slovenske legije ženske sodelovale še v pomožni »vojaški organizaciji«, imenovani Narodna straža, ki je imela vzpostavljene ženske oddelke. Vsak ženski oddelek je imel načelnico, ki je morala pri Bogu priseči zvestobo in vestno izpolnjevanje navodil vodstva Narodne straže. Njihovo delo je bilo ustna propaganda, razdeljevanje literature in zbiranje novih članov. Kasneje, poleti leta 1942, so ustanovili še eno pomožno organizacijo Slovenske legije, ki naj bi imela moške in ženske enote, a se v praksi ni najbolje uresničila.⁷⁹⁰

V novejših revijah je mogoče zaslediti članke, ki omenjajo tako imenovano Žensko legijo, ki naj bi delovala v katoliškem taboru in naj bi jo sestavljale članice Slovenske ljudske stranke.⁷⁹¹ Obstaja velika verjetnost, da je tu v resnici mišljena Dekliška legija.

⁷⁸⁸ Prav tam, 164–166.

⁷⁸⁹ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=36962> (Dostop: avgust 2020).

⁷⁹⁰ Saje, *Belogardizem*, 160–162.

⁷⁹¹ Prve odporiške skupine proti okupatorju in Komunistični partiji – Nova Slovenska zaveza. <https://www.zaveza.si/prve-odporniske-skupine-proti-okupatorju-in-komunisticna-partija/> (Dostop: marec 2020).

Glede administrativnega dela moramo omeniti še uslužbenke v raznih institucijah, kot je na primer Kmečka pisarna, in v okrožnih narodnih referatih ter v uradu Rupnikove pokrajinske uprave.⁷⁹²

Pripadnost določeni organizaciji je najpogosteje razvidna iz uniforme, a če izpustimo uniforme šolskih sester de Notre Dame v do sedaj omenjenih in nekaterih poznejših organizacijah, ženske niso imele svojih posebnih uniform. So pa že med vojno o posebnih ženskih uniformah z znaki na rokavih krožile nepotrjene govorice.⁷⁹³ Poleg narodne noše, ki so jo nosile na nekaterih protikomunističnih zborovanjih, so ženske nosile uniforme v organizacijah, ki so opravljale sanitarne dejavnosti, na primer v Vojni bolnici Moste v Ljubljani. Kot vir nam tu služijo štiri različne fotografije v zasebni lasti, a dostopne prek določene literature. Na prvi fotografiji, opremljeni z napisom »*Vojna bolnica Moste v Ljubljani. Na levi Anton Ponikvar, zraven glavna sestra Marija Popit. Slikano spomladi 1945. (Zasebni arhiv)*«, je glavna medicinska sestra Marija Popit oblečena v belo uniformo s kratkimi rokavi in našitkom na prsih. Na drugi fotografiji z napisom pod fotografijo »*Vojna bolnica Moste v Ljubljani. Bolniška sestra Štefka Zalokar in bolnik Janez Mehle. (Zasebni arhiv)*« je bolniška sestra Štefka Zalokar oblečena v drugačno uniformo, z dolgimi rokavi in belim predpasnikom ter enakim našitkom na rokavu. Obe sta pokriti z enakim belim pokrivalom.⁷⁹⁴ Našitek je domobranski orel oziroma posnetek orla z deželnega grba Kranjske, ki je bil osrednji ikonografski lik na domobranskih prireditvah in je postal simbol Slovenskega domobranstva.⁷⁹⁵ Na tretji fotografiji z napisom pri strani »*Vojna bolnica Moste v Ljubljani, november 1944 (Zasebni arhiv)*« so tri neimenovane medicinske sestre v družbi bolnikov. Uniforme teh medicinskih sester so si zelo podobne in se ponovno ujemajo v pokrivalih in v ovratnikih. Prav tako je na četrti fotografiji z dodanim napisom »*Skupinska fotografija zdravniškega osebja in bolnikov – ranjencev v vojaški bolnici Moste. V tej bolnici so bolnike in ranjence negovale medicinske sestre iz Norveške, kot prostovoljke pri nemškem Rdečem križu. DRK (Deutsches Rotes Kreuz). (Zasebni arhiv)*« pet medicinskih sester. Dve imata ujemajoči se uniformi, medtem ko so ostale tri različne. Dve uniformi se ujemata z uniformama na tretji fotografiji zaradi ovratnika. Na eni izmed uniform je viden našitek, ki se ne ujema z našitki Slovenskega domobranstva, a se ta uniforma zaradi ovratnika ujema z uniformami na tretji sliki. Sklepati je

⁷⁹² Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 45.

⁷⁹³ Prav tam, 44–45.

⁷⁹⁴ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 154.

⁷⁹⁵ Martinčič, Vanja. »Ramo ob rami Schulter am Schulter.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočever, 42–48. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999, 48.

mogoče, da gre za medicinske sestre z Norveške. Nobena izmed omenjenih uniform, vsaj kolikor je na fotografijah vidno, nima našitega ali pripetega Eskulapovega znaka ali zastavice Rdečega križa, ki so jih nosili zdravniki in bolničarji domobrancev.⁷⁹⁶

2.3.4 ŽENSKES V ILEGALNIH IN LEGALNIH OBOROŽENIH SKUPINAH MEŠČANSKEGA TABORA DO KAPITULACIJE ITALIJE

V literaturi, napisani po osamosvojitvi Slovenije, lahko zasledimo podatek, da se je po kapitulaciji Jugoslavije na podeželju vedno bolj krepil občutek ogroženosti dela »tradicionalnega katoliškega prebivalstva« zaradi dejavnosti komunističnega tabora in nasilja okupatorja.⁷⁹⁷ Zato ne čudi, da so na samem začetku oziroma spomladi in poleti leta 1941⁷⁹⁸ poskušali vzpostaviti sočasni protirevolucionarni in protiokupatorski ali natančneje protiitalijanski odpor.⁷⁹⁹ Na podlagi raznih militantnih organizacij, kot so bile Mi mladi Borci, Straža v viharju in razne strankarske milice,⁸⁰⁰ so ustanovili ilegalne oborožene skupine, kot so četniška in oficirska organizacija, Petrova garda, Prebujena Slovenija, Sokolova legija, Stara pravda in Slovenska legija.⁸⁰¹ Med njimi je za nas pomembna večja četniška skupina, imenovana Štajerski bataljon. Ta je sicer nastal 17. 5. 1942 kot ilegalna protikomunistična formacija, a je nekaj časa sodeloval s komunističnim taborom, na primer pri napadu na italijansko posadko v Ratežu.⁸⁰² Za njegovo organizacijo je bil odgovoren major Karel Novak, ki je imel tajnico, radiotelegrafistko in partnerico že omenjeno Jeleno Krištof⁸⁰³ oziroma Ivanko ali Jovanko Krištof.⁸⁰⁴

Boju Štajerskega bataljona se je leta 1942 za dober mesec skupaj s svojim mlajšim bratom pridružila 17-letna članica Katoliške akcije Rozalija Uhan oziroma v starejši literaturi imenovana Roza Uhanova, ki se je rodila Francu Uhanu in Rozaliji Uhan 30. 4. 1925 v kraju Straža pri Šentrupertu. Po poklicu oziroma socialnem statusu naj bi bila knjižničarka in se ni nikoli poročila. Domnevati je mogoče, da je postala knjižničarka šele po tem, ko je zapustila bataljon. Za datum njenega izginotja/smrti velja 2. 2. 1945 in za kraj izginotja/smrti Straža. Kraj

⁷⁹⁶ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 169.

⁷⁹⁷ Mlakar, »Vaške straže ter prostovoljna protikomunistična milica.« 8.

⁷⁹⁸ Repe, *S puško in knjigo*, 249.

⁷⁹⁹ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 25.

⁸⁰⁰ Repe, *S puško in knjigo*, 236.

⁸⁰¹ Prav tam, 249.

⁸⁰² Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 19.

⁸⁰³ Saje, *Belogardizem*, 520.

⁸⁰⁴ Dornik Šubelj, »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni,« 165.

pokopa ni znan.⁸⁰⁵ Svojo priključitev je v dnevniku opisala z naslednjimi besedami: »12 VI. Snoči so prišli fantje k nam skupaj z onimi iz Mirna peči. Prišli so po nas. [...] Zjutraj sem jim nesla zajtrk in smo se dogovorili da zvečer odidem v hosto. K njim je šel takoj zjutraj tudi bratec France čeprav je mama jokala. [...] Celi dan sem nosila njim hrano in pošto. Privlekla sem iz gozda mojo municijo in puško ki sem jo očistila za na svoj pohod v hosto. Sicer pa za sigurno nisem vedela do večera če bom sploh šla. Večer se je približal. In z njim partizani. Fantom sem javila da so prišli v vas ponovno in sicer 100. Naših je bilo 20. Z Ivanko smo se domenili da odidemo skupaj. Dogovorili smo se za kraj in čas zbirališča ob polnoči. Odšli smo ob 1. Malo mi je bilo težko zapustiti dom in mamo. Pa kar je pa je. Šla sem mami je bilo hudo pa jo bo že Bog čuval.«⁸⁰⁶ V bataljon je vstopila po predhodnih pripravah skupaj z Ivanko Primožič in od borcev prejela ilegalno ime: »14. VI. [...] Dali so nama nove imena Ivanka Irena, jaz pa Silva. Smo kar zadovoljne. [...] Opoldne smo z Ireno kuhale močnik in krompir.«⁸⁰⁷ Julija se jim je pridružila še ena podpornica meščanskega tabora: »Prišla je zdravnica iz Novega mesta, Nada in je dobila novo ime Ljubinica. Dobro dekle. Me se zelo dobro razumemo. Danes smo morale ostati doma. In še drugih 17 fantov. Milan nam je prepovedal kuhati in ne hoditi iz lagerja. [...] Celi dan gre dež in je zelo nerodno. Nama z Ljubinico ker ni bilo Irene doma so postavili šotor v enem trnju.«⁸⁰⁸ Glede na starejšo literaturo je mogoče sklepati, da je bila nova članica zdravnica dr. Bernarda Rihar z ilegalnima imenoma Nada in Ljubomira. Iz dnevnika Rozalije Uhan je razvidno, da je bilo njeno drugo ilegalno ime Ljubinica in ne Ljubomira. Slednja naj bi se pridružila bataljonu »kot aktivistka Osvobodilne fronte [...] v veri, da so to partizani, se zaljubila v poveljnika Kranjca in po njihovem razkrinkanju postala belogardistična zdravnica«.⁸⁰⁹ Če se vrnemo k Rozaliji Uhan, vidimo, da je v enoto prišla oborožena, a so ji orožje najverjetneje vzeli, saj je en mesec po prihodu v dnevniku zapisala: »10 VII. Danes smo oddali [...] našo živino obdržali smo samo konje in sicer 12. Jaz imam tudi svojega konja in sicer belega. Ni posebno prida ker se ponoči preveč vidi. Ga ogrnemo v plahte. [...] Danes se selimo v novi lager pol ure daleč. Sedaj imam popolnoma svojo puško. [...] Zelo nerodno mi je v hlačah nevem kako se bom privadila. Smo zelo zadovoljni vsi skupaj in prijatelji.«⁸¹⁰ Orožje, konja, primernejša oblačila in ostalo opremo je podobno kot pripadnice oboroženih enot komunističnega tabora prejela od svojih soborcev in nadrejenih, ki so skrbeli tudi za njeno

⁸⁰⁵ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=89013> (Dostop: marec 2020).

⁸⁰⁶ ARS 1877, »Uhan Roza.«

⁸⁰⁷ Prav tam.

⁸⁰⁸ Prav tam.

⁸⁰⁹ Saje, *Belogardizem*, 298.

⁸¹⁰ ARS 1877, »Uhan Roza.«

prenočišče oziroma postavitev šotor. Zanimivo je njeno poudarjanje dobrih odnosov z dr. Bernardo Rihar in še posebno s soborci, kar spominja na idealiziranje odnosov v enotah pri pripadnicah oboroženih skupin nasprotnega tabora. Glede dejavnosti v bataljonu je v dnevniku poleg kuhanja omenila še naslednje aktivnosti: »26. VI. Nocoj bomo požgali grad Pogance. Že pred dvema dnevoma smo vse zaplenili in pokrali. Milana že ves dan prosim, da grem z njim, pravi, da je prenevarno. Naposled sem ga le preprosila, da sem šla. Šli smo ob 12h, ob pol 1 je bil grad zažgan. [...] 3. VII. Sama z Ireno peremo v potoku.«⁸¹¹ Rozalija Uhan ni le nadaljevala dejavnosti, ki jih je opravljala pred priključitvijo, ampak je bila hkrati udeležena v spopadih, in to vsaj takrat, ko je bila bojna enota napadena: »16 VII. Danes popoldan smo zapazili da se partizani pripravljajo na napad. V mraku so nas napadli in me z Ireno smo se umaknile v zaklon. Krogle so udarjale zraven mene. Grozno je pokalo. Jaz sem hip pričakovala smrt. Zmolila sem temeljito kesanje. Zelo sem se bala za Franceta mojega brata.«⁸¹² Še bolj pomembno je dejstvo, da so ji soborci in nadrejeni določali delo v enoti in jo očitno v nasprotju z njenimi željami izključevali iz operacij, ki so bile po njihovem mnenju nevarne in niso ustrezale tradicionalnim predstavam delitve dela. To je mogoče pripomoglo k njenemu odhodu iz bataljona, ali kot je sama zapisala: »18 VII. [...] Zvečer sem odšla v Češnjevk k sorodnikom, z namenom da se nič več ne vrnem k legiji. So me nekaj ujizili. Ob pol 7 sem odšla. Prišla sem samo do vasi Lukovk. Tam sem prenočila. Bilo mi je zelo hudo in dolgčas po vseh. Po legiji, po gozdu, konju in puški. Obljubila sem jim, da se vrnem zjutraj do 6h. Bojevala sem boj samo s sabo, ali naj se vrnem ali ne. Zjutraj sem šla proti domu.«⁸¹³ Medtem komunističnemu taboru naklonjena povojna literatura razlaga njen izstop iz bataljona kot rezultat »partizanskega svarila«.⁸¹⁴ Omeniti moramo, da se je njena odločitev, da zapusti skupino, ujemala z datumom legalizacije bataljona.⁸¹⁵ Njena mladost in neizkušenost ter neizurjenost ali umanjkanje želje za opravljanje sanitetnih dejavnosti in drugega skrbstvenega dela v novih okoliščinah tedaj legalnega bataljona so bili lahko razlogi za odhod. Hkrati je treba upoštevati želje po vrnitvi v oborožene sile in zatiranje, da so jo nekdanji soborci želeli nazaj: »19. VII. [...] Mama niso mogli verjeti ali sem res ali nisem. Doma sem bila že 2 dni. Nakar so prišli za mano tudi naši fantje. Domov je prišel France in drugi. Pri nas so ostali 3 dni potem so odšli. Zahtevali so me nazaj a jaz se nisem hotela vrniti. Oni odšli jaz sem pa ostala. Nepopisno mi je bilo dolgčas. Skrivala sem se

⁸¹¹ Prav tam.

⁸¹² Prav tam.

⁸¹³ Prav tam.

⁸¹⁴ Saje, *Belogardizem*, 276.

⁸¹⁵ Godeša, Bojan. »Vaške straže – samoobramba, revolucija, kolaboracija.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 38–39. Ljubljana: Nova revija, 1995–1996, 38.

ali zvedeli so partizani da sem doma. [...] 13. X. [...] Grem v Marijanišče v šolo kjer imam tudi teto. Ni preveč lušno mi je zelo dolgčas. [...] Imam lepo in mirno življenje. Ki mi pa na žalost ne prija. Nebom zdržala med samostanskim zidovjem. [...] 10 XI. Danes sem odšla iz Marijanišča na Mirje. [...] O kako si želim nazaj k legiji. Kadar dobim pošto od doma ali od legije se mi krči srce v bridkosti in domotožju. Ali bom še kdaj tako srečna kot sem bila prej. [...] 20 XI. Danes sem bila na komandi Korpo di Armata. Prosila sem za dovoljenje z domov. Koloneli mi je rekel da me da kamor želim. Takoj sem se spomnila da grem nazaj k legiji. Oddelili so me da grem k trebanskemu bataljonu.»⁸¹⁶ Iz dnevnika ne izvemo, ali se ji je uspelo vrniti v oborožene sile. Dobimo pa verjeten razlog za vključitev, ki se je skrival v občutku dolgočasje in iskanju dogodivščin, a ne gre izključevati pomena procesa radikalizacije s strani vodilnih v organizacijah meščanskega tabora, ki mu je bila Rozalija Uhan izpostavljena pred vstopom: »10 VI [...] Smo še vedno imeli sestanke [...] klub par. prepovedi. Nikdar nebom pozabila krasnih govorov g. [...] Vse svoje življenje sem položila potam teh govorov na oltar vere in domovine. O g. kaplan je znal voditi naše mlade duše je vedel kaj nas čaka. Ni pa vedel ampak slutil da bo on prvi dal življenje za svoje ideale.«⁸¹⁷

Meščanske elite so kmalu prepoznale komunistični tabor kot večjo grožnjo od okupatorja. V protikomunistični propagandi so skladno s tem hitro razširili spoznanje, da je resnični namen OF komunistična revolucija.⁸¹⁸ Posledično so bile 17. 7. 1942 z dovoljenjem italijanskega okupatorja in z namenom uničenja narodnoosvobodilnega gibanja ustanovljene legalne bojne enote, kar je mogoče razumeti kot simbolni začetek oborožene protikomunistične akcije in državljanske vojne.⁸¹⁹ Kot odgovor na stopnjevanje delovanja komunističnega tabora, ki je bilo za del prebivalstva vsekakor smrtonosno, izkoriščevalno, boleče, škodljivo, slabo, krivično in zločinsko, so spontano in s podporo meščanskih elit ali aktivistov Slovenske legije nastale legalne okupacijske enote, imenovane MVAC ali Milizia volontaria anticomunista ali prostovoljne protikomunistične milice z vrhovnim uradom na čelu.⁸²⁰ Prvi člani MVAC so bili pripadniki Slovenske legije in Sokolske legije ter oficirji nekdanje jugoslovanske vojske. Vsaj polovica vseh pripadnikov je bila kmetov in na vstop je odločilno vplivala pripadnost Katoliški cerkvi. Nove pripadnike so pridobili iz različnih razlogov ter na prostovoljen in neprostovoljen način.⁸²¹ Kljub nasprotnemu primeru Rozalije Uhan so ženske aktivno sodelovale tudi v okviru

⁸¹⁶ ARS 1877, »Uhan Roza.«

⁸¹⁷ Prav tam.

⁸¹⁸ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 22.

⁸¹⁹ Godeša. »Vaške straže – samoobramba, revolucija, kolaboracija,« 38.

⁸²⁰ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 26.

⁸²¹ Repe, *S puško in knjigo*, 254–255.

legalne MVAC, na primer pri pregledovanju zapornic. Hkrati so se legalizirale ostale že obstoječe skupine, na primer Štajerski bataljon, ki se je preoblikoval v Legijo smrti. V slednji je službo pregledovalke sumljivih žensk opravljala Rezika Matkovič.⁸²² Naposled je sledila kapitulacija Italije 8. 9. 1943 in neuspeh poskus meščanskega tabora, da bi enote MVAC preuredili v bolj celovito ilegalno Slovensko narodno vojsko,⁸²³ ki bi osvobodila slovensko ozemlje s pomočjo zahodnih zaveznikov. V ta namen so se enote MVAC zbrale v okolici Turjaka, kjer jih je porazila OF.⁸²⁴ Medtem ko so med znamenitim obleganjem gradu branitelji poskušali vzpostaviti povezavo z Ljubljano in vodstvom prek kurirke,⁸²⁵ so napadalci med drugim poskušali doseči zmago tako, da so na grad poslali skupino žensk s pismom, ki je zagotavljalo amnestijo.⁸²⁶ Te naj bi v resnici branilce spodbujale k nadaljevanju boja.⁸²⁷ V grad naj bi celo pomagale vtihotapiti podpornike, ki so v nahrbtnikih branilcem prinesli vrvi.⁸²⁸

Ko so se oblikovale legalne oborožene skupine meščanskega tabora, vodilni člani oboroženih skupin in elite meščanskega tabora ženskega sodelovanja niso priznavali, saj so na seznamih borcev, ki so jih posredovali Italijanom, povsem izpustili ženske. Med drugimi so izpustili bolničarko Ivanko Primožič in zdravnico dr. Bernardo Rihar, ki je delovala v Legiji smrti.⁸²⁹ Še naprej pa so jih omenjali v notranjih poročilih, iz katerih je mogoče ponovno potrditi, da so bile vključene v bitke oziroma: »Pred Drečjim vrhom smo naleteli na močno grupo partizanov. Šli smo takoj v borbo, ki je bila zaradi nepreglednega in silno razbitega terena zelo otežkočena. [...] Tu je bil težko ranjen tudi brat Gorazd, komandir 2. čete, ker je naletel na zelo močan odpor, dalje brat Lojk Jože z Zajčjega vrha in Kremžar-Cezar, katere je sprejela v oskrbo sestra zdravnica še med borbo.«⁸³⁰

Za razliko od Rozalije Uhan je svoje delo v Štajerskem bataljonu po preoblikovanju v Legijo smrti nadaljevala bolničarka Ivanka Primožič,⁸³¹ v starejši literaturi imenovana

⁸²² Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 44–45.

⁸²³ Mlakar, »Vaške straže ter prostovoljna protikomunistična milica,« 10.

⁸²⁴ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 54.

⁸²⁵ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 45.

⁸²⁶ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 64.

⁸²⁷ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 45.

⁸²⁸ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 54.

⁸²⁹ Saje, *Belogardizem*, 295–298.

⁸³⁰ Prav tam, 314–316.

⁸³¹ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 44.

intendantka Ivana Primožičeva, z ilegalnim imenom Irena, doma iz Šentruperta.⁸³² Ivanka Primožič se je rodila 11. 5. 1910 v Šentrupertu,⁸³³ očetu Alojzu Primožiču in materi Mariji Primožič, rojeni Peterlin, ki sta imela še deset drugih otrok.⁸³⁴ Eden izmed njenih bratov je bil najverjetneje Anton Primožič, rojen 24. 9. 1916 v Šentrupertu, staršema Alojziju Primožiču in Mariji Primožič, rojeni Peterlin. Anton Primožič je izginil/umrl 2. 5. 1944 v Zafari pri Žužemberku in je danes pokopan v Cvibelju.⁸³⁵ Prav tako je bil najverjetneje njen brat Tone Primožič, ki se je rodil leta 1920 v Šentrupertu na Dolenjskem. Tone je izginil/umrl meseca maja leta 1944 v Žužemberku.⁸³⁶ Ivanka Primožič je bila stara 32 let, ko se je pridružila Štajerskemu bataljonu, kar pomeni, da je bila velika razlika med Rozalijo Uhan in Ivanko Primožič že v njunih letih, najverjetneje pa tudi v znanju, izkušnjah in samem razlogu za pridružitve bataljonu. Obe sta živeli v Šentrupertu oziroma njegovi okolici in sta se poznali, še preden sta se pridružili bataljonu. Skupno jima je bilo najverjetneje to, da sta obe imeli moške svojce, ki so bili del meščanskega tabora. Povsem drugačna je bila njuna usoda, saj je Ivanka Primožič po vojni odšla v Združene države Amerike, kjer je 22. 4. 1993 umrla stara 82 let in je danes pokopana na pokopališču Holy Sepulchre Cemetery v Rochestru, Monroe County, New York, USA.⁸³⁷ Ivanke Primožič se je v svojih spominih v članku z naslovom »Zadnji vlak« spomnil nekdanji novomeški domobranec Srečko Šivic. Slednji je bil proti koncu vojne eden izmed ranjencev, ki so jih 7. 5. 1945 s sanitetnim vlakom umikali iz Novega mesta prek Kranja do postaje Lesce, od kjer so morali premični ranjenci peš nadaljevati pot proti Koroški.⁸³⁸ Ivanko Primožič je sicer spoznal že med zdravljenjem v novomeški bolnišnici, kjer naj bi bila »glavna medicinska sestra«, a si jo je najbolj zapomnil po njenih junaških dejanjih v zadnjih dneh vojne. Srečko Šivic je povedal naslednje: »Kar težko mi bo opisati tisti vlak izpred štiridesetih let. Rad pa bi nekaj podaril naši junakinji iz tistih dni. Na vlaku je takrat – še mlada, v tihoti, s skrbjo in v stalnem strahu bolj za nas kot za sebe, praznovala svoj rojstni dan IRENA.«⁸³⁹ Vidno je, da je Srečko Šivic leta 1985 podal idealizirano podobo požrtvovalne Ivanke Primožič, skladno s predstavo idealizirane ženske meščanskega tabora, ki jo je Srečko Šivic usvojil v svojem življenju. Sam je posredno opozoril na to, da so njegovi spomini poleg

⁸³² Saje, *Belogardizem*, 298.

⁸³³ Šivic, »Zadnji vlak.«

⁸³⁴ Ivana Primožič – Zgodovinski zapisi in družinska drevesa – MyHeritage. https://www.myheritage.si/names/ivana_primo%C5%BEi%C4%8D (Dostop: marec 2020).

⁸³⁵ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=68010> (Dostop: marec 2020).

⁸³⁶ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=68082> (Dostop: marec 2020).

⁸³⁷ Ivana Primožič (1910–1993) – Find A Grave Memorial. <https://www.findagrave.com/memorial/173889726/ivana-primozic> (Dostop: marec 2020).

⁸³⁸ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 485.

⁸³⁹ Šivic, »Zadnji vlak.«

osebne izkušnje kompleksen produkt mnogih dejavnikov, na primer branja literature, ki se ujema z njegovim svetovnim nazorom z naslednjimi besedami: »No, pa je prišel dan, ko so nam povedali, da gremo. Menda 6. maj. Ko sem bil že v tujini, sem bral o umiku ranjencev. Tako iz Ljubljane kot tudi od nas iz Novega mesta.«⁸⁴⁰ V nadaljevanju je Srečko Šivic zelo poudaril pomen dela Ivanke Primožič in njene zasluge za to, da so se izognili zajetju. Ni je prikazal le kot nekoga, ki samo izvaja povelja, ampak kot nekoga, ki daje povelja. »Transport so zaupali Ireni, ki ji je pomagalo nekaj angelov. Nobenega zdravnika, nobenega častnika. (Edini je bil menda Nave Penca, brez noge.) Brez kakega zaščitnega voda. Improvizacija. No, še bolje. Verjetno se nas je tako več rešilo. V Krškem nas je Irena, menda s pomočjo starega župnika, spravila na nemške kamione, ki so se umikali s Hrvaškega [...].«⁸⁴¹ Ivanka Primožič je glede na spomin v smrtno nevarnih razmerah, v katerih je bila zamajana hierarhija, nadaljevala opravljanje svojega dela, sprejemala življenjsko pomembne odločitve, nove naloge in odgovornosti, pokazala je vodstvene in organizacijske sposobnosti. »8. maja [...] Čez dan so naložili na odprt vagon, kjer je bilo še kaj prostora, nekaj naših ranjencev. Spremljale so jih bolničarke Anica Novinec, Marija Žargaj, Mojca in Novinova, le-ta še skoraj otrok, druge pa mladenke, skoraj okoli 18 let. Pod večer smo prišli na dolgem vlaku na vrsto mi. Irena je bila v vagonu pred nami z nekaj težjimi ranjenci. Ostali smo zasedli drugi vagon in spremljali sta nas bolničarki Dragica in Ivanka. Lempel je bil v zvezi z Ireno in nam je tolmačil vse potrebno. [...] Lempel nam je povedal, da so vlak zajeli partizani. [...] Lempel pa je že tolmačil. Prišlo je novo tiho povelje. To pot od Irene: »Popolna tišina! Vsi polezite po tleh! Samo Lempel naj po potrebi nemško odgovarja!« Tih smo oddali orožje in vlak se je počasi premikal proti Mariboru. Iz vagona pred nami je prišlo novo Irenino povelje: »Uničite vse, kar bi nas utegnilo izdati, da smo domobranci. Označe s kap. Ptiča z rokava. Dokumente, slike!« In res smo vse uničili.«⁸⁴² Poleg omenjenih mladih bolničark, ki so v razmerah velike nevarnosti »še z večjo vnelo stregle najbolj potrebnim«, je Srečko Šivic omenil tudi bolničarko Vero, ki ni prišla z njimi v Celje.⁸⁴³

⁸⁴⁰ Šivic, »Zadnji vlak.«

⁸⁴¹ Prav tam.

⁸⁴² Prav tam.

⁸⁴³ Prav tam.

2.3.5 DOMOBRANCI IN ZAKLJUČEK VOJNE

Po kapitulaciji Italije, porazu MVAC in četnikov ter nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine je na željo Nemcev in meščanskih elit⁸⁴⁴ iz ostankov meščanskih oboroženih sil nastalo Slovensko domobranstvo, katerega vrhovno poveljstvo je bilo nemško in neposredno poveljstvo slovensko.⁸⁴⁵ Medtem ko okupator, ki si je pripisal celotne zasluge za vzpostavitev in vodenje domobrancev, slovenskega poveljstva niti ni resnično priznaval,⁸⁴⁶ so v meščanskem taboru mnogi Slovensko domobranstvo razumeli kot »slovensko narodno vojsko«.⁸⁴⁷ Domobranstvo ni ostalo omejeno le na Ljubljansko pokrajino, saj je okupator proti koncu leta 1943 izdal odlok o ustanovitvi Slovenskega narodnega varnostnega zbora in postavil temelje Primorskega domobranstva.⁸⁴⁸ Ker pa meščanske organizacije pred kapitulacijo Italije niso pridobile množične podpore na Primorskem, je bilo Primorsko domobranstvo okrnjeno in odvisno od neprestane pomoči iz Ljubljane.⁸⁴⁹ Leta 1944 je bilo ustanovljeno še Gorenjsko domobranstvo ali Gorenjska samozaščita.⁸⁵⁰ Čeprav je bilo članstvo v domobrancih glede na nemška navodila prostovoljno, je bilo v resnici pogosto delno ali povsem prisiljeno.⁸⁵¹ To je delovalo v korist meščanskih elit, ki so želele splošno mobilizacijo, a so se morale zadovoljiti z interpretacijo, da je udeležba v domobranstvu, če že ne drugače, vsaj moralno obvezna.⁸⁵²

Razvidno je, da je nemški okupator s seboj prinesel »red«, utelešen v povsem praktični določitvi plač⁸⁵³ in raznih natančnih pravilih, ki so zajemala tako opremo in uniformo domobrancev kot tudi obnašanje v cerkvi.⁸⁵⁴ Skladno s tem so bile decembra 1943 organizirane bojne skupine in Organizacijski štab, ki sicer ni imel poveljstvene, ampak organizacijsko funkcijo.⁸⁵⁵ V njem je bilo zaposlenih več administrativnih delavk oziroma na začetku februarja 1945 jih je bilo 24.⁸⁵⁶ Organizacijski štab so sestavljali različni odseki, med katerimi so bili sanitetni odsek pod vodstvom stotnika dr. Staneta Graparja, obveščevalni odsek pod vodstvom stotnika Alberta Ilovarja in železniška delegacija Slovenskega domobranstva, ki jo je sprva

⁸⁴⁴ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 94.

⁸⁴⁵ Repe, *S puško in knjigo*, 259.

⁸⁴⁶ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 147.

⁸⁴⁷ Prav tam, 412.

⁸⁴⁸ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 262.

⁸⁴⁹ Mlakar, Boris. »Primorsko domobranstvo.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočevar, 19–27. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999, 19.

⁸⁵⁰ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 283.

⁸⁵¹ Mlakar, »Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini,« 14.

⁸⁵² Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 187.

⁸⁵³ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 118–119.

⁸⁵⁴ Prav tam, 150.

⁸⁵⁵ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 150.

⁸⁵⁶ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 46.

vodil stotnik Maks Kosovinc, kasneje pa nadporočnik Božidar Barle. V okviru obveščevalnega odseka je delovala blokavska kontrola, deljena na moški in ženski del. Vodstvo ženskega dela je bilo zaupano Štefki Berlot,⁸⁵⁷ ki je imela lastno pisarno in je vodila delo vsaj dvajsetih članic Dekliške legije, ki so bile večinoma brezposelne in študentke ter pridobljene za pregledovanje sumljivih žensk. Podobno nalogo so imele ženske v ženski sekciji domobranske železniške policije, ki jo je vodila Slavka Remškar. Obe omenjeni skupini žensk sta bili del 20. domobranske štabne čete,⁸⁵⁸ ki je bila vsaj na začetku del I. bojne skupine in ji je iz Ljubljane oziroma natančneje tehnične šole (obrtne šole) poveljeval do 12. 2. 1944 stotnik Ivan Ronko, nato pa nadporočnik Ivan Gašperin.⁸⁵⁹ Pomemben je še sanitetni odsek, ki je bedel nad delovanjem domobranskega sanitetnega osebja, med katerim so bile poleg kolegov bolničarke, medicinske sestre⁸⁶⁰ in najmanj dve zdravnici oziroma že omenjena dr. Bernarda Rihar⁸⁶¹ in dr. Rupert.⁸⁶² V sanitetnem odseku je sicer delovalo 18 zdravnikov, ki so bili razdeljeni med bojne skupine, a so bili vključeni tudi mnogi civilni zdravniki, medicinci in bolničarji. Za bolničarje so bili organizirani sanitetni tečaji, ki so se jih udeleževale tudi ženske. Vsi skupaj so delovali v sklopu nemške vojne bolnice, saj Nemci niso dopustili oblikovanja posebnega domobranskega oddelka v vojni bolnici v Mostah. Kot smo že povedali, so v tej bolnišnici na pomoč priskočile medicinske sestre z Norveške. Hkrati je delovala centralna ambulanta za domobrance v Ljubljani in številne ambulante znotraj bojnih skupin in postojank, ki so prevzemale ranjence potem, ko so jih na bojišču prvi oskrbeli bolničarji.⁸⁶³

Na primeru Ivanke Primožič, ki je bila na začetku leta 1944 v ambulanti III. bojne skupine in je bila predlagana za napredovanje v čin podnarednika,⁸⁶⁴ lahko sklepamo, da so bolničarke delovale tako v bolnišnicah kot tudi v ambulantah bojnih skupin in da so bile odlikovane za svoje zasluge. Vendar na primeru Gorenjske samozaščite vemo, da na domobranskih postojankah žensk niso sprejemali, čeprav so tudi tu obstajale izjeme v obliki pomožnih delavk, predvsem kuharic.⁸⁶⁵ Na podlagi spominov je mogoče priti do zaključka, da so bile kasneje premaknjene iz ambulant bojnih skupin, kar pa je na primeru Ivanke Primožič lahko rezultat

⁸⁵⁷ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 96–99.

⁸⁵⁸ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 46.

⁸⁵⁹ Nose, *Domobranci, zdravo – Bog daj*, 104.

⁸⁶⁰ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 46.

⁸⁶¹ Saje, *Belogardizem*, 295–298.

⁸⁶² Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 510.

⁸⁶³ Prav tam, 157–158.

⁸⁶⁴ Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 44.

⁸⁶⁵ Kokalj Kočvar, »Gorenjska samozaščita,« 32.

njenega napredovanja, ki je hkrati dokaz za to, da je obstajala možnost napredovanja, vsaj iz bolničarke v glavno medicinsko sestro.⁸⁶⁶

Glede posrednega delovanja so pomembni domobranski obveščevalci, ki so delovali v sklopu zunanje obveščevalne službe Organizacijskega štaba in so zbirali podatke pri pristaših in pristašinjah.⁸⁶⁷ Slednje so imele pomembno vlogo v povezavi z domobranksko propagando, ki so jo na ozemlje komunističnega tabora velikokrat razširile prav ženske in dekleta.⁸⁶⁸ Primer je Marija Veingerl, ki je glede na spomine Zdenka Zavadlava, namestnika mariborskega načelnika OZNA, »propagandno delovala« za »četništvo« in je bila posledično leta 1944 obsojena na smrt, a ji je uspelo pobegniti k »Nemcem«.⁸⁶⁹

Primer Marije Veingerl je zanimiv, ker nam razkriva še en pomemben vidik ženskega boja proti komunističnemu taboru. Dejstvo je namreč, da se vojne ne končajo s podpisom mirovnih pogodb in boj med taboroma se je nadaljeval še po uradnem koncu vojne. Posameznice, ki so bile že med vojno aktivne, so v nekaterih primerih nadaljevale boj, dokler jih niso ulovili. Omenili smo že »povojno« delovanje Vere Štekar, predsednice Katoliške akcije v Šmihelu pri Novem mestu. Iz spominov Zdenka Zavadlava dobimo še več primerov: »*Tam na zahodni strani mariborske okolice, na levi strani Drave, v Kamnici in okolici vse do Kozjaka se, že kmalu pojavijo znaki podtalnega delovanja proti naši novi ljudski oblasti. [...] Kaže, da so bili vsi pripadniki te skupine partizanski nasprotniki že med vojno, posebej pa po njej zaradi vedno bolj občutnega komunizma. [...] Obveščevalno sta najbolj delavna Mara Pavešič in Srečko Golob. [...] Obsodba se glasi Petra Lovrenčiča na smrtno kazen z ustrelitvijo, Mara Pavešič dobi 20 let prisilnega dela, drugi pa tudi precej visoke časovne kazni. [...] Obsojenih je vsega skupaj trinajst, od tega eden v odsotnosti. Med njimi je deset moških in štiri ženske.*«⁸⁷⁰ »*Konec septembra pred Okrožnim sodiščem v Mariboru sodijo in obsodijo enaintrideset podpornikov Skamljičeve križarske skupine, po njihovo pripadajoče »Murskemu odredu« Matjaževe vojske ali slovenske vojske v domovini. [...] Med njimi je Marija Veingerl, med okupacijo sodelujoča z vodjem štajerske četniške skupine Jožetom Melaherjem – Zmagoslavom, [...]. Med obtoženci je petnajst žensk. Po stanu pa delavci, kmetje, mali rokodelci. [...] Vsi skupaj so obsojeni le na časovne kazni. Najvišjo, 15 let prisilnega dela, dobi Marija Veingerl, uradnica pri Sv. Lenartu,*

⁸⁶⁶ Šivic, »Zadnji vlak.«

⁸⁶⁷ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 158.

⁸⁶⁸ Prav tam, 434.

⁸⁶⁹ Zavadlav, *Pozna spoved*, 200.

⁸⁷⁰ Prav tam, 213–214.

predvsem za dejanja, ki naj bi jih zagrešila že med vojno kot sodelavka Zmagoslavovih četnikov. Marija Vogrin, delavka iz Št. Ilja, dobi 10 let za svojo kurirsko delo pri Skamljičevi skupini.»⁸⁷¹

Medtem ko je v novejši literaturi število vseh žensk, ki so posredno ali neposredno delovale v domobranstvu, ocenjeno na okrog 70 žensk,⁸⁷² najdemo v starejši literaturi nižjo oceno oziroma okrog 50 žensk.⁸⁷³ Vendar se moramo zavedati, da je obe oceni v resnici podala ista oseba, kar vodi do spoznanja, da je ocena 70 žensk pravilnejša.

2.3.6 ODNOS DO ŽENSK NASPROTNEGA TABORA

Predstavljeni viri nam razkrivajo, da so v protikomunističnem taboru razčlovečili ženske komunističnega tabora, kar lahko razumemo kot del propagandnega spopada med taboroma. Spopad se je od tu naprej le še stopnjeval in skupaj z njim obravnava nasprotnic in podpornic nasprotnika. Njihova imena so se znašla na raznih seznamih za odstranitve, ki so jih od pripadnikov meščanskih organizacij prejeli okupatorji.⁸⁷⁴ Posledično so okupatorji ali kar sami borci meščanskega tabora nekatere izmed njih umorili,⁸⁷⁵ druge pa zaprli. Skupaj z italijanskim okupatorjem so pripadniki MVAC na primer izvedli tako imenovane božične racije, v katerih so bila med drugimi zaprtimi tudi šestnajstletna dekleta. Okupator je vodstvo zaporov prepuščal pripadnikom meščanskega tabora, ki so zapornice zasliševali in jih mučili oziroma jim odrekli stike s sorodniki, jih stradali in jih prek okupatorja pošiljali v koncentracijska taborišča.⁸⁷⁶ Glede na komunističnemu taboru naklonjeno literaturo so jih posiljevali in z njimi ravnali slabše kot okupator.⁸⁷⁷ Določeni segmenti tabora so bili hkrati zaskrbljeni, da prihaja do premalo strogega in nedoslednega ravnanja policije ob aretacijah nasprotnic ter izpuščanja priprtih »škodljivih« žensk.⁸⁷⁸

Glede družin, sorodnic in privrženk komunističnega tabora se moramo zavedati, da je bil odnos do njih podoben kot odnos komunističnega tabora do podpornikov in družin meščanskega tabora, s to izjemo, da je bil manj organiziran. Če okupator, glavni vir opreme in

⁸⁷¹ Prav tam, 236.

⁸⁷² Mlakar, »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« 46.

⁸⁷³ Deželak–Barič, »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941–1945,« 30.

⁸⁷⁴ Saje, *Belogardizem*, 364.

⁸⁷⁵ Prav tam, 371–372.

⁸⁷⁶ Repe, *S puško in knjigo*, 219.

⁸⁷⁷ Saje, *Belogardizem*, 461–462.

⁸⁷⁸ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 393.

živil oboroženih sil meščanskega tabora, ni zagotovil zadostne podpore, so sredstva pridobili od prebivalstva s pobiranjem prispevkov, prisilnim odkupovanjem, zaplembami premoženja, plenjenem, ropanjem in krajo, začeniši pri podpornikih nasprotnika.⁸⁷⁹

2.3.7 POSLEDICE ZA ŽENSKE

Že pred nemško kapitulacijo so bile podpornice domobranstva in sorodnice domobrancev skupaj s preostalimi člani družine izpostavljene različnim oblikam nasilja. Vodstvo komunističnega tabora je namreč imelo za ozemlje Ljubljanske pokrajine zelo natančne podatke o politični usmerjenosti in pripadnosti oziroma podpori domobranstvu. Domobranskim družinam, ki so živele na ozemlju pod nadzorom OF, so od decembra 1943 naprej zasegali premoženje in jih izganjali, pri čemer so nekatere posameznice ali skupine žensk ugrabili oziroma aretirali ter jih v nekaterih primerih po zaslišanjih ubili, čemur je lahko sledil sodni epilog.⁸⁸⁰

Podoben položaj je bil pred kapitulacijo Italije, ko so bile na podlagi raznih seznamov za odstranitev ubite mnoge posameznice, na primer 21. 2. 1942 je bila ustreljena Branka Gregorič iz vasi Zgornji Kašelj.⁸⁸¹ Na seznamih so bila zapisana njihova imena, kraj in včasih tudi drugi podatki ter razlog za to, da so na seznamu. Na enem izmed seznamov se je na primer znašla Sekula Lojzka iz »*Nove gore*«, ki naj bi bila stara okrog 50 let in naj bi zagrešila izdajstvo z neznanimi posledicami. Poleg nje so bile na istem seznamu še »*Seljakove nekatere hčere, Ivana Seljak, vulgo Homca*« iz Žirov zaradi »narodnega izdajstva (ovaduštva)«. ⁸⁸² Preden so jih poskušali ubiti, so na začetku nekaterim glede na dnevnik Rozalije Uhan grozili in jih preteпали: »7.VI. So mi na oknu pustili grozilno pismo. [...] 10 VI [...] Tako da smo ostale z Ivanko same med partizani. Odvlekli so še njo jo grozno pretepli in spustili da naj meni pove, naj se pripravim. Se pa bom v Božjem imenu. Čeprav nerada. Imeli so našo hišo hišo zastraženo noč in dan. [...] 2.X. Danes zjutraj je bil napad na gospoda in sicer v Šiški. Jaz in on sma šla v mesnico. Srečala sma njegovega prijatelja detektiva g. Habjana. Ob pol 8. Partizani so prišli iz Florjanske ulice mi smo bili v Frankopanski ulici. Začela sta dva človeka streljati proti nam in smrtno je bil zadet g. Habjan gospod naš v komolec in jaz v ramo. Midva sma ušla. Habjan

⁸⁷⁹ Prav tam, 367.

⁸⁸⁰ Prav tam, 431–432.

⁸⁸¹ Perme, »Prva doba revolucije,« 90–91.

⁸⁸² Muhič, Milan. »Vsem okrožnim NOO!.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 141–145. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 141–143.

je obležal mrtev. Vse dni smo bili v veliki nevarnosti.«⁸⁸³

Seveda ni bilo nujno, da so bili razlogi za usmrtitve resnični in da so bile med ubitimi resnično vse podpornice ali pripadnice meščanskega tabora. V svojih spominih je na primer že omenjeni Rudi Rogelj, ki je bil član Komunistične partije in aktivni udeleženec OF od leta 1942 naprej, obsojal umor Starčeve Pepce, »ki jo je pri Bohoričevi gostilni v Suhorju zasliševal komandant Ilija Badovinac in da mu je priznala svoje in očetovo izdajstvo. Ko je prijokala k njemu, pa je rekla: »Ate, morala sem vse priznat, kar so naju obdolžili.« [...] odpeljali so ju proti vasi Hrast in naprej v neznanu. [...] Le katero sedemnajstletno dekle v takih okoliščinah ne bi priznalo vsega, kar bi hotel okruten zasliševalec, ki je že davno dokazal, da zna med drugim spretno sukati nož?«⁸⁸⁴ Prihajalo je namreč do nasilja na podlagi starih predvojnih in novih osebnih zamer oziroma del usmrtitev je bil splet nepooblaščenega samoiniciativnega ali samovoljnega delovanja posameznikov.⁸⁸⁵ Na primer M. P. iz Brkinov se spominja: »Karlo je bil pravi prase, nekaj neverjetnega! Nekoč je na plesu Karlo Maslo rekel nekemu dekletu, ali gre plesat, pa ni hotela, saj je tam imela fanta, ki je bil tudi v partizanih, pa ji je zagrozil, da bo šla v »trinajstega.«⁸⁸⁶ Ista oseba se spominja še naslednjega: »Vem za primer neke ženske iz Markovščine, [...] ta reva je bila v Trstu in mož je bil res fašist, [...] in ta reva je prišla nabirat robo za otroke, tri je imela, [...]. Pripeljali so jo potem na Rjavče, kjer je bil štab, tam je bil ta Karel Maslo – Bečanov, [...] imeli so jo potem tam v enem hlevu. [...] Peljal jo je ven iz vasi, prav na našo parcelo, kjer smo grabili listje. [...] Potem ni več streljal, ampak je stopil k njej in jo s kopitom udaril po glavi in padla je mrtva [...],« in »Tako je Rude Ludvik – Berjak z Gabrka ubil Grgatovo dekle Mimo iz Janeževega Brda, staro kakih 19 let, ker je imela Italijana. Iz istega razloga je ubil tudi Teževo iz Brezovega Brda.«⁸⁸⁷ Iz spomina je mogoče sklepati, da so bile med žrtvami žene, prijateljice in dekleta nasprotnikov komunističnega tabora in to prav na podlagi razmerja z nasprotnikom. Medtem nam spomini Marije Gunčer razkrivajo, da je lahko prišlo do pomote. M. P. G. (roj. Stepišnik) piše naslednje: »OZNA je imela na svojem seznamu tudi Marijo Gunčer, nekdanjo članico kulturbunda (kulturne zveze), roj. leta 1895. Pomota je bila le v rojstnih podatkih. Tako so prišli po manjšo Marijo, ki je bila rojena leta

⁸⁸³ ARS 1877, »Uhan Roza.«

⁸⁸⁴ Dežman, »Tranzicijska pravičnost,« 273–275.

⁸⁸⁵ Guštin, »Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945,« 51.

⁸⁸⁶ Perme, Franc. »Pričevanje M. P. Iz Brkinov.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 392 – 400. Ljubljana: Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 398.

⁸⁸⁷ Perme, »Pričevanje M. P. Iz Brkinov,« 392–394.

1920. [...] Ker niso preverjali rojstnih podatkov, so namesto tašče pomotoma aretirali mlajšo Marijo, ki je nosila isto ime in priimek.«⁸⁸⁸

Proti koncu vojne so se ranjenci, oborožene sile, voditelji in civilisti meščanskega tabora umaknili na Koroško. Večina se jih je umaknila po najbližji poti prek Ljubelja v treh kolonah, ki so se v Trziču združile. Umik so oteževali spopadi z borci komunističnega tabora in surovo nastopanje nemških enot. Naposled so se predali britanskim enotam, ki so jih usmerili na Vetrinjsko polje, kjer so postavili dve zasilni taborišči. Medtem ko se je v teh dveh taboriščih zbralo okrog 12.000 domobrancev in okrog 6.000 civilistov, so drugi nadaljevali pot proti vzhodni Tirolski, Nemčiji, Spittalu in Lienzu.⁸⁸⁹ Britanci so jih uvrstili v kategorijo »*sovražno osebe, ki se je predalo*« in jim niso podelili formalnega statusa vojnih ujetnikov. Naposled so jih po 19. maju, kljub temu da so se zavedali posledic, začeli izročati jugoslovanski vojski. Borce so prepeljali v Jugoslavijo z živinskimi vagoni, ki so jim sledili potniški vagoni s častniki, ženskami in otroki.⁸⁹⁰ Na jugoslovanski strani so jih nato razdelili v več skupin in zaprli v taborišča, na primer v taborišče na Teharjah. Medtem ko so otroke poslali v posebne vzgojne zavode oziroma otroška taborišča, so večji delež odraslih usmrtili. Tisti, ki so bili izpuščeni, ker so bili na primer mladoletni, so pogosto postali žrtve različnih neuradnih, a organiziranih skupin.⁸⁹¹

Na slovenskem ozemlju so posledično nastala mnoga nova množična grobišča, v katerih so bila in so še danes moška in ženska trupla oziroma skeleti različnih narodnosti. Med mnogimi primeri lahko omenimo množično grobišče v bližini Osnovne šole Franja Roša na Zgornji Hudinji pri Celju, ki so ga izkopali in pregledali leta 1996. V njem je bilo 37 moških in trije ženski skeleti, stari nad 25 let, ob katerih so bili najdeni deli vojaške opreme, po čemer je bil izpeljan sklep, da gre za osebe vojaške formacije. Okostja so imela strelne poškodbe glave, prsnice in medeničnih kosti. Ostanki vojaške formacije so bili izkopani tudi leta 1999 na terasi avtoceste v Bohovi, kjer so izkopali 1179 okostij, od teh je 19 skeletov pripadalo ženskim osebam. Leta 2001 so v objektu bivšega nemškega zaklonišča na lokaciji Zgornja Bistrica

⁸⁸⁸ M. P. G. (roj. Stepišnik) »Usodna zmota OZNE leta 1946.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 620–624. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 620–624.

⁸⁸⁹ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, 485–489.

⁸⁹⁰ Prav tam, 506–507.

⁸⁹¹ Prav tam, 516–518.

izkopali 231 skeletov, od teh je bilo najmanj 29 žensk. V tem primeru ni prišlo do skrunitve trupel s pobiranjem zlatih zob in žrtve so bile gole oziroma oblečene v tanka oblačila.⁸⁹²

Iz spominov lahko ugotovimo, kakšna je bila usoda vsaj nekaterih žensk, ki so opravljale sanitetno delo, oziroma neimenovana hči sanitarne delavke »navaja, da se je njena mama na begu pred partizani 8. 5. 1945, kot v pomoč bolničarjem, peljala s sanitetnim vlakom proti Avstriji. Pri Radovljici so jih zajeli partizani in vse odpeljali v Škofove zavode v Št. Vid pri Ljubljani. Ranjence so odpeljali, danes vedo, da so jih pobili. Mamo in druga dekleta, ki so na vlaklu stregle ranjencem, so odpeljali v ljubljanske zapore. Mama je bila obsojena na kazen 10 let odvzema prostosti s prisilnim delom. Iz zapora je bila izpuščena leta 1951 (prav 1950). Morala se je javljati UDBI« oziroma Upravi državne bezbednosti ali Upravi državne varnosti, »kjer je bila zasliševana vse do tedaj, ko se je poročila [...]. Potem so jo pustili pri miru. Izgubila je vse pravice do učenja in zaposlitve. Šele ko so odšli v Argentino, se je zaposlila.«⁸⁹³ Mnoge so postale begunke in se niso nikoli več vrile v domovino. Za seboj so pustile svoje bližnje in premoženje ter se soočile z novim okoljem. Zavedati se moramo, da je begunstvo »spolno zaznamovana izkušnja«, kar je »posledica dejstva, da sta ubijanje in smrt v vojni spolno zaznamovana. Ne gre za to, da žensk in otrok ne ubijajo, ampak ko se dogaja selektivno ubijanje [...], so moški tisti, ki jih izberejo in odpeljejo [...].«⁸⁹⁴ Poleg Ivane Primožič sta se v tujino zatekli tudi voditeljica Dekliške legije Bara Remec in žena domobranca Vera Železnik, katere hčerka Breda Železnik je življenje v Argentini opisala tako: »Ko smo prišli v Buenos Aires, so nas za 5 dni nastanili v Emigrantskem hotelu. Vse naše stvari so bile v dveh kovčkih (enega imam še zdaj jaz), menda smo imeli tudi kaj denarja, ki ga je mama prihranila, in ničesar drugega. Sami, mama s tremi otroki, pred novim, neznanim svetom in brez vsakega, ki nam bi pomagal. Konec pomoči Rdečega križa. Gotovo ni lepo, da rečem [...], da je bil Emigrantski hotel zame nekaj groznega. Res je, da smo imeli vsaj za nekaj dni hrano in streho nad glavo, vendar se mi je zdel mrzel. Ogromne sobe, železni pogradi v treh nadstropjih, moški ločeni od žensk, jedilnice velike z dolgimi mizami in klopni. Ko smo prišli, so vsakega posebej slikali, kot da smo ujetniki, dali so nam osebno izkaznico. S tem dokumentom je vsak moral najti delo in stanovanje. [...] K sreči se je mama srečala tam s prijateljsko družino. Skupaj smo si delili hišo v kraju Ciudadela. [...] življenje ni bilo lahko. Za nas je bil to tuj svet, težak in sovražen. Na tisto šolo imam obupne spomine. S sestro nisva znali jezika, šola je bila namenjena predvsem

⁸⁹² Blažič, Jože. »Sodelovanje Inštituta za sodno medicino pri raziskavah posmrtnih ostankov žrtev vojne in povojnih pobojev.« V: *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005–2008*. ur. Jože Dežman, 43–48. Ljubljana: Družina, 2010, 45–47.

⁸⁹³ Dežman, »Tranzicijska pravičnost,« 338.

⁸⁹⁴ Yuval–Davis, *Spol in nacija*, 170.

deklicam iz visoke družbe, so pa naju vzeli iz usmiljenja. [...] Nikdar nisem razumela tega usmiljenja. Ob treh zjutraj nas je sestra (nuna) zbudila [...] in smo morali iti prositi s sestro na tržnico v Abasto. Najbrž je to bila hrana za nas revne. Jaz sem bila čisto obupana. Niso razumeli, da midve, čeprav emigrantki, nisva spadali k obrobnim in revnim družinam. Med tem je mama iskala službo. [...] Delala je v vsemogočih krajih v tovarnah, kjer so barvali blago, kar je zelo škodljivo za zdravje. [...] K sreči je bilo veliko dela. Ščasoma se je navajala in ko je bolje govorila španščino, je iskala boljšo službo, dokler ni začela delati v pletilnici. Tam se je naučila pletenja. Kupila si je stroj, da je nekatere dele delala za istega delodajalca doma po službi. [...] Mama je vedno imela težave z najemom stanovanja zaradi delavnice. [...] Zaradi tega smo se velikokrat selili. [...] Spomnim se, da sem se večkrat v domišljiji pogovarjala z atom in mu očitala slogan: »Mati, Domovina, Bog.« Pravila sem mu, da naj bi on na prvo mesto postavil družino, da nas ne bi smel pustiti sirote in tudi mame ne vdove. [...] Preden sta se poročila, je mama potovala v Evropo, v Slovenijo, kjer se je po dolgih letih spet srečala s svojo najmanjšo hčerko Metko, katero smo pustili omi, ko smo bežali tistega 5. maja 1945. Samo za nekaj dni, smo mislile. Ona je imela komaj eno leto.«⁸⁹⁵

V zaporih in smrtni nevarnosti se je v zadnjih dneh vojne znašlo tudi veliko število žensk, ki niso bile na begu. Že omenjeni Alojz Legvart, sin ubitega Alojza Legvarta,⁸⁹⁶ na primer trdi, da so poleg njegovega očeta 9. 5. 1945 aretirali še Marijo Pušnik in »OREŠNIKOVA – žena«. Isti avtor opisuje razmere v zaporih z naslednjimi besedami: »Ko je tovornjak s cerado in nesrečniki nekako prispel v zapore FORTE Trbovlje, so jim krvniki iz Trbovelj spet priredili sprejem. [...] Ljudi so hranili enkrat na dan, pripravljali so jim trnje z žive meje. Gračner Jože – Pepi mi je povedal: stražar v zaporih FORTE Trbovlje. Vsak dan zvečer je prišlo iz Celja z avtom, včasih eden, drugič dva avta pretepačev s palicami, navitimi z bodečo žico. [...] V zadnji sobi na hodniku so ljudi mučili in topli. [...] to je povedala mladoletnica, 12 let. Ko je bila zaprta, so morala mlada dekleta zjutraj čistiti strjeno kri ali še svežo kri zunaj v kotu zida, kjer so ljudi mučili. Med krvjo je bilo vsak dan odrezano uho, nos, jezik, prsti, deli kože, ženske prsi, spolovilo, vse to je bilo pomešano s krvjo. [...] Vse to o mučenju zunaj v kotu je potrdil tudi Gračner Jože – Pepi, stražar v zaporih FORTE Trbovlje.«⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ Železnik, Breda. »Novo življenje v Argentini.« *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze*, letnik 20, številka 79, (2010). <http://nszaveza.github.io/articles/79-novo-zivljenje-v-argentini/> (Dostop: marec 2020).

⁸⁹⁶ Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtve/?id=45468> (Dostop: marec 2020).

⁸⁹⁷ Legvart, Alojz. »Državno tožilstvo RS.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 201–206. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 201–206.

O razmerah, v katerih so se znašle pridržane ženske, je leta 1994 pisala tudi »*Gabriele Marija, rojena Hunkar*«. Slednja je napisala: »*S seboj nismo smeli vzeti nobene prtljage, samo en plašč na osebo, kljub temu da je bila nevihta. [...] prvo noč sem preživela skupaj s starši v eni izmed barak, v katerih so bile dvonadstropne postelje, slamnate žimnice, odej pa, kolikor se spomnim, ni bilo. [...] Kasneje smo vsi dobili uši, katerih se nismo mogli znebiti. [...] čez dva ali tri tedne so mojega očeta z ostalimi moškimi preselili v drugi kompleks barak. [...] Od takrat naprej so pogoji bivanja in hrana postajali vse slabši in slabši. Prihajalo je več in več ljudi in mnogi so morali spati kar na tleh. [...] sistem je bil sledeč: po tri ali štiri smo marširale do jedilnice, pri čemer smo morale peti [...]. Dela ni bilo nobenega, vendar so nas pošiljali pulit plevel ali pometati peščena tla pred in okoli barak. Maltretirali so nas le psihično, resnih fizičnih napadov med ženskami ni bilo (razen moških). [...] Neko noč so v naš kompleks prišli trije ali štirje partizani in prisilili vse ženske, da smo v krogih tekale po dvorišču. Da je šlo hitreje, so streljali v zrak. To noč je divjala nevihta, me pa v spodnjem perilu, [...]. Imele smo strašanski strah in izgledalo je grozljivo. [...] Drugič, ko smo marširali na kosilo, sem slišala, da ni več hrane. Marširali smo nazaj in paznik je zahteval, da naj pojemo. Rekla sem: »Figo.« [...] Vse ženske so morale stopiti v krog, jaz pa v sredino. Vsem je glasno rekel, da sem jaz kriva, da danes ne dobimo jesti. [...] Po več ur smo morale na soncu stati, preprosto stati, zakaj, ne vem več. [...] mnoge od žensk so padale v nezavest. [...] Stati smo morale vse, mlade, stare, bolne in noseče. [...] V taborišču so krožile govornice, da bomo vsi postreljeni, da bomo izpuščeni na svobodo, da bo jutri hrana boljša.«⁸⁹⁸*

V primeru, da so ostale v domovini, preživele in prestale zaporne kazni, so se skupaj s svojimi sorodniki znašle v izjemno neugodnem položaju. Označeni so bili z oznako premaganega nasprotnika ljudstva in deležni mnogih diskriminacij ter nadlegovanja s strani oblasti. Posameznice so se lahko ponovno znašle v zaporih, onemogočen jim je bil dostop do pomoči Rdečega križa, njihovim otrokom so bile zavrnjene prošnje za štipendijo in podobno.⁸⁹⁹

Različne oblike nasilja komunističnega tabora je med vojno izkoristila literatura meščanskega tabora v propagandne namene, kar so opazili tudi v komunističnem taboru.⁹⁰⁰ Kot

⁸⁹⁸ Gabriele, Marija. »Črni dnevi družine Hunkar.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 606–611. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000, 606–611.

⁸⁹⁹ Dežman, »Tranzicijska pravičnost,« 354–367.

⁹⁰⁰ Škerl, France. »Pismo člana pokrajinskega odbora OF za primorsko dr. Franceta Škerla dne 23. maja 1943 vodstvu skupine krščanskih socialistov v OF.« V: *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 7. maj – junij 1943*, ur. Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak-Čarni, Hubert Schara, 249–257. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1989, 251.

primer nam služi knjiga, ki jo je napisal France Glavač, z naslovom »V znamenju Osvobodilne fronte. Dokazila o grozodejstvih komunizma v Ljubljanski pokrajini«. V delu lahko preberemo naslednje: »Iz Št. Jerneja so odvedli Zagorc Marijo in njeno hčerko. Z njima so napravili grozno plesno zabavo. Slekli so ju do nagega in uganjali z njima najostudnejše stvari. Ko je surovost dosegla višek, so ju naložili na grmado in grmado zažgali. Ko sta zbežali z grmade, so ju vrgli nazaj z besedami: »Ajdi na ples na grmado!« Končno so ju ustrelili.«⁹⁰¹ Marija Zagorc je bila rojena 8. 12. 1899 v Šentjerneju in je bila po poklicu (soc. status) trafikantka. Medtem ko je izginila oziroma umrla junija 1942 v naselju Mihovo, kraj njenega pokopa ni znan.⁹⁰² Njena hči Vida Zagorc je bila rojena 9. 1. 1923 v Šentjerneju. Bila je samska in po poklicu (soc. status) obrtnik.⁹⁰³ Preberemo lahko še: »Znano Malnarčkovo hčerko iz Sada, občina Št. Vid, so obsodili na smrt samo zato, ker je nekega dne šla v Št. Vid po kilogram soli. Ko se je nič hudega sluteča vrnila domov, sta jo pričakala v zasedi dva partizana, jo uklenila in kljub zatrjevanju matere, da je popolnoma nedolžna, odvedla na »komando« v gozd. Tukaj so jo privezali na bukev. Pri zasliševanju je politični komisar deklet vprašal, kaj je delala v Št. Vidu. »Po sol sem šla,« je deklet odgovorila. »Lažeš« jo je nahrulil. Ko je hotela še kaj odgovoriti, jo je stražar udaril po ustih s palico. Zasliševanje je bilo s tem končano in istočasno je padla tudi smrtna obsodba. Nato so se začeli partizani pričkati, kdo bo izvršil sodbo, ker je bilo več takih, ki bi jo radi izvršili. Še celo partizanke so z divjim krikom zahtevale soudeležbo pri justifikaciji. Žreb je zadel dva partizana, ki sta slovela po svoji krutosti pod lažnima imenoma Tiger in Ris. Trpinčenje se je pričelo. »Tri dni sem prost in zato imam čas tri dni te trpinčiti; punčara, dosegla boš rekord!« se ji je zarežal v obraz. Odšel je nekam v grmovje in se kmalu vrnil z dolgim, ozkim bodalom v rokah. Pomolil ji ga je pod nos in ji obljubil, da ga bo dobila vsake pol ure dva centimetra več med rebra. [...] Da ne bi deklet kričalo, ji je v usta zaril veliko kepo ilovice. [...] To trpinčenje se je ponavljalo ves tisti dan, dokler proti večeru ni popolnoma omagala in brez zavesti obležala na tleh. Umrla je po hudem mučenju šele proti poldnevu tretjega dne [...],«⁹⁰⁴ in »Ljudje so si šepetali, [...] da partizani svoje obsojence žive mečejo vanjo. Vsako noč se iz nje razlega tuljenje, kakor da poginjajo v njej volkovi, so pravili. Kakšni volkovi – bili so fantje iz hribovskih vasi, [...] bila so dekleta iz Begunj, bile so žene iz Cerknice, ki so jih zvalili, češ da bodo videle odpeljanega moža [...].«⁹⁰⁵

⁹⁰¹ Perme, »Prva doba revolucije,« 97.

⁹⁰² Zgodovina Slovenije – Slstory. <https://www.slstory.si/zrtve/zrtev/?id=94729> (Dostop: marec 2020).

⁹⁰³ Zgodovina Slovenije – Slstory. <https://www.slstory.si/zrtve/zrtev/?id=94735> (Dostop: marec 2020).

⁹⁰⁴ Perme, »Prva doba revolucije,« 97–98.

⁹⁰⁵ Prav tam, 100.

Podobne primere preberemo v povojnih delih, proizvedenih izven Jugoslavije, kot je na primer knjiga »Matica mrtvih: podatki o Slovencih pomorjenih po zločinski Osvobodilni fronti: 1941–1945«, v kateri piše: »13. junija 1942 so partizani po desetih zvečer iz nekega hleva v Hinjah pripeljali hinjskega kaplana Novaka in tamkajšnjo učiteljico Darinko Čebulj. Oba so bili slekli do golega. Prisilni partizanski mobiliziranec je pozneje povedal: "Zavili smo v gozd. Takoj ob obronku zagledamo nekega starejšega moža, ki je bil privezan na drevo, glava mu je bila povešena, skoraj brez življenja, nepremično: od muk je že popolnoma oslabel. Bil je to bivši orožnik Ivan Žvan [...] Pridemo na malo ravnico." Tam je kaplana in učiteljico zasliševal poveljnik kočevskega odreda Jošt. Krvnik Bosanec Mate je kaplana med zasliševanjem večkrat pretepal. Po izpraševanju je komisar Jovo Smrke izročil kaplana in učiteljico Mateju. "Nato se je vsa gruča dvignila in premaknila kakih trideset korakov v dolino, kjer je gorel velik ogenj. Tolovaji so izvlekli iz goreče grmade veliko rdeče razbeljeno železno ploščo. [...] Čez čas so mu dovolili oddih na travi. Toda kak oddih? Začeli so z novo muko. [...] Mislil sem na učiteljico. Odmaknili so jo od gospoda kaplana v primerno razdaljo in pohotne hijene v človeški podobi so se nasičevale nad ubogo žensko. Kake muke je morala prestajati! – čez čas zaslišim zapored tri strele. Vsak od teh mučencev je končal s kroglo v čelo."« »Feliks Pogačnik je bil podžupan v občini Polje pri Ljubljani, zaveden katoličan. Bil je poročen z Marijo Perčič. [...] 2. avgusta 1942 so Pogačnikovo ženo na poti v Podlipoglav potegnili z voza. Čeprav je bila noseča, so jo drugi dan najprej strašno mučili, nato pa obesili. Ostale tri žrtve, ki so jih isti dan pripeljali v Podlipoglav (frizerjevo ženo Podbevšek in pekovo ženo Krmec, obe iz Polja, in Jožefa Cankarja iz Sostrega), so s krampom pobili in zmetali v skupni grob na Pugledu.«⁹⁰⁶

Ženske, ki niso bile del komunističnega tabora, v tej literaturi in raznih spominih večinoma nastopajo kot civilne žrtve »povojnega« komunističnega nasilja, ki se v spominih pogosto posebno močno smilijo moškemu pripovedovalcu. Čeprav so v nekaterih redkih primerih predstavljene kot junakinje,⁹⁰⁷ se ohranja lik žrtve in mučenice ter izpušča njihova aktivna vloga. To je treba razumeti kot del današnjega političnega boja za interpretacijo zgodovine, ki poskuša zamenjati enostransko interpretacijo z nekoč prepovedano enostransko interpretacijo po načelu rušenja mitov z vzpostavljanjem novih⁹⁰⁸ ter v zgodovinsko analizo vnaša ideološko pripadnost in čustva, podprta s spomini na travmatične dogodke. Poskuša se vzpostaviti lik kolaboranta iz druge svetovne vojne kot avtentičnega borca za neodvisnost, ki je bil znanilec

⁹⁰⁶ Prav tam, 102–103.

⁹⁰⁷ Šivic, »Zadnji vlak.«

⁹⁰⁸ Repe, *S puško in knjigo*, 283–289.

današnjega boja proti komunizmu.⁹⁰⁹ V tem boju ima ženska omenjeno določeno spolno specifično mesto, katerega korenine najdemo v medvojni propagandi meščanskega tabora in pogledu na žensko. A v resnici so njegove korenine še starejše, saj če »se ozremo na sodobno tradicijo govorništva nasploh, ugotovimo, da imajo ženske možnost spregovoriti v javnosti natanko v tistih okoliščinah kot v antiki: namreč v podporo lastnih sektorialnih interesov ali ko se predstavljajo v vlogi žrtve«. ⁹¹⁰ Opravka imamo torej z določeno podedovano tradicijo govora o spolu in dejstvu, da je javni govor žensk »potisnjen« v določen okvir.⁹¹¹ Nezaželen in pogosto sankcioniran javni govor žensk je v tem primeru zaradi preteklih vojnih razmer dopuščen⁹¹² in skladno s trenutnimi interesi moških na oblasti ustrezno reguliran.

⁹⁰⁹ Kranjc, Gregor. *Hoja s hudičem: okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945*. Mengeš: Ciceron, 2014, 50–52.

⁹¹⁰ Beard, *Ženske in oblast: Manifest*, 25–31.

⁹¹¹ Prav tam, 25–31.

⁹¹² Verginella, Marta. »Ko bodo celo mačke nehale moriti ptice.« V: *Ženske in oblast: Manifest*. Mary Beard, 101–108. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019, 103.

3 SKLEP

Komunistični in protikomunistični meščanski tabor sta na podlagi različnih ideoloških pogledov na žensko vsak na svoj način le-te vključevala v lastno delovanje in načrte, ki so jih večinoma določali moški. V komunističnem taboru so pristajali na prizadevanja za enakost spolov, a le v kontekstu uresničevanja njihovih ciljev povojnega preoblikovanja družbe. Izhajali so iz predstave, da so ženske dovolj različne, da lahko tvorijo posebno družbeno skupino, ki so jo želeli vključiti v NOG, vendar na način, da se ne bi razvila v feministično gibanje. Obstajalo je namreč vzajemno sovraštvo med predvojnimi meščanskimi feministkami in komunisti, ki so se bali prevlade feminističnih idej v ženskih organizacijah in feminizmu pogosto razlagali kot boj meščank proti moškim. Predsodke in nezaupanje so velikokrat gojili tudi do drugih žensk, ki so jih dojemali kot zaostale, pasivne, ozkogledne, zatirane, izrazito konservativne in dovzetne za vplive nasprotnega tabora. Ker pa so menili, da jih potrebujejo za uspeh komunistične revolucije, ki naj bi ženskam prinesla enakopravnost in enakovrednost, so načrtovali oblikovanje nove ženske. Ta naj bi bila oblasti zvesta državljanka, ki naj bi sočasno pristajala na tradicionalne ženske vloge in prevzemala nove zadolžitve v javni sferi. Posledično komunistična propaganda ni spodkopala idej o spolnih razlikah. Temu moramo dodati še dejstvo, da so v propagandi komunističnega tabora priznavali zasluge žensk za NOG in revolucijo ter določene posameznice slavili kot junakinje. Večinoma so bile tu mišljene »prave« borke, ki so dale svoje življenje za uresničitev ciljev komunističnega tabora, medtem ko so bile ostale, ki so delovale v oboroženih enotah, pogosto reducirane na manjvredne »neprave« borce. Vodilni in propagandni delavci protikomunističnega tabora so medtem v svojih propagandnih medijih s pomočjo negativnega zgleda oblikovali in posredovali podobo »dobre« in »slabe« oziroma »zelene« in »nezaželen« ženske. Medtem ko naj bi prve pristajale na krščansko ideologijo, tradicionalne odnose med spoloma, zavračale komunistični tabor in z njim povezane ideje, so druge v svoji brezbožnosti zavračale tradicionalne ženske vloge, nasedale obljubam komunističnega tabora in si prizadevale za enakopravnost. Čeprav so »slabim« ženskam očitali krivdo za nesrečo slovenskega naroda, so jih istočasno prikazovali kot žrtve komunizma in predvsem moških komunistov, ki so jih v povezavi z bojem za hegemonijo opredeljevali kot nasprotje »pravega« moškega.

Obema taboroma je skupno to, da so pri novačenju žensk osrednjo vlogo odigrali sorodniki, znanci, okolica, propaganda in predvojne organizacije. Predvsem so bili odločilni starejši moški sorodniki in znanci, ki so ženskam v nekaterih primerih dodeljevali naloge celo brez njihovega soglasja in vednosti oziroma nekatere posameznice ob prejemu dela niso vedele, da opravljajo

določeno dejavnost v korist enega ali drugega tabora. V obeh taborih so si moški prizadevali, da bi ohranili nadzor nad delom sorodnic, sovaščank in znank ter ga usmerjali v tabor, ki so ga sami izbrali. Ženske so velikokrat delovale v korist enega ali drugega tabora ali se mu priključile skupaj z drugimi člani družine. Taborna pripadnost okolice in vaške skupnosti, ki je ženskam omogočala in olajšala sodelovanje v enem ali drugem taboru, je bila povezana s propagando obeh taborov oziroma tam, kjer so prevladoval organizacije in vpliv enega tabora, se je drugi težje širil in pridobival podpornice. Če so bile glede novačenja za komunistični tabor na začetku osrednjega pomena partijske organizacije KPS, nato pa ženski podporni sistemi oziroma lokalne organizacije NOG, SKOJ in SPŽZ, so bile za protikomunistični tabor pomembne meščanske organizacije, kot je bila Katoliška akcija. Na udejstvovanje žensk v oboroženih silah so pomembno vplivali še naslednji dejavniki: občutek dolgočasje, iskanje dogodivščin in predhodne zmotne predstave žensk ter želje po višjem položaju, večji svobodi in spoštovanju. Izpustiti ne smemo niti nasilja obeh taborov in okupatorja ter delovanja predvojnih ideoloških prepričanj, revščine, pomanjkanja, želje po maščevanju in v primeru komunističnega tabora sodelovanju na zmagovalni strani. V ta tabor so najprej vstopale članice KPS, delavke, gospodinje in gospodinjske pomočnice ter ženske, ki so opustile izobraževanje, torej predvsem mlade prebivalke urbanega in delavskega okolja. Kasneje jih je zaradi nastanka osvobojenih ozemelj in selitve delovanja KPS iz mestnih v podeželska okolja vedno več prihajalo s podeželja. V meščanskem taboru so prav tako sodelovale pripadnice različnih slojev, a najverjetneje manj iz tistih skupin, kjer je prevladal komunistični tabor oziroma njegova propaganda. Temu moramo dodati še dejstvo, da večina prebivalk slovenskega ozemlja ni zavzemala vidnejših vlog in neposredno sodelovala v spopadu med taboroma.

V protikomunističnem taboru so si še najbolj prizadevali, da bi ženske odvrnili od sodelovanja v nasprotnem taboru in njihovo glavno vlogo v vojni videli v njihovem »zalednem« boju proti komunizmu, ki so ga opredelili kot izvajanje primerne materinske vzgoje otrok. Pod ustreznim nadzorom in v okviru ženskih oddelkov obstoječih meščanskih organizacij ter novoustanovljenih organizacijah protikomunističnega tabora, kot sta bili na primer Slovenska legija in Dekliška legija, so jim dovoljevali še podporne dejavnosti, kot so udeležba na protikomunističnih zborovanjih, izvedba dobrodelnih akcij, propagandna in obveščevalna dejavnost, sanitetno, skrbstveno, kontrolno in administrativno ter omejeno vodstveno delo. Oboroženi boj so popolnoma prepuščali moškemu pripisanemu spolu, a to ne pomeni, da v začetku niso dopustili nekaj maloštevilnih začasnih izjem, ki so poleg nadaljevanja dotodanjih dejavnosti sodelovale še v bitkah. Teh udeleženk vsaj v legalnih oboroženih skupinah niso

priznavali, čeprav so jih istočasno z razočaranjem omenjali v tisku in obrobno v notranjih poročilih. Mogoče je trditi, da so jih kasneje preusmerili v druge podporne »zaledne« dejavnosti, ki so se izvajale na primer v Vojni bolnici Moste v Ljubljani in drugih podpornih organizacijah. V komunističnem taboru je večina žensk, na začetku pogosto neorganizirano, nato pa bolj ali manj organizirano v okviru ženskih organizacij NOG, opravljala delo na terenu, ki je bilo podobno delu večine udeleženk meščanskega tabora, s to razliko, da je bilo pretežno ilegalno. Medtem je bilo delo pripadnic protikomunističnega tabora zaradi legalnosti nekaterih meščanskih organizacij, v okviru katerih so delovale, pogosto legalno. In čeprav so se ženske komunističnega tabora pridružile bojnim skupinam v večjem številu kot pripadnice nasprotnega tabora, se s tem njihovo delo ni bistveno spremenilo. Obema skupinama je bilo dodeljeno ponavljajoče se, manjvredno in napornejše delo, ki so se ga moški izogibali in ga tako kot mnoge udeleženke enot razumeli kot naravno žensko delo. Poleg zasedanja nižjih vodilnih položajev in pomembne vloge, ki so jo borke in bolničarke odigrale na bojišču, velja omeniti tudi njihov prispevek pri posrednem in neposrednem izvajanju nasilja nad civilisti ter usmrčitvah ob zaključevanju vojne.

Oba tabora sta ženskam onemogočala oblikovanje samostojnih protikomunističnih ali komunističnih ženskih organizacij. V komunističnem taboru so se ženske aktivno povezovale v različnih samoiniciativnih ženskih protifašističnih organizacijah že pred posegom vodilnih moških, ki so želeli bolj sistematično in lastnim ciljem podrejeno pomožno žensko organizacijo. Slednji so naposled pristali na oblikovanje SPŽZ, za katero je bila značilna kombinacija feminističnih organizacijskih izkušenj, kmečkih običajev in komunistične ideologije. Organizacijo, katere namen je bila politična vzgoja in izobraževanje ter zagotavljanje zaledne podpore oboroženim silam komunističnega tabora, so vodile ženske, ki so bile večino časa prepuščene same sebi in z izjemno samoiniciativnostjo presenetile voditelje komunističnega tabora. Slednji so proti koncu vojne izkoristili spore med organizacijami NOG in SPŽZ, vzroke katerih so pripisali ženskim organizacijam, da so omejili samostojnost in trdnost SPŽZ, ki sta bili po mnenju članic organizacije bistvenega pomena za njen uspeh in s tem uspeh OF. Udeleženke oboroženih enot so medtem z namenom reševanja problemov, s katerimi so se soočale v spolno mešanih enotah, želele in poskušale ustanavljati posebne ženske enote. Na začetku jim je to vsaj v dveh primerih uspelo z oblikovanjem ženske čete v Loškem odredu in z ženskim vodom v reorganiziranem Pohorskem bataljonu, a so bile posebne ženske enote nezaželene in hitro odpravljene oziroma njihovo vzpostavljanje so nadrejeni preprečevali in ovirali, ker naj bi se bali razpada enotnosti. Vodilne položaje v teh enotah so zasedale ženske,

ki so tako kot druge posameznice na vodstvenih položajih imele več možnosti za oblikovanje pomembnih odnosov s soborci in nudenje pomoči soborkam oziroma lažje so pripomogle k reševanju težav, s katerimi so se soočale borke in bolničarke v enotah.

V obeh taborih so bile ženske podrejene moškim s to razliko, da so imele pripadnice komunističnega tabora na višjih položajih nekaj več moči v razmerju do moških na nižjih položajih, medtem ko so bile udeleženke meščanskega tabora, ki so zasedale višje položaje, v glavnem nadrejene le drugim ženskam in mogoče še ranjencem. V obeh primerih so bile glede opreme in oborožitve odvisne od soborcev in nadrejenih, ki so dajali prednost moškim borcem. Posledično so se morale truditi, da so bile z njimi v dobrih odnosih, kar je naprej pomenilo, da so bile veliko bolj izpostavljene različnim zlorabam. Vsem so soborci in nadrejeni določali delo, ki je bilo vezano na njihove predstave ženskam primerne delo, in nanje gledali kot na nekaj motečega, kar sta bila vsekakor dva izmed razlogov za mnoge spore in dezertacije. V virih je večina žensk nasprotno poudarjala dobre odnose oziroma idealizirala odnose v enotah, kar je po eni strani mogoče razložiti z nostalgijo udeleženk taborov, po drugi strani pa z dejstvom, da je bilo zanje kratkotrajno sodelovanje v oboroženih silah nekaj najbližjega enakopravnosti, kar so doživele v svojem dotedanem in za nekatere tudi v kasnejšem življenju. S tem so bili v komunističnem taboru povezani domačnostni odnosi in »podružinjene« predstave odnosov. Glede na dostopne podatke je razlika med taboroma še v tem, da so v komunističnem taboru ženske lahko začasno izboljšale odnose s tem, da so se dokazale oziroma opravile dokončni preizkus moškosti, ki udeleženkam nasprotnega tabora ni bil na voljo.

Posledice sodelovanja žensk v komunističnem in protikomunističnem taboru so bile raznolike in mnoge izmed njih so se prekrivale. Pripadnice meščanskega tabora so bile izpostavljene nasilju okupatorja in komunističnega tabora, ki so jim zaplenili ali uničili premoženje, jih poniževali, ustrahovali, izganjali, ugrabljali, aretirali, posiljevali, internirali, mučili, izkoriščali s prisilnim delom, ubijali in pokopavali v nemarkiranih množičnih grobiščih. Preživele so pogosto postale begunke in vdove ter se spoprijemale z različnimi travmami. Po vojni so prestale razne zaporne kazni in diskriminacijo, ki so jo poveljne oblasti raztegnile tudi na njihove otroke. Že med vojno in po vojni oziroma po osamosvojitvi Slovenije so jih izkoriščali v propagandne namene, pri tem pa izpuščali njihov prispevek k uresničevanju ciljev meščanskega tabora. Udeleženke komunističnega tabora so bile prav tako žrtve okupatorja in nasprotnega tabora, a so bile istočasno na zmagovalni strani. Njihov prispevek k uresničevanju ciljev komunističnega tabora je bil v veliki meri priznan in za svoje delo so bile mnoge pohvaljene in nagrajene. Podpora in neposredna udeležba je imela glede na del literature

pozitivne učinke za doseganje političnih pravic in enakopravne udeležbe v javni sferi, kar se je pokazalo tudi v mnogih pridobitvah in povojnem izboljšanju položaja večine žensk, a to še ne pomeni, da je prišlo do odprave patriarhata. Moški na položajih moči so ne glede na taborno pripadnost, čeprav eni bolj uspešno kot drugi, med vojno bolj ali manj ohranjali nadzor nad ženskami in njihovim delom ter vzdrževali predvojne predstave naravnih ženskih lastnosti in naravnega ženskega dela, ki je bilo še naprej razumljeno kot manjvredno. Medtem so dejavnosti, tradicionalno povezane z moškim pripisanim spolom, produkcijo maskuliniteti in oblastjo, ostale »moško delo« in to do te mere, da so posameznice, ki so se pridružile oboroženim spopadom ali postale politično aktivne in s tem bile v nasprotju z vzdrževanimi predstavami, morale oziroma so samodejno začasno spremenile družbeni spol in prevzele nekatere maskuline lastnosti. Na obeh straneh so ženskam preprečili ali ustavili samostojno delovanje in povezovanje ter jih uspešno usmerili k uresničevanju lastnih ciljev, ki so obnavljali podrejenost žensk oziroma ne glede na zmago enega ali drugega tabora je bila moška prevlada zagotovljena in naposled je bila nova povojna oblast legitimirana tudi prek vzpostavitve nove hegemonije moškosti s privoljenjem žensk. Spolni red se posledično ni bistveno spremenil in večina žensk, ki so se pridružile spopadu, se je po vojni vrnila v predvojne vloge ter hkrati skupaj z drugimi prevzela nove zadolžitve v javni sferi, kar je imelo za posledico njihovo večkratno obremenjenost.

4 VIRI IN LITERATURA

4.1 VIRI

Arhiv Republike Slovenije, fond 1877, Slovensko domobranstvo (dalje ARS 1877), škatla 62, p.e. 525, »Uhan Roza.«

Brečko, Štefka. »Težki spomini.« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 297 – 301. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982.

Čibej–Lipušček, Olga. *Boj za življenje: spomini partizanke Olge*. Portorož: samozaložba, 1997.

Družina, Andreana. »Po naši zemlji.« V: *Spomini na partizanska leta*. ur. Ferdo Godina, 193 – 202. Ljubljana: Borec, 1974.

Female Auxiliary Service – Wikipedia.
https://en.wikipedia.org/wiki/Female_Auxiliary_Service (Dostop: april 2020).

France – Primožič, Nada. »Smrt med milijoni smrti.« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 277 – 279. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982.

Gabriele, Marija. »Črni dnevi družine Hunkar.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 606 – 611. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

Grosman, Božena. *Partizanska zdravnica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985.

»Grozodejstva italijanskih in belogardističnih fašistov.« *Slovenski poročevalec*, 29. september 1942, 3 – 4.

Ivana Primozic (1910 – 1993) – Find A Grave Memorial.
<https://www.findagrave.com/memorial/173889726/ivana-primozic> (Dostop: marec 2020).

Ivana Primožič – Zgodovinski zapisi in družinska drevesa – MyHeritage.
https://www.myheritage.si/names/ivana_primo%C5%BEi%C4%8D (Dostop: marec 2020).

»Izpoved ženske dijaške mladine!« *Jutro*, 3. oktober 1944, 1.

Jordan, Vlado (1944). OF je preobrazila slovenski narod iz naroda hlapcev v narod junakov.
<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-065NWFQU> (Dostop: avgust 2020).

Kastelic, Olga. »Koroška.« V: *Spomini na partizanska leta*. ur. Ferdo Godina, 127 – 135. Ljubljana: Borec, 1974.

Kren Vrhnjak, Ivica. »Izjava.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 266. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

Krese, Ljudmila. »Izključitev novomeških osnovnošolcev leta 1941.« V: *Spomini na partizanska leta*. ur. Ferdo Godina, 12 – 17. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1963.

Kuhar, Helena. *Jelka: pričevanje koroške partizanke*. Celovec: Drava; Trst: Založništvo tržaški tisk, 1984, 8 – 9.

Kumar, Danila – Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1016470/> (Dostop: marec 2020).

Legvart, Alojz. »Državno tožilstvo RS.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 201 – 206. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

Legvart, Alojz. »Naj pojasni!« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 203 – 206. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

Medvešek, Angela. »Kalvarija našega izgnanstva.« V: *Spomini in pričevanja III*. ur. Ivica Žnidaršič in Zdenka Kaplan, 24 – 31. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 2012.

Mihevc, Slava. »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostanejo blizu.« V: *Spomini na partizanska leta*. ur. Ferdo Godina, 175–180. Ljubljana: Borec, 1974.

Mihevc, Slava. »So stvari, ki kljub odmaknjenosti ostanejo blizu.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 35 – 42. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

M. P. G. (roj. Stepišnik) »Usodna zmota OZNE leta 1946.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 620 – 624. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

Muhič, Milan. »Vsem okrožnim NOO!.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 141 – 145. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

»Odločen nastop partizanov proti izdajalcem: Poročilo štaba Dolomitskega odreda slovenske partizanske vojske.« *Slovenski poročevalec*, 24. avgust 1942, 4.

Pavlič, Slavica. *Predšolske ustanove na Slovenskem*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1991.

Perme, Franc. »Pričevanje M. P. Iz Brkinov.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 392 – 400. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

Pograjc Letonja, Mara. »Oh, kako je dolga, dolga pot ...« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 231 – 249. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982.

»Prezident general Rupnik govori ženski dijaški mladini. Navdušena narodna in protikomunistična manifestacija dijakinj višjih razredov ljubljanskih srednjih šol.« *Jutro*, 3. oktober 1944, 2.

Prve odporiške skupine proti okupatorju in Komunistični partiji – Nova Slovenska zaveza. <https://www.zaveza.si/prve-odporniske-skupine-proti-okupatorju-in-komunisticna-partija/> (Dostop: marec 2020).

Ribičič, Danica. *Zaupanje*. Ljubljana: Borec, 1985.

Rupena, Mara. »Pismo glavnega iniciativnega odbora SPŽZ z dne 3. avgusta 1943 Pokrajinskemu poverjeništvu IO OF za Gorenjsko in Koroško o potrebi ustanovitve SPŽZ« V: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 1. ur. Gerk Stana, Križnar Ivka in Ravnikar–Podbevšek Štefanija, 737. Ljubljana: Borec, 1970.

Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/> (Dostop: marec 2020).

Svetina, Mira. »V okupirani Ljubljani.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 110 – 136. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

Škerl, France. »Pismo člana pokrajinskega odbora OF za primorsko dr. Franceta Škerla dne 23. maja 1943 vodstvu skupine krščanskih socialistov v OF.« V: *Dokumenti ljudske revolucije v*

Sloveniji. Knjiga 7 maj – junij 1943, ur. Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak–Čarni, Hubert Schara, 249 – 257. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1989.

Škrbec–Črnugelj, Fanika. »Ženska četa v narodnoosvobodilni vojski Slovenije leta 1942.« V: *Naš zbornik 1997*. ur. Marjan Žnidarič 140 – 148. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja Slovenije, 1997.

Šlander, Marija. »Dosleden v delu in dobroti.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 5 – 14. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

Šlander, Marija (1911–1973) – Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi658785/> (Dostop: avgust 2020).

Šivic, Srečko. »Zadnji vlak.« *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze*, Letnik 5, številka 19, (1995), str. 47 – 52. <http://nszaveza.github.io/articles/19-zadnji-vlak/> (Dostop: marec 2020).

Šušteršič, Mirko. »Beseda našemu ženstvu.« *Slovensko domobranstvo*, 28. februar 1945, 13 – 14.

Šuligoj, Danilo. *Bil sem bolničar v Franji*. Nova Gorica: Območno združenje borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja, 2008.

Šuligoj–Kogoj, Marija. *Spomini*. Šempeter: Grafika Soča, 2008.

Šušmelj, Sabina. »Mladost za žicami.« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 412 – 414. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982.

Toriser, Liliana. »Ida De Vecchi: sempre un luminoso esempio.« *L'Ultima Crociata | Periodico sull'Associazione Nazionale Famiglie Caduti e Dispersi della Repubblica Sociale Italiana*, Letnik 56, številka 8, (2006). http://www.ultimacrociata.it/upload/files/08_2006.pdf (Dostop: april 2020).

Vipotnik, Olga. »Drobci iz mojega partizanstva.« V: *Spomini na partizanska leta. V. knjiga*. ur. Ferdo Godina, 58 – 72. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

Vipotnik, Olga. *Partizanka*. Logatec: Vojni muzej, 2010.

»Vloga in usoda ženske v slovenski rdeči revoluciji. Pot iz »emancipiranega« salona v gozd, v »enakost«, v brezno ...« *Slovenski dom*, 29. januar 1944, 5.

Vode, Angela (1892 – 1985) – Slovenska biografija. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi795438/> (Dostop: avgust 2020).

Zavadlav, Zdenko. *Pozna spoved: iz dnevnika slovenskega oznovca*. Celovec: Mohorjeva, 2010.

Zimska pomoč »Rojaki in rojakinje!« *Jutro*, 2. december 1944, 2.

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=56220> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=11230> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=15013> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=89013> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=68010> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=68082> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=94729> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=94735> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=45468> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=32743> (Dostop: marec 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=74501> (Dostop: april 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=74496> (Dostop: april 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=51080> (Dostop: avgust 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=58330> (Dostop: avgust 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=36962> (Dostop: avgust 2020).

Zgodovina Slovenije – Sistory. <https://www.sistory.si/zrtve/zrtev/?id=23016> (Dostop: avgust 2020).

Železnik, Breda. »Novo življenje v Argentini.« *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze*, letnik 20, številka 79, (2010). <http://nszaveza.github.io/articles/79-novo-zivljenje-v-argentini/> (Dostop: marec 2020).

4.2 LITERATURA

Antić Gaber, Milica. »Onkraj binarnosti in dihotomij.« V: *Moškosti*, Raewyn Connell, 349 – 370. Ljubljana: Krtina, 2012.

Batinić, Jelena. *Women and Yugoslav partisans: a history of World War II resistance*. New York: Cambridge University Press, 2015.

Beard, Mary. *Ženske in oblast: Manifest*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.

Beauvoir, Simone de. *Drugi spol*. Zvezek 1. Ljubljana: Krtina, 2013.

Bernik, Valerija. »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945).« V: *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Ljubica Jelušič in Mojca Pešec, 106 – 126. Ljubljana: FDV, 2002.

Bernik, Valerija. »Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta, 2001.

Blažič, Jože. »Sodelovanje Inštituta za sodno medicino pri raziskavah posmrtnih ostankov žrtev vojne in povojnih pobojev.« V: *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005 – 2008*. ur. Jože Dežman, 43 – 48. Ljubljana: Družina, 2010.

Bock, Gisela. *Ženske v evropski zgodovini: od srednjega veka do danes*. Ljubljana: Založba /*cf., 2004.

Butler, Judith. *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC, 2001.

Cockburn, Cynthia. »The Gendered Dynamics of Armed Conflict and Political Violence.« V: *Victims, perpetrators or actors?: gender, armed conflict and political violence*. Ur. Caroline O.N. Moser in Fiona C. Clark, 13 – 29. London; New York: Zed Books, 2001.

Connell, Raewyn. *Moškosti*. Ljubljana: Krtina, 2012.

Čibej, Nada. »Prekomorske brigade in druge prekomorske enote.« V: *Prekomorci: ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče*. ur. Irena Uršič, 61 – 116. Koper: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014.

Deželak–Barič, Vida. »Odkrito vnašanje revolucionarnih prvin v osvobodilni boj.« V: *Slovenska novejšja zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848 – 1992*. ur. Jasna Fischer, 633 – 635. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Deželak–Barič, Vida. »Oris idejnopolitičnih in socialnogospodarskih usmeritev marksističnega tabora v letih 1896–1941.« V: *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. ur. Jurij Perovšek in Mojca Šorn, 73 – 100. Ljubljana: Inštitut za novejšjo zgodovino, 2020.

Deželak–Barič, Vida. »Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941 – 1945.« V: *Naše žene volijo*. ur. Milica Antić Gaber, 21 – 40. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999.

Dežman, Jože. »Tranzicijska pravičnost.« V: *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005 – 2008*. ur. Jože Dežman, 251 – 428. Ljubljana: Družina, 2010.

Dežman, Jože. »Sprava pod Storžičem – strahinjske žrtve 1994 – 2008.« V: *Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005 – 2008*. ur. Jože Dežman, 197 – 218. Ljubljana: Družina, 2010.

Dežman, Jože. »Niso se predali: Preživetvena trma gorenjske generacije 1916 – 1926.« V: *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Marjan Žnidaršič, Jože Dežman, Ludvik Puklavec, 159 – 521. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, 2001.

Dobaja, Dunja. »Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno.« *Kronika (Ljubljana)*, letnik 52, številka 1 (2004), 91 – 106.

Dobaja, Dunja. »Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno.« V: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004*. ur. Aleksander Žižek, 361 – 366. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

Dornik Šubelj, Ljuba. »Vloga žensk v obveščevalnih in varnostnih službah na slovenskem pred, med in po drugi svetovni vojni.« V: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004*. ur. Aleksander Žižek, 159 – 168. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

Ehrenreich, Barbara. »Men hate war too.« *Foreign affairs*, letnik 78, številka 1. (januar/februar 1999), 118 – 122. <http://users.metu.edu.tr/utuba/Ehrenreich%20etal.pdf> (Dostop: marec 2020).

Ferenc, Tone. *Fašisti brez krinke dokumenti 1941 – 1942*. Maribor: Obzorja, 1987.

Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. I, Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.

Ferenc, Tone. »Ženske in volilna pravica.« V: *Naše žene volijo*. ur. Milica Antić Gaber, 61 – 69. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999.

Filipič, France. *Pohorski bataljon: poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1975.

Furlan, Milena. »Kamenček za mozaik.« V: *Spomini in pričevanja III*. ur. Ivica Žnidaršič in Zdenka Kaplan, 41 – 43. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije 1941–1945, 2012.

Gerk, Stana, Križnar, Ivka in Ravnikar–Podbevšek, Štefanija, ur. *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov Zvezek 1*. Ljubljana: Borec, 1970.

Geršk, Stana, Križnar, Ivka in Ravnikar–Podbevšek, Štefanija, ur. *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 1. Ljubljana: Borec, 1970.

Geršk, Stana, Križnar, Ivka in Ravnikar–Podbevšek, Štefanija, ur. *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju: zbornik dokumentov, člankov in spominov* Zvezek 2 – 2. Ljubljana: Borec, 1970.

Godeša, Bojan. »Hitlerjev prihod v Maribor.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 12 – 13. Ljubljana: Nova revija, 1995 – 1996.

Godeša, Bojan. »Ustanovitev Slovenske zveze.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 35. Ljubljana: Nova revija, 1995 – 1996.

Godeša, Bojan. »Vaške straže – samoobramba, revolucija, kolaboracija.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 38 – 39. Ljubljana: Nova revija, 1995 – 1996.

Godeša, Bojan. »V vrtincu bratomorne vojne.« V: *Slovenska kronika XX. stoletja*. ur. Marjan Drnovšek, France Rozman in Peter Vodopivec, 5 – 8. Ljubljana: Nova revija, 1995 – 1996.

Godeša, Bojan. »Raznolikost idejnopolitičnih in socialnogospodarskih pogledov v Osvobodilni fronti.« V: *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. ur. Jurij Perovšek in Mojca Šorn, 123 – 160. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020.

Griesser Pečar, Tamara (2015). »Anton Strle na zatožni klopi.« *Bogoslovni vestnik*, letnik 75, številka 3, str. 569 – 579. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-N9MAFPEC> (Dostop: marec 2020).

Gruden, Anica. »Sinek je živel le tri dni.« V: *Auschwitz Birkenau (Oswiecim – Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče: zbornik*. ur. Branko Avsenak, 274 – 276. Maribor: Obzorja; Ljubljana: Borec, 1982.

Guštin, Damijan. »Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 44, številka 1 (2004), 49 – 62.

Higonnet, Margaret R. in Patrice L.–R. Higonnet. »The Double Helix.« V: *Behind the lines: gender and the two world wars*. Margaret Randolph Higonnet, 31 – 47. New Haven; London: Yale University Press, 1987.

Hutar, Vera. »Delovanje odvetnikov v okupirani Ljubljani 1941–1945.« *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, letnik 38, številka 10. (1986), 487 – 522.

J. Friedman, Matthew. *Posttraumatic and Acute Stress Disorders*. 6. izdaja. Springer International Publishing Switzerland, 2015.
https://books.google.si/books?id=_7zdBgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Matthew+J.+Friedman+Posttraumatic+and+Acute+Stress+Disorders&hl=sl&sa=X&ved=2ahUKEwi69Ov0qvvnvAhWaH-wKHRD3AwAQ6AEwAHoECAAQAQ#v=onepage&q=Matthew%20J.%20Friedman%20Posttraumatic%20and%20Acute%20Stress%20Disorders&f=false (Dostop: avgust 2020).

Jancer–Webster, Barbara. »Women in the Yugoslav national liberation movement.« V: *Gender politics in the Western Balkans: women and society in Yugoslavia and the Yugoslav successor states*, ur. Sabrina P. Ramet, 67 – 87. Pennsylvania: University Park: The Pennsylvania State University Press, 1999.

Jeraj, Mateja. »Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943–1953).« *Arhivi*, letnik 26, št. 1 (2003).

Jeraj, Mateja. »Ženska naj bo mati in delavka.« V: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004*. ur. Aleksander Žižek, 367 – 372. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

Jezernik, Božidar. *Spol in spolnost in extremis: antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück, Auschwitz 1933-1945*. Ljubljana: Borec, 1993.

Jogan, Maca. »Seksizem in oborožene sile (zgodovinski in sociološki kontekst).« V: *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Ljubica Jelušič in Mojca Pešec, 17 – 25. Ljubljana: FDV, 2002.

Jogan, Maca. *Sociologija in seksizem*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2014.

Kokalj Kočevar, Monika. »Slovenke v drugi svetovni vojni.« V: *Slovenke v dobi moderne*, ur. Mateja Tominšek Perovšek, Božidar Jezernik in Jože Hudales, 136 – 143. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2012.

Kokalj Kočevar, Monika. »Gorenjska samozaščita.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočevar, 28 – 37. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine, 1999.

Kranjc, Gregor. *Hoja s hudičem: okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941 – 1945*. Mengeš: Ciceron, 2014.

Leljak, Roman. *Teharske žive rane – Huda Jama*. Radenci: Atilova knjiga, 2009.

Martinčič, Vanja. »Ramo ob rami Schulter am Schulter.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočevar, 42 – 48. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999.

Mlakar, Boris. »Primorsko domobranstvo.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočevar, 19 – 27. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999.

Mlakar, Boris. »Vaške straže ter prostovoljna protikomunistična milica.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočevar, 8 – 10. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999.

Mlakar, Boris. »Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini.« V: *Mati, Domovina, Bog*. ur. Monika Kokalj Kočevar, 11 – 18. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 1999.

Mlakar, Boris. »Ženska kot objekt in subjekt v okviru protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno.« *Prispevki za novejšjo zgodovino*, letnik 44, številka 1 (2004), 39 – 48.

Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo: 1943 – 1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

Mlakar, Boris. »Illegalna odporniška dejavnost »meščanskega« tabora.« V: *Slovenska novejšja zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848 – 1992*. ur. Jasna Fischer, 607 – 608. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Mlakar, Boris. »Zaostrovanje odnosov med slovenskima političnima taboroma.« V: *Slovenska novejšja zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848 – 1992*. ur. Jasna Fischer, 629 – 631. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Moser, Caroline O.N., Fiona C. Clark. *Victims, perpetrators or actors?: gender, armed conflict and political violence*. London; New York: Zed Books, 2001.

Nose, Aleš. *Domobranci, zdravo – Bog daj: protikomunistične enote na Slovenskem 1941 – 1945*. Ljubljana: Modrijan, 2008.

Perme, Franc. »Slovenski mučeniki.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 549 – 553. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

Perme, Franc. »Prva doba revolucije.« V: *Slovenija 1941 – 1948 – 1952: tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve: zbornik*. ur. Franc Perme, Anton Žitnik, Davorin Žitnik, 89 – 114. Ljubljana; Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

Perovšek, Jurij. »Idejnopolitični in socialnogospodarski pogledi meščanskega tabora od devetdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne na Slovenskem.« V: *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. ur. Jurij Perovšek in Mojca Šorn, 15 – 71. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020.

Perovšek, Jurij, Mojca Šorn ur. *Narod – politika – država: idejnopolitični značaj strank na Slovenskem od konca 19. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020.

Repe, Božo. »Represija v socialistični Sloveniji (Jugoslaviji).« *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 44, številka 1 (2004), 83 – 94.

Repe, Božo. *S puško in knjigo: narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941 – 1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Repe, Božo. »Pomen prvih poveljnih volitev in z njimi povezanih sprememb za žensko emancipacijo v Sloveniji.« V: *Naše žene volijo*. ur. Milica Antić Gaber, 87 – 100. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999.

Saje, Franček. *Belogardizem*. 3. izdaja. Mengeš: Ciceron, 2008.

Scott, Joan W. »Rewriting History.« V: *Behind the lines: gender and the two world wars*. Margaret Randolph Higonnet, 21 – 30. New Haven; London: Yale University Press, 1987.

Strle, Franci. *Tomšičeva brigada. 1943*. Ljubljana: Republiška konferenca Zveze rezervnih vojaških starešin Slovenije: Naša obramba, 1989.

Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja: katalog stalne razstave. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1988–<2002>.

Švajncer J., Janez. »Ženska v slovenski vojni in vojaški zgodovini.« V: *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september – 2. oktober 2004*. ur. Aleksander Žižek, 141 – 151. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

Troha, Nevenka. »Vstop Primork v politiko.« V: *Naše žene volijo*. ur. Milica Antić Gaber, 43 – 60. Ljubljana: Urad za žensko politiko, 1999.

Valenčič, Vlado. *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv: Partizanska knjiga, 1989.

Verginella, Marta, Sandi Volk, Katja Colja. *Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995.

Verginella, Marta. »Ko bodo celo mačke nehale moriti ptice.« V: *Ženske in oblast: Manifest*. Mary Beard, 101 – 108. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.

Vidovič–Miklavčič, Anka. *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno–unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929 – 1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.

Yuval–Davis, Nira. *Spol in nacija*. Ljubljana: Sophia, 2009.

Žnidaršič, Marjan, Jože Dežman, Ludvik Puklavec. *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, 2001.

5 SEZNAM PRILOG

PRILOGA A: DNEVNIK ROZALIJE UHAN

PRILOGA A: DNEVNIK ROZALIJE UHAN

Uhan Roza, ^{zaselek} Nadburga - vas Staza
pri St. Rupertu v Mirenski dolini
je pisec tega dnevnika
o sentruperski skupini
belogardističnega Šperskega bataljona,
(agronom Lajc J.,
urednik „Lj. pravice“)

Tingo jutro so me prišli praviati nekaj sam mi ho
samjini rekli da sem tika avspornu in da
je hla mura. Prtek mi je prišlo k letopisu
da mi je kar povetilo. Paka mi mi mi
je toš pišnik koloj si mi je dal.

16. 11. 1942. Sledaj mi je 30. Lepo skrimo skupaj v avsp.
in mi mi imenat avsp. ovoj obliko in
pasmer.

20. 11. To partizani pravi izkislali g. Poplar. Mi
mi povodal da je v glavnem ostalo vse skri
to. Koliko imam to mura mišlin da me sloha.

16. 11. To vedno postane mi narajni sama pre
druga partizani nar rastonj is rija. Vse to da
je Belogardci av koto je. Belogardci av mi rija.

24. 11. To mi je partizanti pri mura hvaliti obliko
in avsp. jina koma se dobro planiti.

1. 12. Sledaj se je par avsp. vrtali so da mura.

pošto fantom po veseli. Reprovi li so zase
do: in so me ujeli ko sem rekla pisano
ki smo v njem sporočili našo Mišo koloz
v obitavo v Gobjane. Jas sem pisano uti
knitel v vater in svetle. Tokrat sem
dobil obnovo klofuta. Lini ve klofuta
bolj v oselem obelam. Moja sem ite
njim kresli'sonje v lenger post. Dnemik.
Sem ve utajiler.

3. v. Domes grem v Linihel pri Avem anetu.
Te boje me partice mi imeli v strahu me.
Enkrat enega avli'saje per aspe obnoveger.
Ob domov rečno obli vane poste.

15. v. Sem ob domov. Partice mi pričeje
pravit kje ob sem bla se rekla ob
sem ob v bolni avli tiste klofuta.
Kmalu bi dobil v tretjo. Loby celo po.

20. V. Slavar postaja revidirani so nam spri-
ti z svitjo. Puzeti me mi se volje tako
kmalu. In pod njihovo roko. Taj brava
to avtoriteto.

21. V. Jeick Tone Jemnik k njim me trube hro. Tudi
me branili so on je sekiro in s'it. Trubet
to njihovo moirte in primeret postu. Bog
maj to z njim in seic. Taj se je pripravil
tudi na moj huj'se.

31. V. So odgnali z kaplana. Jaz sem s'la, so
njim in Janku in smo steno te cirhine
z njihovo. So ga izpustili postprezajem
sko pristani jere k njim. Sklutim in
ostanem. J. kaplan in Janku odideta.
Pozni je bil porochi tom saj niobela nji
horo cirhine.

At svoji veliki presenci inje negotovim do
se polni mi. Te mi ne bom podpisala.
Druzi sken mi tem skenov. In skri se skri
vome skenov. In se tem avam se skri
mo da gemo.

1. vi To mi na sken pustili guesi hno pi
me.

10 vi To masi govor parli ems kaga 1 hno. In
na. Inet. Palk. Ino se vedno imeli seste
nke kat. skrije klut par. prepovesti. In.
do na tom povabila. krouih govorov g. Ino.
To svoje zichenje sam pabrili. Inotom teh
govorov na skri vere in domovi me. In
g. kaplan je avat vediti masi nilevle
klutje vedet kaj nos iaker. In govedel
ampke skriti skri to em prvi skri av.
Inje av svoje ideate. g. kaplan je

svetih v gori. Skupina na shukovni voje in
da se skriva. S. čimnik je ostal domov. Ferd.
Gospodovnik je je popihal v Ljubljano. Prij.
sni stam smo ročniki doje Zannik ubit.
Timesuini ilove kriemur je bil ljubi. Pod
dati smo se doje Zannik nam usil in
pristopi k pravi domem in omi so ga
ubili. Tili so ces dva dni tudi g. anj
mika in g. kaplana Katorca je illet ubi
nasih fantov. Tako da smo ostali v Avstria
samer med partizani. Dolokti so se nje je
grozno pretepli in spustili do naj manj
groze naj se pripravim. Se per konu v
Prijim imenu. Lepo naselje. Imeli so
malo hišo hišo sestrueno, mo in dom
Tihaj fantov je uslo v hosto k aljano
pusti Lujiji. Drugi smo ostali. Dva

fante so ujeli ko sta šla k meni po
pošto in ubili.

12. VI. Ljudi so prišli fantje k nam skupaj
in onimi in Mirona pui. Prišli so po nas.
Iskali so pri naših sosedovih na podu
Gjitrvoj sem jim našla najteke in smo se
obgovorili vsi večer vli steno v hosto. K
njim je šel takoj ajitvoj tuhi. Krotca
France čeprow je menim jekubca. Iskali
so vli steno skiliti na mesto. Kreier so se
premaletili k drugemu sosedu. Kolen ujeli
vih fantov je našel in vse iskal. Partizani
so obkolili nas in jo vstreljali. Kdo dne
skintke sem imela jor kosem razgledala
naše fante večer ajitvoj a partizanski
kopani na glavi. Daj po moji je vse
ga po isto. Potem so mi obpovekali kako

stran stoji. Lim bila bolj zadovoljna. Zelo
dom sem nosila rjino kremo in poito.
Privlekla sem se goščim mojim mumičijem
in prišlo mi sem je videlo da me svoj
pohvali v hosto. Lina pa se sigurno
ni sem vedela da vidim si tem sploh
slo. Teles se je prišla. In prišla parti
aomi. Fantom sem jela da se prišla
v var sporno in sicer 100. Prišla je bila
20. In prišla sem se stomeniti da od
steno steno. Dovolj sem se na kraj in
na običajno. In prišla. Četili sem da
1. videla mi je bila. Teles se prišla in
mama. Pa kar jela. In sem mama
je bila hudo pa je da si. Prišla
14. In prišla sem se steno. In prišla
Prišla sem se steno. Prišla sem se steno

rod stavljali ravnice ki smo se jih srečno
ognikinsko proti njih. Luno hile zelo
trudne. Joli so mnoge nove imena Franke
Vreme jaz pa Lila. Luno kar avstroljine.
Torej smo imeli. Potem smo jeli reji
a igansi in pri gonke. Joli smo vsi kar
na tleh krog skleda kar nas je bilo preveč
kumiri. Izkusila sem je gospodinja. Ipol dni
smo a Vreme kuhate močnik in krempir. It
11 dni ponoči smo očitno nasprij. Hodišči smo
ako mi jih is Kike in mi smo gredu Paga
me kijehtil če pauej a meolu. It 9 smo
prišli ob 11.

15. 11. Hodišči prišle so nos sprejeli. Bilo sem
| ako presencina in vesela. Torej smo od
| teri avtor sport. Kar si hie hrane se ima
| mo dobro. Igramo hrano hie hie stajirkega

bataljona. Te nam vajamija. Te nam prosto
vjele s proklamirani. nasih avriacim kor. Mena
puki g. korplom. Linke. igra. mo. kitero ki
so jo priocita. partiscembe. davnem. I kor
binim. Gausom. in jo. sem. si. obata. sam.
glava. fortiscemba. korpa. tak. tega. Te. lito
te. te. lito. partiscemba. v. obaj. kor. mo. te. si.
voti. okoro. avri. mest. v. lito. Te. lito. me.
edine. te. ob. me. te. v. lito. korpa. Avri. lito.
komandant. lito. lito. skop. avri. lito.
mo. se. jo. priocita. jo. g. v. lito. in. avri. lito. v. lito.
Mena. lito. priocita. ob. fortiscemba. in.
ob. me. in. ~~avri. lito. v. lito.~~ v. lito. v. lito.
v. lito. v. lito. Te. lito. in. te. lito. lito. Gaus.
sem. ki. lito. priocita. g. v. lito. v. lito. Mo. jo.
ob. me. te. lito. ob. in. kor. v. lito. v. lito. Mo. lito.
so. avri. lito. g. v. lito. partiscemba. lito. lito.

Dnevnik Rozalije Uhan, stran 10.

le tako umrl. Kiso ga misli ustreliti in
pak ~~zaklati~~. Mogoči asstepjini izroč
pavel je ko ni ti mi ustrel arkoj
se je boril. James smo ropeti obor. Vlo
hošim mi me grober. po vrela vli orav
me je skoraj grober. Tu visoko post. Gor
jemi peivroje oni ki se imeli ustrel, o
protveliti slovenski narod. Kijim ki le da
ne ter so ~~so~~ si na nepravno pot. Tlačim
sreem gledam kako se mučijo grobi.
Med skotami o neblagostojini - umlji
pod kronami kešitih smreke. Ker njih
grobu mi kriče mi ~~mi~~ samo pogled
pobu zaničevanja lastnih bratov se u
stavi oiasih na mi hovi li grobovke.
Kri mučenih si ter ki so je preli vadi
jih obteuje in jim jemlje spomin.

mednarodni

26. VI Stroj kono poigrali grad Rogamca. Že pred
dvema dnema smo vse doplenili in po-
brali. Milana ai ves dan prosim da grem
Brijuni pravi da je preucisano. Papstev
seva ga se prepričala da sem ista. Ti smo ot
16^h ot pol 1 je bil grad avigun. Politi smo
ga e kermom. Gorko je vijajno. Raag
ti smo ga avta ker se mišili ~~pastor~~ mi. napravi ti
notri postojanka. Politi smo celo drugo
strani ki smo jih nekaj in se vlnili s saba
potem smo jih pa pustili.

3. VII Juna a Juna pismo o potoku Vnemo smo
ga perito. Tisili smo dobro je bilo vse?
Ki raj smo imeli varoštvo perito je pridel
avroplan in bombardiral rajie. Juna bili
v strahu in osecno smo se smejeali. -

James je prvi petek v mesecu juliju. Tovarjiⁿⁱ Gos
rešč je spovedoval preteklo noč in jutro je
prišel J. Keylen in Stepi in nam proste
bit so obhajilo. Glatko v gorah med
gorjanskimi skalahjem. Bi so starij ih nos
je bilo 33. Ti mi niso nič spisati skintov
ki sem jih imela. Bilo je nekaj pretrestjivega
in omenam veličastnega. Poč urhovi Gosje
nico glatko v skalahjem gorah pride
Boj k nam. Rovno tako kot v haitako
ntak. Poprej tako rastovni v sečnj
skivanje po gorah.

10 VII. James smo oddali naša kveca in sploh
našo živino odpravili smo namo ko
ajem sius 12. Jes imamo tudi soji
go, konja in sius belog. Ti posetne
pride, kes se penoni prera vidi. Gos

ogrnemo a plakte suackoj agubino poton
se rei me splavos. Jones se selimo v mavi la-
ges pol ure deka. Tedaj imamo popolno-
mo svojo puško. Hkrati imamo bolj medo
vemo sešerj suemo zelo veliko, loto mero-
dvo mi se v hlaščah nevem kako se bo
pivackilo. Lano celo vandrovaljani so skupaj
in prijatelji. Jones popolno je bil hudo sp-
pael med mami in partizani. To mami
pogumtali. Tam se bolj vandrovaljani. Se to
mo vsaj borili moji proti mami. Boli kot
per vohilne. Ali smo svojo imovost
sme per hlaščah vohilje bilo 13 uti lih
mojih 1 sovjen. Muroc Jone in Mami
pami.

18. VI. Jones se selimo v stari lager.

19. VI. Jones se splakje v gozd Popolnej rji

Kraj je Tomty grejo naprechet. Do naprechet
postavili do vseh razredov. Prišla je adriw-
nica iz Koreje, mesto. Kavel in je dobi
to novo ime. Ljubi mi. Dobro deklet. Ne
se zelo dobro razume. Tamen smo mo-
zete ostati doma. Vn se drugih 17 fantov.
Mikom nam je prepovedal kuhati in ne ho-
diti iz kuzeyji. Ljubi ni smo hoteli biti in smo
šli doli v doli ne. Taj prej smo jidli v enem
mlinu potem se v drugem. Kato v tretjem. Ljubi
se prej meje. Ljubi ni smo nish mlaka in kva-
ler. Imahu se prišli tudi fantje. Ljubi ni
gre sta in je zelo nerodno. Tamen adribinico
Momi bilo. Tamen doma so postavili. Dotor v
enem tujer. Telo prepovedu spinio. Ljubi ni
Mikom in Gerard sta namer prinesla. Ljubi ni
Ljubi ni namer naprej spat. Ljubi ni

smrt. Imelila sem temeljito kesanje. Lelo
sem se hoho za Franeta mojega brata. Tako
mladi pa je šel v prvo linijo na taun. Ko
so prišli norej in til in ti eden vanj in
Dotili smo muvoga pristavi postirevno. Ubiti
so imeli 19 ranji in 7. Tedyj avas je toino 120
Vsek stea pristaje manore. Kato smo vedli Tedyj
se nedejamo v nekem gozdu nad Perim mestom
Tam se lo bina in traktor, kis in viron teho teiče
avrek. Tedyj avasno uroh peroit.

Piching v gozdu je celo vanini vje Jome
me je tako pristalo in sem blišča vltam
ra sedyj pa hlasta kromi glikom. Okeor je
proti nam vje vltom avigat to veevame
Tevoda ne bva vreke. Tedyj mo marta
kolj potijamo. Skoda urtojn av postica vke
huc. Pred napredom nam bva vje Gerard

sem mestu Modijani meje konde. Zelo
peka. Zhiotamo et pol 9 h. Modimo acti dom
Jozso je rovi, in hudo. Prišli smo v thii
no vasi Tokje in se uter bori hi. Sveloj paha
hudo popy in hukamo krompir in fiol.
Kuro in Ljotinias so vob'ke v vas jere
sem por vs loka me mester. Popolotne vas
je me petu rokoter vas vob'. Thomender
ut P'lek a treni sojimi vob'ici. So me
si vli samo konye smo jim utili in
dabili smo P'leker vob'ogled. Bilo nam
je vto vob' ker igor mi smo utili. Zveer
sem vob'ke v Ljinyark h sorodnikom a
name nam vob' se mi vci ne vnem k le
viji. So me nekoy vjicili. It pol 7 sem
kostilo. Prišli sem. name vob' vasi Ludo
ok. Tom sem pruvito. Bilo mi je vto

hudo in dolgočas povsich. Po bogiji, po govedu, konju
in puški. Sklutila sem jim da so sovnom ajst.
kraj do b^h. Rejirala sem bojsvarna a sata, ali
slaj sovnom siline. Zjutraj sem slo proti domu
19^{im} K^o p^ostern. a L^osnj^o h je slo lilo in h. lo je
relika Hato. Bili so i^one^och^osi^o ker me ani
so niti muslo p^oiskovati. Povestati so mi
po da je doma mermer z^obstner in slo so
slo mu^o a steklo. To novica me je utrohila
a sklepu slo odlolem naprej dom^o. Tam sem
p^onovila in zjutraj so dom^oii fantje j^ovili
da gre i^o v^os nez^omer^o a^o. To sem vedela
slo so prisli n^osi fantje. Jera sem se skri
lo in v^okalo kraj to slo v^og tedem
Milem^o in Sh^ohator ko k^ort^o k^ort^o p^o
rossi. Sklutila sem slo me ne v^oshje a
Milem me je v^ostel. Potem so odli naprej

Gen per za najimi. V rosi Ročne so iseli s
srta b fantov. Luceje so ubili ubuge
spustili. Popolnoma sem prišel na noč
su. Bil so celo preptisani kaj si jačo
dilo. Luceje ostali stonni. Memori niso
mogli varjiti ali sem res ali nisem. To
mor sem lito si z dnu. Dakev so prišli
zomorno tuči nudi fantje. Domet je
prišel Franca in drugi. Tu nas so ostali
Edni potem so ostili. Kukulovski so muna
voj njea se nisem hoteli vrniti. In
ostili jia sem per ostala. Popopisno am
je bilo oblogov. Skrivale sem se ali su
ekli so particevni sta sem stonni. Per
Tritine so ves čas stobati pri skrove. Kake
tudi nor Lovni. Ostali sem v groščini
Rekonik. kje so si sestre. Tom sem lito

en teiden. So crevtehi particeani. Et ko li groud
in preiskali. Et miso avisti.

19 VIII. Domes sam s' da na groud Tot. r. Markijansko
- sasite. Je tukoj sunoga Markijanov. Le to
mogore tom odskor Tjubjoma. Le mi
toje otobili dovojenje. Tukoj pomogom
skudinyi. I dnico kuhari so se s' do vasa
mimo. Et nestelja h epem ayo na nje dan
Log. I nestelja sam tudi bla. Drugi dan
je bil pravnik sam s' da ayo ker je pa s' to
sam mome. Particeani so dnico sprasa
vohi hje da sam jec. Potom so ji sagovor h
da i me r. nestelja neprilje s' sate, ji
toda pozgati dom in potili domeris. Dni
in upalo to povcelat in je jokali solni.
Potom je povcelat. In tukoj drugi dom
sam odskor r. Tretiji.

24. IX. Danes sem prišel v Tubuzij. Tokoj me je en
vojak in komanda odločih stoli v kajino
vilo. Kjer je bil obran avst. Lintroperski
fere sonne. italijske lajstri. Drugi
dan sem tokoj zvečala v sičenjem. Če
niso izločile krate sem pripomogla
v klofuteru. Vt so mudi sem sta vrata
dom in so obhajila. I raba sem veik
krat dolih tudi krate drugo. Jea
sem jih imela na svoji strani. Vona
druga tudi b. Lonini sem zelo strogo
postopala. Soj god sem tudi v Tubuzij
promovaler.

10. IX. Danes sem dobila dovoljenje za v Ljubljeno
v službo. Prišel sem v Ljubljeno polno
reselja do službe. Linnini ter sem se v
Lg. mi sijonovajim Kontalom. On me je

scenoma z družino policijskega komisarja g. Kuberiča
in gospo. Od njih sem dobila prviney fotografije.
Gospod je tudi v smrti nevarnosti vseh part
arnov. Gospod je profesor na uniiverzi.
2. v. Domes najraje je bil napred na gospoda
in sicer v Piski. Jaz in on smo šli v me
dnico. Ljuder smo nizegorega prijatelj
detektiva g. Hložjanca. Ok pol 8. Pošli smo
so pršli na Florjanski ulice mi smo bili v
Frankopanski ulici. Ljuder sta h štorckov
streljati proti nam in smrtno je bil evla
g. Hložjanca gospod nos v komiter in jaz
to ravnje. Mišter smo vsi. Hložjan je
otlovit mrtov. Ko du smo bili v veliki
nevarnosti.
10 v. Domes je bil ubit nos gospod in ravnje
pred vsi stonovanjeh.

13. x. Ledenj sem odšla in Liske, ker je slo g
gospa ostrokom v Trzinu. Znam
Marijanišče in soto kjer umoma tudi
teto. Či pravi lučno mi je celo dol
aer. Tukaj je tudi Petje Anica in je
reni. Lno celo prijatelj. Znam vsa
reir in vsaka jutro Anam lepo in an
mo aoljani. Ki mi po mo aolost ne
pijo. Če tobr ostiča meo samostanski
aolozem. Teta me tobr in bedri in vse anan
pomaga. Kone tobr ostiča ne morem.

10. xi. Lanes sem odšla in Marijanišče in osti
ji. Koy je celo kpporta ker se vidijo plavine
vsako jutro gledam in talkont na plavine
ke vsvoja soue in so plavine odete in ra
go. Tokrat mislim na Gorjanski geodave
in na svoje druge kraje. Okerke si čiti

maraj k legiji. Kuchas stobim posto od doma, ali
od legije se mi krii sice o krikosti in do
motorja. ali tona se gloy tako sice, kot sem
bila prej.

20. VI. Domes sem bila na komandi Korpo di Armator.
Prisila sem co doroginje e domov. Koloneh mi
je rekhal da me da komas ehim. Tuhaj sem se
spomnila dorogem maraj k legiji. Ideteli li
se mi dorogem k trubans kemu kotsijonu

22. VI. Domes vras sem prisila o trubnje. Sem sila
k komandi o kasarno. Prensila sem o vili
kjer sem se ocenamili o stianayres kimi postu
cenkenni. Ona o solite do mar. Joo sem pa
sredno o trubnjim. Bila sem na Stabur
legije o storem mestu pri komandobitu Jan
keltu. On me je poslat o Ljubljeno, na
Korpo di Armator. Od tona sem repet prisila.

17. Trebyje. Med tem časom sem bil 4
dnevno. Domes je polno partizanov. So
me iskali po me in so našli in me ni bilo.
Tedy' ravnar me obročuje vsa r. Poro me
to morem čisto kraj.

11. III. Domes sem bil av. konarni obpeldne in
popeldne. Lumnisti lo. iti domov po mi
osil obah in sem ostala tukaj.

20. III. Domes